

ulaznica

229-230

časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god. XIV,
japril 2012.
Broj 229-230

ODGOVORNI UREDNIK:
Vladimir Vasiljev

ZA IZDAVACA:
Vladimir Vasiljev

REDAKCIJA:
*Vladimir Arsenić
(glavni urednik),
Mica Vujić,
Goran Lazetić,
Vladimir Tot
(tehnički urednik)*

KOREKTURA:
Dragana Saboljev

PREPRES:
Vladimir Arsenić i Vladimir Tot

DIZAJN KORICA:
Vladimir Tot

IZDAVAC:
*Gradska narodna
biblioteka
"Žarko Zrenjanin"
Zrenjanin
izlazi pet brojeva
godišnje*

ULAZNICA

uMESTO
uVODA

IMA NEKI VASILIS PETRITIS

ili tako nekako,
očito je Grk.

Već godinama mi
za Novu godinu i Božić
šalje čestitku
i kaže da se uvek rado seća
našeg susreta i razgovora

a ja pojma nemam
ko je taj čovek
i sigurna sam
da je on mene sa nekom pobrkao,
pa mi zbog toga bude još zabavnije
da mu svake godine odgovorim

izvučem tako neku čestitku
uzmem penkalo
pa poželim i ja njemu
i njegovoj porodici
sve najlepše u dolazećoj godini,
puno zdravlja, sreće
i uspeha u radu.

POEZIJA

Tomislav MARKOVIĆ

ČOVEK ZEVA POSLE RATA

JUČE I DANAS

pesma je kuhinjski nož
za seckanje povrća
kojim su preklana mnoga grla
(među njima bilo je i pesničkih)
a danas bi mirno da se vrati
paradajzu, luku i paprici

pesma je bager
kojim su prekopavane masovne grobnice
vršena asanacija plodnog zemljišta
zagađenog tuđinskim kostima
uklanjani dokazi masakra
a danas sređuje parcele
za nove poslovno-stambene zgrade

pesma je Bokanov verni pas Tigar
koji je po mirisu prepoznavao
izdajnike u Bosni i Srbiji
a danas umiljato vrti repom
i laje stihove o ljubavi

pesma je sigurna kuća
za ratne zločince
koja je masovnom ubici
pružala neophodan komfor
a danas je nekretnina bitka
u kojoj pesnički stanuje čovečuljak
i redovno plaća stanarinu

pesma je pesma
“Hriste bože raspeti i sveti”
himna Crvenih beretki

koja ih je bodrila na postrojavanjima
pre odlaska u pokolj, palež i grabež
a danas glumi grafičko nevinašće
brizljivo skrivena u drami
“Boj na Kosovu” Ljubomira Simovića

poeziji se ne može verovati na reč

poezijo
ne zavodi me diskurs hernijom
ne šalji mi razglednice iz urbane svakodnevice
ne šalji mi mejlove
sa onostranom belinom u atačmentu
ni fotografije kvarcovanog tela teksta
uzalud me nudiš koktelima
smućanim od teorije i stihova
kad ti šejker zaudara na krv i tlo
ne zovi me da skandiramo
na pesničkim tribinama
nož-žica-istočnica
ne busaj se u prsa
dobićeš vavilonski šum na srcu
ne mami me semantičkom dubinom
udavićeš se u vodi na dva vidika
dosta je bilo tekstualnog zlostavljanja
ništa više nije u igri
znamo se

MALE TAJNE VELIKIH MAJSTORA KNIJIŽEVNE KUHINJE

u kini jedu pesnike
pesničko meso je praznik
za prefinjeno nepce
pesnik se prvo potopi
u kazamatsku memlu
da odstoji 10-15 godina
da malo omekša
za to vreme
u posebnoj posudi
njegove pesme se iseckaju
na sitne stihove
nožem zaborava
pesnik se potom izvuče
iz rešt-marinade
položi na dasku
i izlupa teškim maljem
cenzure & prismotre
onda se sve to pomeša pendrekom
i sjedini u gustu krvavu smesu
pa se proprži na lomači
podloženoj zabranjenim knjigama
sve vreme se doliva medijsko
ulje na vatru
dok poetska masa
ne dobije boju
bezličnog poslušnog sivila
zgatovljeno jelo
je specijalitet književne kuhinje
služi se samo u posebnim prilikama
na državne praznike
na trgu tjenanmen

u srbiji pesnici jedu sami sebe
prvo se dugo griluju čutanjem
na živim rešetkama
ispod kojih tiho gore

vatra i ništa
pa se delimično sahrane
u peščanu grobnuč
(glava je najukusniji deo pesnika
ako dovoljno dugo odstoji u pesku)
potom se uvaljavaju u testo apolitičnosti
i ravnomerno rasporede u pleh
nežno podmazan lubrikantom
samojedi se peku u mlakoj
rerni čiste umetnosti
na najprosečnijoj mogućoj temperaturi
pola sata ili čitav život
po potrebi
potom se izvuku na svetlost dana
pospu se kukavičlukom u prahu
služe se u svako doba mraka i noći
ni hladni ni vrući
uz salatalizaciju od reči i senki
garnirung od tihog sozercanja
i jogurt iskoni

ČOVEK ZEVA POSLE RATA

zovem se Umor, Umor Zevalo
šta mi je da se budim trebalo

zevao sam dok su svi spavali
zevao sam, krv su mi isisavali
zevao sam dok se narod budio
zevanjem nikom nisam naudio
ponela me topla ljudska plima
zevao sam na brojnim mitinzima
zevalice iz tri dela
ponovo ćeš biti cela

zevao sam dok su cvećem zasipali tenkove
zevao dok su mi stavljali mentalne okove
zevao dok su decu uvijali u pokrove
imam četrdeset dve, živo mi se zeva za sve

(zevinost bez zaštite
na povratku u zevičaj
iz Zeveningena
troši milion zevova na sto kilometara
dok mu cvrkuću ptice zevačice
i zeverac kupa umornu glavu)

zevam danju, zevam noću
zevam, tebra, kad god hoću
zevam dušom, zevam telom
zevam rečju, zevam delom

zeva mi se od ratnih zločina
zeva mi se od svih opačina
mogu da zevam na sto načina
zevam dok traje otimačina

zevač umom, zevač duhom
zevam srcem, zevam sluhom

zev je bio i zev biće
zevam celim svojim bićem

(njegovi blizanci Buji i Paji
zevijantne ličnosti
ima ih na hiljade
ime im je legija
zevaju u prazno
piju zevandu
zevuše u stroju
i zevaju od mnogo mišljenja)

heroj zevolucije, Zevalo u boju
marširajte sa mnom u zevičarskom stroju
leva! zeva! leva! zeva! leva! zeva!
zevaj! zevaj! zevaj! zevaj! zevaj!

ja zevam, ti zevaš, grom zeva
mi zevamo, vi zevate, munje zevaju
zevovi nam pod nepcima sevaju
dok mogu da zevam sve mi štima
šaka mi je uvek pred ustima

(za republiku Zevaniju
za parče svetog srpskog zeva
dali bismo milione tuđih života
nijedna žrtva nije uzaludna
na dugom putovanju
u večnu noć
između klanja i zevanja
samo da naše zanoktice
ostanu čitave)

zevaj sa mnom, zevajmo u horu
san na javi, java na umoru
od jutra do mraka umorna mi glava
meni se zeva, meni se ne spava

(čovek je zev
čije su vilice razjapljene
ka večnosti)

KONAČNI OBRAČUN

po Predragu Čudiću

Ubijenih ne više od
Od toga civila otprilike
Nekoliko hiljada gore-dole
Nećemo da cepidlačimo
Muškaraca negde oko
Žena toliko, manje-više
Dece tu i tamo
Ko još broji decu?

Vojnika nešto manje,
ali ne manje od
Ili mi se bar čini da je tako
Pasa rata vrlo malo, skoro
Plus tri na etničke karte

Streljanih tačno
(i aljkavi našizam ima poneki uredan spisak)
Poklanih precizno i neopozivo
(to je lako izračunati, klanje zahteva lični kontakt,
a naši momci su uglavnom nedruželjubivi)
Od granate stradalo brojem i slovom
(geler više, šrapnel manje)
Snajperom pogodjeno, ako se ne varam

Silovanih upola manje nego
Ali ipak više od
Uglavnom žena
Muškaraca nešto malo,
onako, od oka
E, taman toliko

Raseljenih i proteranih
- ne zna im se broja,
ali da ipak zaokružimo na
ako se slažete

Nestalih – prosto nisam pametan,
ali da se nađemo na
(ako neki nestali fali,
slobodno dopišite)

Pobjijene pišem, nestale pamtim
Moguće je da sam se malo zabrojao,
ali ne mogu sve ispočetka
Vreme je da se obračun privodi kraju
Čekaju me drugi radni zadaci

Kad se sve sabere
to vam dođe aproksimativno
Suma sumarum,
to vam ispadne

U poređenju, na primer, sa
ili, recimo, sa
(a da ne pominjem čuveni slučaj,
to prosto ne može da se poredi)
uopšte nije velika cifra
Ne razumem zašto dižete toliku buku
Mogli ste i gore da prođete
(setite se samo)
Vidi se da nismo dali sve od sebe

UPUTSTVA ZA SVAKODNEVNI ŽIVOT I SMRT

1. U se, na se i poda se – sveto trojstvo srpske rase.
2. Na meniju krv i tlo – izaberi manje zlo.
3. Ako živiš kao ovca, ne moraš nužno biti odveden na klanje. Možda te samo ošišaju.
4. Mrtvi su mrtvi. Ko ih jebe? Ako nisi odgovoran za sopstveni život, kako možeš biti odgovoran za tuđu smrt?
5. Svako ima pravo na grobno mesto pod suncem.
6. Nema zemlje za strance.
7. Ako se tvojim novcem finansira klanje, to ne znači da imaš pravo na ratnu odštetu. Mada uvek vredi pokušati.
8. Jedini duhovni vođa kog treba da slediš je dalaj-kama.
9. Ne talasaj, nego posti na vodi.
10. Oplemeni svoju dušu čitanjem duhovne literature da bi je skuplje prodao.
11. Neguj svoje telo, državi je potrebno topovsko meso vrhunskog kvaliteta.
12. Veruj svemu što čuješ na državnim medijima. Ako laže cosa, ne laže nostra.
13. Ako smo u srednjem veku jeli zlatnim kašikama, danas imamo pravo da jedemo zlatnim zubima koje smo iščupali iz mrtvih usta onih čiji su preci jeli rukama. Prostaci!
14. Ćutanje o zločinu je zlato.
15. Ako pronađeš ruku države u svom džepu, ponizno je poljubi.
16. Nije sramota biti čestit i principijelan, dosledan i poštenjačina, ako to umeš skupo da naplatiš.
17. Zalud preti ponor pakla – imaš ti i bolje ponude.
18. Jedini umetnički pravac kome se isplati pripadati je karijerizam.
19. Politička, moralna i metafizička krivica su likovi iz vica nemačkog humoriste Karla Jaspersa.
20. Mnogo je lakše gaziti preko leševa kad napraviš masovnu grobnicu.

I LAŽ ĆE VAS OSLOBODITI¹

Magična peronica biografija
“Oni žive (u loju i gnoju)”
obaveštava potencijalne mušterije
da je pustila u rad
novi pogon
za uklanjanje mrlja na prošlosti,
sadašnjosti i budućnosti,
kao i da raspolaže
najmodernijom tehnologijom
koja je u stanju da i najokoreliju uštvu
transformiše u moralnu gromadu,
bar u očima javnosti
koja ne vidi dalje od nosa,
a to je ionako jedino što se računa
u svetu utvara i fantoma.

Ako ste čitavu svoju
nazovi umetničku karijeru
napravili na tradicionalan srpski način:
potezanjem partijskih veza,
spletakama, intrigama, laktanjem,
tako što ste pravim ljudima služili
kao živo biće-pomagalo pri onaniji²
(tzv. krevetnina)
i sličnim poetičkim postupcima,
ne brinite za svoj nepostojeći integritet.
Naši eksperti za palamudizam
i pravljenje magle
izradiće projekat po vašoj meri
koji će učiniti da delujete osvešćeno
i politički angažovano.
Na primer, napraviće od vas oruđe
za razobličavanje partokratije,
te pošasti koja vas je lansirala

¹ Jevangelje po Kajafi

² Vojislav Despotov, “Mrtvo mišljenje”

među uspešne i poznate.
 (Vašem kilavom srcu³
 ionako je bliža ideja artokratije,
 vladavine partijski podobnih umetnika.)
 Genijalno, zar ne?
 Cinizam čitave operacije
 vidljiv je samo kroz Hofmanova sočiva⁴,
 ali za taj proizvod
 domaće tržište nije zainteresovano.
 Naši projekti deluju kao odašiljač
 u Karpenterovom filmu,
 šaljući signal koji zamagljuje pogled
 i sprečava da se vidi čudovišna realnost
 koja prosto bode oči.

Sklopite ugovor s našom firmom
 i opustite se,
 mi ćemo biti živi zid
 koji sprečava nadarene i učene
 da uđu na vaš posed
 (močvaru od slonove kosti)
 pod sloganom: Osveta mediokriteta.

Ukoliko vam se čini
 da je naš metod širenja obmana
 providan kao prozor –
 jer svi znaju da vi niste
 nikakva talentovana ili, daleko bilo,
 subverzivna pojava,
 već najobičniji zaparloženi ljudski jad⁵ –
 zaboravljate na osnovne principe
 po kojima funkcioniše
 naša mala palanka.
 Cela scena će čutati
 o vašim nepodopštinaima,

³ Aleksandar Vučo, "Humor zaspalo"

⁴ Džon Karpenter, "Oni žive"

⁵ Gregorovius Moreli, "Intima Travelerovih"

jer svi jedni druge
drže za jaja i jajne ćelije⁶,
a sve o trošku poreskih obveznika
koje ionako niko ništa ne pita.
Čak i ako se desi čudo,
pa naši napori budu uzaludni,
nemojte da vas to baca u dešperaciju.
Ukoliko se otkrije istina o vama,
mediji će se opet otimati
o vaše ubogo biće,
jer svi će želeti da saznaju nešto
o egzotičnom obliku života
koji i pre smrti biva mrtav⁷.

Ne zaboravite da smo svi mi radnici
na istom projektu
i da smo posvećeni u istu tajnu:
ne postoji nikakvi proplanci uma⁸,
metafizičke terase⁹,
etička načela,
sistemi vrednosti.
Sve su to šarene laže.
Postoji samo veliki palanački vašar
po kojem tumaraju prividi i ljušturi,
vođeni rediteljskom rukom Dosade¹⁰.
Naše je samo da igramo
taj ništavni komad,
da opslužujemo
večni mehanizam ničega
i da pokušamo da prevarimo
egzistenciju¹¹,
ne birajući sredstva.

⁶ Zbornik radova, "Genocidna šaputanja na jastuku"

⁷ Sveti Sava, "Slovo o mukama"

⁸ Dušan Matić, "Bitka oko zida"

⁹ Hulio Kortasar, "Školice"

¹⁰ Radomir Konstantinović, "Filosofija palanke", prev. aut.

¹¹ Ibid.

Ferida DURAKOVIĆ

**DJEVOJČICA IZ 1992. TRAŽI SMISAO DOMOVINE 2003.
U EVROPI, NA SJEVERU, U LEGLU SNIJEGA, DANSKOG
KRALJEVIĆA I DANSKE KRALJICE**

Amili i Mirzi, cvjetovima sa bunjišta

Sjećam tek dede se svoga. Pogružen, u bosanskoj
tuzi,
Niz Titovu svoju plazi, ko polumrtav mrav. Granate,
devedeset druga.
Al' suze nisu moje. Nit curice te od devet, na
tramvajskoj pruzi
Što znala nije – još nisam – šta znači zapadnosvjetska
poruga,

Nit dedo moj znao je šta znači polumjesec nositi svoj!
Kad odavde to gledam – iz zemlje gdje truhlo
mijenjamo za nešto,
Sve to s vjetrenjačama silnim biva zaludan boj.
Moja će socijalna ovdje, s poviješću igrajući vješto

Igricu savremenu, gospođa, reć: "Istok i Zapad isto
su, i jedno" ...
Ne želeć, ipak, pozvati mene za božićnu svoju trpezu,
Da ne bi ona se, ni gosti, pa ni ja, osjećali dvojno, ni
bijedno,
Kad na TV se na tren, i to by accident, o krhklu brezu

Obješena, bez greške, prikaže Srebreničanka jedna
Odnekud, silovana, iz moje divlje zemlje, "Oh...Oh,
God..."

“Oni plemena su divlja...balkanska... tako bijedna...”
“Najbolje bilo bi... njima nakrcat brod

Pa prema Australiji ih, da ne brinemo mi, sunut...
A oni hoće li-neće, kao da briga nas je! Ima još i
USA...”
Imala priliku ja sam, još jednom, gospođu istu
pljunut...
Ali – ne pljuje čorbinog vlasnika onaj ko čorbu njegovu
kusa!

I zato... evo me ovdje. Usred mladosti moje. Truhle
Danske. I sjaja.
Ma, meni je super. Zapad: bolja od svih sam! Od
sebe. I sama.
Ne vidim kraja licemjerju ovdje. Ali ni bosanska ne
privlači me raja.

Tako da uvis krećem! Svijet ovaj, mali, pod mojim je
nogama!

KAO DA MENE IMA

Ni zemlje kojom hodih, ni zemljovida, ni plana
 Ne ima više. Pa šta? Imamo nas! No, tì *mi* – gdje smo?
Nama sad valja: rupu crnu prokopat još za dana
 Da pristignemo bar sebi, ko kući, sa pjesmom

Rudara husinskih što kroz djetinjstvo nam huji:
 Do samog Amsterdama jeka pijuka njihova stiže.
Valja živjeti nigdje. Hobitski uprijet u oluji,
 Pa preko Mordora, pa potom Usudu bliže,

Da bismo stali, jednom, pred Tvorca, ko sjeme
 Rijetko, što su ga osioni bacali kud im se htjelo,
 Ne birajuć ni doba, ni tlo, ni pravo vrijeme.
 Tek tren prije nego u vojničko padosmo jelo

Shvatismo čija nas ruka baca kako mu drago
 Ko "Začin C" svom jelu, ko "Vegetu" za svoju čorbu!
 U kofer, s rubljem, stisnusmo jezik, jedino dušino blago,
 I slike roditeljske, i dječje, te krenusmo u borbu

Sa vjetrenjačama što holandski melju zrak. No, bolje
 To neg na brata, na prijatelja, cijevi jezika svog ciljati
 Na jezik *tudi!* Kažu nam: jednaki nismo. Ali od Božje volje
 Jednaki jesmo! Ama ne isti! Ko neće to da shvati

Onda će bosanski prsten prodati Gosparu Mraka...
 I – čemu onda pričat? Čemu dušom plaćat za strah
 I za jad? Pustimo Bosnicu s mirom! U duši mojoj kvaka
 22 to je: i u Bosni, i bez nje, srce se mrvi u prah,

U povijest tešku i burnu, od meda, krvi i grijeha...
 Umorni Mujo su i Suljo – nit su u zemlji nit na njoj.
 Rasprskavamo svi se, od užasa i smijeha!

Dubravki U., Sarajevo, novembra 2002.

MARKO V. PJEVA O SARAJEVSKOJ DJECI KOJE NI 2002, KAO NI SVAKE NAREDNE GODINE, NEMA PA NEMA

U falsetu, gdje žive dobre pjesme

Gle! I list onaj što, eno, s kestena, samotan pada
Ko da mi kaže: Idi! A ja...Da je ne sanjat! Možda
spavati...

...Da iz kostiju ovih, iz tjelesnog ovoga jada
Se najzad ode. Ne možeš više, bogme, bol svoj
uopštavati

Pa reći: „Ma hajde, i druge boli sve, isto kao i tebe!” ...
Nit tuđi jad ti pomaže, nit tvoj te razboru vodi.
Tek umor nam je zajednički, i duša isto zebe
Kad pomisli da tijelo nam, možda, i ne ide ka slobodi...

Slobodi od svojega tijela, od bolesti, od želja...
A nisam pretrgo baš se u drugi da vjerujem svijet!
No, šta ćeš mu ga sad...Bez druga, i bez prijatelja...
Bolesti isti su puti kao puti Gospodnji. Al' mrijet

Valja. Sa zdravljem, i bez zdravlja. Bez boli, ili u bolu.
Daj mi, Gospode, samo: da pred tijelom ne blijadi,
Romantičarski sasvim, mi duša: njezinu jedino školu
Pohodih, otkad majka me moja učila onom što gazit
vrijedi

Da bih na drugi svijet – eda obraza svjetla –
zagazio.....
...Kao u snijeg bijel u koji nožica dječija, devedeset i
druge,
Zagazi preda mnom, tren prije nego sam – dušom
više – spazio
Za stopom sićušnom njenom tanke krvi crvene
pruge...

Eto, odredila ona smjer je u kojem duša i tijelo mi idu:
Za tim crvenim tragom da krenem, da po kosi je
paperjastoj

Pomilujem, pa onda da se smirim. Da život svoj – kao
etidu
U kojoj ne mogoh, ni s trudom marnim, ruci podat
mi kljastoj

Majstorstvo – ponudim Nebesima, za dijete. Ama –
ničega, i ništa!
Kao da Direktorij, Onamo Gore, kao i ovaj dolje,
uopšte gleda
Šta sitne su crvene pruge u snijegu, čije, do čijeg
boravišta...

Hej, mene uzmi ti koji uzimaš tako dobro! A dijete
ostavi svijetu!
Svijet mjesto je za djecu, nipošto ne za nas: mi smo
sve pokvarili već!

Vodi me ti, u kojeg ne vjerujem,
U svijet, u koji ne vjerujem, ali daj
Našoj djeci
Kraj
Bez bola
Jednom
Već.

NEKAD SAM PISALA

Nekad sam pisala: jedan orah, dva,
tri oraha – skrivene suštine
do kojih se stiže

jedino razaranjem svijeta...

A danas brojim: jedna štipaljka, dvije,
tri štipaljke na konopcu za rublje...

Bože, gdje li sam zagubila
Još sedam iz paketa?

OLENI, DJEVOJČICI BEZ IKOGA, 2004.¹

Tužbalica

MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI
 MUŠKARCI OLENA POPIK MUŠKARCI MUŠKARCI
 MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA POLITIKA OLENA
 TRGOVINA ŽENAMA ŽENAMA TRGOVINA
 ŽENAMA PROSTITUCIJA PROSTITUCIJA
 PROSTITUCIJA MUŠKARCI OLENA MUŠKARCI
 MUŠKARCI PROSTITUCIJA MUŠKARCI MUŠKARCI
 POLITIKA POPIK POLITIKA POLITIKA POPIK POLITIKA
 TRGOVINA
 ŽENAMA TRGOVINA ŽENAMA PROSTITUCIJA
 PROSTITUCIJA MUŠKARCI MUŠKARCI

MUŠKARAC SUPRUGA SESTRA MAJKA KĆER OLENA
 MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI OLENA
 ISTOK ZAPAD SJEVER JUG ISLAM KRŠĆANSTVO
 PRAVOSLAVLJE JUDAIZAM MUŠKARCI MUŠKARCI
 POLITIKA POLITIKA POLITIKA TRGOVINA
 ŽENAMA TRGOVINA
 ŽENAMA
 TRGOVI
 ŽENA MA
 OLENA
 TRANZICIJA
 TRANZICIJA TRANZICIJA MUŠKARCI
 MUŠKARCI MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA

POLITIKA BOSNA BOSNIEN BOSNIA POLITIKA
 POLITIKA POLITIKA TRANZICIJA MUŠKARCI POLITIKA
 POLITIKA BOŠNJACI HRVATI SRBI OSTALI OLENA ŽENE
 ŽENA DJECA DJECA
 DJECA DJECA DJECA UKRAJINA MI MI MI MI

---

¹ U novembru 2004. godine, na 27. noć Ramazana, pred mostarsku bolnicu dovezena je i ostavljena dvadesetjednogodišnja Olena Popik, Ukrajinka, majka trogodišnjeg djeteta. Pred vratima bolnice ostavili su je muškarci koji su na njoj zarađivali novac do njenog posljednjeg daha. Umrla je od AIDS-a, sifilisa, upale pluća, predoziranja i tuberkuloze.

DJECA

DJECA TRANZICIJA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI

TRANZICIJA TRANZICIJA HERCEGOVINA MUŠKARCI

MUŠKARCI MUŠKARCI OLENA MUŠKARCI MUŠKARCI

MUŠKARCI MUŠKARCI

OLENA

MOSTARCI

DVADESET SEDMA JE NOĆ RAMAZANA 2004.

MUHAMMEDE

IQRE

OSJEĆAM SE KRIVOM

1.

Osjećam se krivom –

Umjesto da muški solidno i solidarno kriknem

J'accuse!

pa da se zatresu Državine i Historijine gaće

Ja se onako ženski osjećam krivom, a državi se fučka
što ja to tako privatno i bez javnog procesa...

Osjećam se krivom

Za sve koje sam optužila, za sve što sam napisala –
posebno

za one koje nisam optužila i

za ono što nisam napisala.

Osjećam se krivom zato što govorim istinu

dok oko mene hara ptičja gripa – nemjerljivo

veća pošast od rata u Bosni 1992. godine...

Jer više ima straha po svijetu cijelom od jedne
nego od ove druge – kakve god bile i ptičja gripa i
Bosna –

jer Bosna je minorno zlo, ne globalno, tek
lokalno – mjestimično, kao pljusak ljetni!

u poimanju WHO,

u poimanju NGO,

u poimanju NLO,

u poimanju SDS

u odnosu na labuđi pjev što ti je smrću svojom
oduzeo mrtvo pile koje si slasno naumio večerati...

S Bosnom je, ampak, drugačije: vidiš da jeste, ali
naprosto

ne misli na lokalne probleme... A ti: ne jedi više
mrtve piliće, do dalnjeg, i ne misli

gdje je ta

kto je ta

otkud je ta
čija je ta
Da prošiš
Bosna
Rekti

Pa suspregnji aparat svoj i pričekaj:
Ptičja gripa će proći, i jest čemo mi, još, ptica u letu i
izvan leta...

A Bosna
Ona
Da prošiš
Nema da projde
Nema da ode
Nema da je nema
Nemam da joj dam ništa osim sklonost
Bosni kao melanholijs...

PROFESORICA KNJIŽEVNOSTI SJЕĆA SE 1992. GODINE U SARAJEVU

30

Znate, djeco,
Svi mi tragamo
za izgubljenim vremenom:

moje petite madelaines su
kanisteri s vodom
one tri godine Opsade
iz kojih pijem, perem i kupam se
sa radošću

i danas!

SREBRENICA

31

1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011

...

Da mi je
Već jednom
Leć u oni grob
Kojeg nema
Kraj dijeta moga
Kojeg nema
Da mu rukice zgrijem.

**V. A. NOSI SVOJOJ KĆERI DAR IZ BIVŠE DOMOVINE
ZA KOJU ONA NEĆE ZNATI
KAO ŠTO NEĆE NI KĆER F. D. KOJA DAR ŠALJE**

Tuzlanski dnevnik

Septembar 1, godina 2011:

Srela glavom i bradom napokon V.A.
email: zrulaznica@gmail.com
Dobardanradujemsehvalajaseradujem.com
Prd prd prd

Ali mudra ja, rodila se takva, starija od V.A. –
Starija uostalom
Od svih muškaraca kao i sve žene,
Nepriznata i gorka,
Pa gorka još malo
(Nije da rat ne radi svoje!)...
Ne da se meni gledati nekog
Tek da se gleda,

Ali, taj
Osmijeh, to lijepo O,
slovo koje liči na lice V.A.

Znači dobro i veliko u svim našim
Jezicima koji su bili
Mali i normalni
Pa su narasli

Do manjih i nenormalnih
Onda kada se Zmijin jezik zaračvao u
Sto jezika koji svaki
Za se vrca svoj
Otrov i jal

(Možda bi teorija o Kuli Babilonskoj ovdje mogla naći
Napokon
Razlog za Kaznu Božiju?)

A onda odjednom ugledam Osmijeh svoj
U njegovom Jeziku, koji je
Moj, ali ne dam mu se unaprijed
(Nije da rat ne radi svoje!)
No hajde da vidimo kakav je on: to
Dijete bez granica
U mome jeziku vidi svoj osmijeh,
koji ne priznaje unaprijed
(Rat radi svoje...)

Pa kažem sebi: Vidi, draga, nije
to email: zrulaznica@gmail.com!
To mora da je
Čarobna emajlirana
Šerpa mogu djetinjstva,
U koju se moglo posaditi isključivo sjeme
Ljepote jer
Plava šerpa i na njoj bijele tačke
Udružene
S današnjom ljepotom osmijeha V.A.
Moraju poroditi samo
Radost susreta
Toplinu drugačijnosti
Blesavost dviju bubica međ vihorove!

Ali gdje smo tu mi, moje šerpe, šerpasi mogu
djetinjstva?

Zakrvavljenim očima kresnu topovsku vatru
Granice između država govana entiteta
Kontinenata i prdimahovina

Gdje smo tu mi –
Nastoje oni;

Gdje smo vam mi –
Sopćemo Mi Komada Tri...

Ama gdje je tu krvave vam sve
Države
Gdje je tu veliko radosno O u
Osmijehu V.A.?
Gdje su naša osmijehnuta
Djeca Bez Granica

Gdje je tu kratka radost upisana
U dugu knjigu žalosti
I mi uz to, s osmijehom ovolikim
Milu li vam vašu političku

Gdje je tu Tuzla 2011
Gdje je tu moja kćer iz smiješne
Zemlje koju djevojka i bez konja preletjeti može
Gdje je tu kćerkica V.A.
Iz smiješne zemlje sad stvarno tamo daleko,
daleko od mora...

Hoće li se ikada sresti ugledati vidjeti
Možda upoznati svađati voljeti

OR OTHERWISE...

ŽENA PJEVA POSLIJE RATA

BOŽE MOJ VELIKI

I JEDINI

I MOĆNI

POMOZI MI

IZBROJAT

KOLIKO JE

MOJIH MRTVIH

NA ZEMLJI I POD ZEMLJOM

NESTAJANJE DOMOVINE

Prvo je bila talijanska lutka na bračnom krevetu
prekrivenom bordo pokrivačem
preko kojeg se prebacivala koperdeka od bijele čipke.

Kad je domovina počela da nestaje, lutka se preselila
u srce što boli,
a bračni krevet izgorio je zajedno sa koperdekom i
kućom.

Onda je bilo more: ti si bila mala, a ono veliko plavo.

Kad je domovina počela da nestaje, ti si bila velika i
stara kao bol,
a more se smanjilo do Neuma i postalo krvavo.

Zatim je bilo narodnjaka, kojima je sve bilo u šaci.
Patila si
zbog pogibije Silvane Armenulić kao da ti je majka.

Kad je domovina počela da nestaje, nestalo je,
napokon, i Silvane,
koja uostalom i nije bila Silvana nego Zilha. Narodnjaci
su otišli:

patili su i pjevali o svojoj domovini daleko od nje, što
dalje, toliko daleko
da se rat koji je buknuo smanjio u njihovom pogledu
na ništicu, i time
prestao da bude njihov a postao tvoj.

Bilo je i kolektivne smrti, ali samo u knjigama: logori
su bili noćna mora
djedova i roditelja.

Kad je domovina počela da nestaje, Srebrenica je
postala tvoja noćna mora.

Djeca su ostala pod zemljom, a djedovi i roditelji
sklupčali su se među srušenim
zidovima kuća, umirali od stida i odbijali da odu.

Na kraju, bila je tvoja ulica, strma kao put u
komunizam:
juriš na gvozdenim sankama, s vrha do dna, kao da
sanjaš,
misleći o tome kako će ti neko jednog dana u uho
šapnuti:

– Ja vas volim, Nađenjka!...

Kad je domovina počela da nestaje, sjurila si niz
strmu ulicu
posljednji put,
zajedno s komunizmom, odvodeći djedove i roditelje,
i njihove
djedove i roditelje, što dalje od plamena koji je,
napokon,
zacvrčao i ispekao plastično meso talijanske lutke.
Lutka se preselila

u srce što boli, s plamenom koji je tri duga dana
radosno gutao tvoje knjige.

Knjige su vikale za tobom:

– Rukopisi ne gore! Rukopisi ne gore! Ja vas volim,
Nađenjka!

Od svega je ostala država.
Domovina je ionako bila démodé.

A ČIJA SAM JA? LJUBAVNA ILI DRŽAVNA?

Moja mama je dugo godina pričala,
ne četrdeset koliko je provela
sa mnom, nego i
pedeset i šest koliko je bila s tatom, pa tata
odustao – uh, hoću reći, nije tata odustao
tek onako nego je umro, napokon – uh,
to jest nije napokon umro nego ga je
napokon strefilo da umre, jer jako se
trudio u tom smislu – uh, ma ne napokon
nego iznenada, a napokon jer je stalno govorio:
ma napokon, živio ovako ili onako, svakom dojde
smrtna vura, i tata je baš pretjerao
jer je smrtnu vuru dozivao životom svojim

ihihi, a eto meni nikako ne polazi za rukom da mi
u glavu dođu izrazi za moga tatu i moju mamu;
kakvi su bili
kad su bili, jer ja znam ja sam ih gledala
kakvi su bili kad su bili ooo Bogo moj
kakvi su bili kad su bili, i znam
kako je nama bilo kad smo bili kad su oni bili – uh,
evo se petljam u kućine zbunjenih riječi, i ne
znam kako izaći odavde a ne povrijediti
ranu gdje spavaju
tata i mama,
dva cvijeta u bostanu rasla...

Nego, bi li mi neko, onako, pomogao
književno da se nekako izrazim, da
neku ljubavnu pjesmu o njima,
kao za nekakvo takmičenje sastavim, eto....
al' da mi ne barne ko slučajno, kao ni u oko,
u tu čistu vodu njihovu koju pijem,
u sjećanje na tu vodu bistru ljubavi njihove,
na one godine u onoj državi, kad je
mene bilo malo a svega

drugoga mnogo, kad su mama i tata
bili tu, i bili moji, i gledali se onako
ljubavno i udarnički
ispod srpa i čekića

zatim samo
ispod srpa

a onda samo
ispod čekića

što u mojim udara sljepoočnicama

teško i samrtno, kao snajper u Sarajevu 1993.

KO PLAČE IZA ZIDA

Sarajevo, s obje strane zida,
s obje strane rijeke,
1992-1995.

Ko plače iza zida?

Ako je naš
Da ga žalimo

Ako je njihov
Da ga pustimo
Nek plače
Neka krepa
Neka gladuje
Neka samuje

Ali ako starica kakva iza zida plače?
Ako usamljeno dijete iza zida plače?
Djevojčica silovana?

Nemoćni roda nemaju
Ni vojske ni partije
Ni riječi utjehe
Šta sa nemoćnim?

Neka ih
Jebat ih
Nisu naši
A nisu ni njihovi
Vidiš da su ih nama ostavili

Nek plaču
Neka krepaju
Neka gladuju
Neka samuju

Ali ako nisu ni njihovi ni naši
Čiji su onda ?
Muslim da su naši
Treba da su naši
Mi smo nemoćni oni su nemoćni
Naši su

Nisu naši
Neka ih
Jebat ih

Nisu naši
Nisu ničiji
Ko im je kriv?
E vidi kakva si –
Eto tvoji su!
Ma tebe treba ostaviti iza zida k'o i njih!

Post scriptum:

I ove, 2012. godine, u mojim mislima odvija se rat kroz koji sam prošla 1992-1995. Ova pjesma još je jedan način da, mimo ideologija, politika i novoformiranih „država“, progovorim o tome da nema pravednoga rata, da civili, u svakom ratu, nemaju ništa osim ove pjesme, kojom se mogu pokriti ako ih neko ponižava, tuče, muči, zatvara, ranjava ili ubija. Civili – kolateralna šteta svakoga rata i svih sukoba svih vojski i ideologija, na ovim prostorima posebno nacionalističkih.

Moja nana, koja je umrla 1995. godine, a rođena je 1911., kroz svoj život preturila je tri rata: Prvi svjetski, Drugi svjetski i ovaj, ko zna koji balkanski. Moja majka, rođena 1930., doživjela je, i preživjela, Drugi svjetski rat i ovaj, ko zna koji balkanski. Ja sam pregrmila ovaj, ko zna koji balkanski. Slijedimo li ove neobične brojke

i njihovu simboliku , moja kćer, rođena 1996. godine, neće doživjeti sudbinu žena u svojoj porodici. I živjeće zdravo, sretno i dugovječno... Samo da zlo ne čuje.

ĐUBRE I LOŠE PESME**DIVITI SE**

Diviti se raskošnoj lepoti
uvažene gospođe Prirode
gde Bilje buja i Zverka se koti.
Diviti se zelenilu što oči bode.
Ili se diviti umeću onih ljudi
koji grade i baš čuda izvode.
A svaki se oko stvaranja trudi
mada strogi Sudija o tome sudi.
I onda odjednom samo skupiti
Sve, ono krupno i sitno svoje,
pa ga u jednoj tački sabiti
u našoj opasnoj bestragiji
koju crvena, plava i žuta boje.
Te povući crtlu kravlje mučuću
i to na savršeno beloj hartiji.
Onda zauvek uči u golemu kuću
ćutanja i naše najdublje tištine,
u kuću jučerašnju i buduću
i onu sadašnju i kao kap vode
pasti u srce kamene pukotine
gde nema nikakve slobode.

HLADNO JE VREME

Hladno je vreme
a pritska me breme
koje zovem sudbina.
Osvajaju me tišina
ali i dreka i buka.
O, kakva je muka
ovo obilje slika.
I stalna navika
da se ipak živi
i stoji kao masivi
goleme planine.
I sve je kao novine
što šušte i ekran televizije
koji blešti a nostalgije
nas nagrizaju u dolini
plača gde se nevini
i krivi stalno mešaju
i pod nebom hodaju
sa željom da koitiraju.

KADA MI KAŽE

Kada mi glasno kaže
da bi da umre voleo,
o, znam da me ne laže.
A da bih tome odoleo
najbolje je radostima
da ga hrabro podstičem.
No, i u meni turobnog ima.
Ali ipak za smrću ne vičem.
I čime da mu ulijem želju
za životom kao u postelju
toplu da ga gurnem u sobi što liči
na led-pustinju kojom se ne diči
baš niko, niko od nas običnih ljudi?
Pa on je navikao da bude u toj studi
gde, znam, ne bi živeli ni oni ludi.

BOL I ISTINA

Oh, da li mi je bol jedina istina
ili mi je ovaj bol kao ona tišina,
privid sred pada vode vodopada?
Ali ne znam šta je stvarno jedina
i gola istina a sad me on probada
i usmerava jer on je moja blizina.
Zato samo žudim da bol nestane
i da budem biće zaceljene rane.
A o tome svedoče reči iz davnine
ili samo bolni doživljaj iz blizine?

NEPROMETEJSKO LOŽENJE VATRE

Vatru braon briketima ložim baš cele noći.
Pomalo peći dodajem to gorivo u samoći.
A svoj san prekidam svakih nekoliko sati.
Kad će dublji odmor mom telu da se vrati?
Ipak, sada je baš toplo ovde u mojoj sobi.
I tako mogu da se radujem kao neka ptica
koja gladna stoji ispred gomile sveže zobi.
A umor će tokom dana otići sa moga lica.
Eh, baš pitam se, šta je ovde ono uzvišeno,
šta veoma nisko, šta je zlato suvo i žeženo
a šta je najdivnija slika ili sedefa odsjaj?
I ono što ovoj pesmi možda daje lepi sjaj?
Skoro prođoše ledeni dani snežnog januara
ali stići će nam sutra oni hladniji februara.
Pa samo da dočekamo dane marta meseca
da nas greje sunce a ne Mraz da se breca.
I čemu vas uče ove moje raznolike reči?
Da se treba boriti i da lenjost ništa ne leči?
Ali Ništavilo nas i onako stalno ovde vreba.
Tu su zamke te Sile kojima bi ljude da ukeba.

ZNAM DA REČI

Znam da reči ne mogu da urade mnogo.
Pa ipak mrčim hartiju olovkom i perom.
A mogao bih da se opijam čistom verom.
Ne mislim šta je desktop niti onaj logo.
Poneka od ovih mojih reči ipak dopire
do nekih ljudi i tako u meni ne umire.
I tako, moje reči, putujte od Tumarala,
negdašnjeg Milana Đ., a sada Piskarala.
Zato ti hvalim zelenu lepotu, bora grano,
i sanjam gde padaš s neba, biblijska mano!

DALEKO

49

Samoću mogu baš da opipam rukom.
Ipak, u ovoj sobi ne zovem je mukom.
Mačka Ljubica spava na mom krevetu.
A ja sam, eto, u svome čudnom svetu
ali pored peći, knjiga, pauka i pepela.
Napolju nam je sneg i bašta je sva bela.
Najbolje je sada i ovde samo da čutim.
A ne da očajavam ili pak da se ljutim
ovako a jako daleko od različitih ljudi,
i srećom daleko od leda i grozne studi,
jako daleko kao živa vulkanska lava
od Antarktika što nam zasnežen spava.

OPET

Opet noć.
Njoj je rima
i svemoć
a bez dima.
Ali i nemoć,
uže što cima
neka ruka
ili iz luka
odapeta strela
što sve je pomela.

P.S.

Eto, igrarije rimama!
A ne kakva mudra pesma
upućena dobrim ljudima,
već više kao kvarna česma.

KAKO

51

Kako se neki događaj
u razne reči pretvara?
A kako pak doživljam
u rečenici oči otvara?
Ipak ne znam ali rečima
to oblikujem bez dima
i vatre a ne znam šta radim,
pa ređam reči i time se sladim.
I puno se tome svemu radujem
a za onim nevidljivim gladujem.
Dok događaj u rečima stanuje
na papiru, moje ja praznuje
i živi između zemlje i neba
ali ne kao neka usahla ameba.

TIŠINA MATI (dvoumljenje)

Zar će u meni pobediti
strah od leda, pada i bola?
Pa mogu me ipak prevoziti
do tamo, po hladnoći, i kola?
Ali možda je bolje ostati
ovde u vrtu kraj cílibara
nego ići gde mrzne i bara
ulice i da ne padnem na ledu
pa da ležeći izigravam medu.
Tako ću u samoći samo čutati
i bez loma noge belo gledati.
A daleko od mladih ljudi,
daleko od januarske studi
kao da mi je tišina mati.

CRVENA LINIJA

Eh, pojaviće se tanka i crvena linija
B. S. i ona će i ovakvom da mi prija.
Ali sedim samo između četiri zida
i tu maštam ali zaskače me čuvida.
Šta da se radi, baš ne volim hladnoću.
A kada spavam, ne sanjam ništa noću.
Sada ću ovo završiti i samo ću misliti
o crvenoj liniji a narandžu ću cediti.

PENZIJA

Došlo je vreme da opevam penzije.
Eh, samo da ne stižu mnogo kasnije.
Moje počeše sve više da zakašnjavaju.
No, šta ču i kud ču, tegobe se dešavaju!
Ali državi i njenim novcima baš treba
pevati slavopojke kao da sve ide s neba.
Živila država lepa kao krupnije dojke
Pamele Anderson ili neke druge sojke!

JEDRENJAK KAPETANA KUKE

Jedrenjak kapetana Kuke
nasukan u maloj marini Malinske
s četiri tvrdoglavu jarbola
još uvijek odolijeva
lošoj budućnosti.

Pramcem okrenutim u prošlost
čeka da mu se vrate duboki glasovi mornara
traži ukradene ljestvice
idealne misice na svojoj palubi
zagledane u bogate nogometare.
Brod uzaludnog kapetana
traži svoj kolač od budućeg
nepovratno pojeden na dnu mora
u naselju ježinaca
koji na krovovima nose bijele kamenčiće
ili svjetlucave školjke
i čekaju ljeto
da im okrugli dječaci iščupaju utrobu
i bace u kantu s natpisom bio-otpad.

Noću sanja jednooke gusare kako lete jarbolima
poput nervoznih kukaca
dok im zlatne naušnice bljeskaju mjesecu svjetlost
u srebrno more.
More.
Noću sanja more, neko drugo more,
ne ovo koje ga ruši i plaši

ne ovo koje ga guši i veže poput okova.
Noću sanja more koje ga oslobađa.

HODAMO RUBOM UMORNOG MORA

Hodamo rubom umornog mora
a onda prekrivamo njegovo naborano čelo
svojim golin nauljenim tijelima
klizeći faktorima 15 ili 20 u pješčane dine.
Tražimo sitne kućice puževa i crne ljuštture odbačenih
ježinaca
ali nam se umjesto njih
u šake usele već zaobljena stakalca zelene i žute ŽUJE
ŽUJA JE ZAKON pjeva umorno more
to je slogan za najbolju sezonu Raja na Zemlji
čudi se more,

Gdje su moji koralji čudi se more
gdje su prognani rogači
ponosni kovači
čudi se more.

Ne mislimo da hodamo rubom umornog mora
dok znatiželjno rujemo po njegovoj intimi
lomeći umjetne nokte na najsvetijim tajnama
i razbacujući njegovo blago
po zapaljenim smetlištima.

Tko ste vi
čudi se more.
Engleska

osjećam se kao da sam u Engleskoj
oko mene magla i kiša
sastojim se od vode
pretežno se zovem H₂O
opet sam eto udvojena
voda i ja tjesno surađujemo
ionako kažu da smo sazidani od vode
i još maličko krutih elemenata
naše tijelo je hodajući slap
koji se preljeva tu i tamo kao plitvički
ponekad šumeći urnebesnu komunikaciju

strah je u vodama pritajen
hladan i neumoljiv
rijeke me čine
i modre rijeke
jedino se čudno osjećam
što one u meni
plivaju

ponekad pomislim da sam u Engleskoj
dok čitam tv-program
a ništa ne razumijem
naslovi su svi na engleskom
u davno doba
učila sam njemački
i gledala kaubojce
Johna Waynea
pa sve što znam engleskog
naučila sam od njega
good

GLAZBENA ABECEDA

Stalno mislim na starog gospodina
koji je pred Namom svirao violinu
zvučalo je kao na satu pred nastavnikom
početni koraci, glazbena abeceda (ili se samo
zagrijavao)
ja ne znam ništa o tome
zauzeo je i taj ozbiljni stav
posebnost trenutka kako bi nam priredio
svečanost glazbe
imao je bijelu košulju i tamnu kravatu
gotovo kao u Lisinskom
a svi su samo prolazili žurili jurili
izmjenjivali se poput televizijskog reklamnog
stampeda
ispred tog skoncentriranog pogleda.

Gospodin je bio visok i ponosan kao
Ujevićevi jablani
bio je tako ukorijenjen u pločnik u grad u ljudi
(dok mu se među granje uvlačio popodnevni
povijetarac)

u tu Namu koja mu je štitila leđa
i činila ugodnu hladovinu.
Ne mogu si oprostiti što sam se žurila
žurno lizala sladoled (čak i to, gdje je užitak?)
i žurno ga pogledala
površno u prolazu
neobazirivo i gotovo bezobzirno
sad mi se čini kao da sam ga pregazila crnim
tajkunskim džipom
a volim ulične svirače i uvijek zastanem
slušam i popričam s njima ako je moguće
te ostavim nešto sitno.
Ne znam što mi je bilo tada, što me pogodilo
i zato stalno mislim na starog gospodina
pokušavam vratiti sve izgubljene zvukove

melodiju koja se penjala prema meni
da me zagrli
a ja to nisam shvatila
pokušavam vratiti cjelovitost slike i trenutka
sve boje odnose i proporcije
lice gospodina okrenuto prema meni
njegove oči da se zagledam u njih i
tih kažem oprostite.

Obećala sam si
neću se više žuriti.

OKO

61

na pozadini moga oka leže mirni oblaci
rastegnuti u nedogled kao poslje jutarnjeg buđenja
kada razgibavam toplo tijelo od noćne ukočenosti
istjerujući napeti mir iz kostiju i mišića

na pozadini moka oka ogleda se tuga ulica
popločanih siromaštvo i okruženih drvoređima
najgori oblik nasilja je siromaštvo
rekao je Gandhi
i ispisao rečenicu na kantama za smeće

noću su ga slijedile horde gladnih umjetnika
s rancima punim sprejava i prekrasnih grafita
samo iz njih je špricala radost po fasadama
trenuci euforične kreativnosti trajali su kao duga na
nebu

na pozadini moga oka vide se tek ružne pjege društva
najsiromašniji slojevi su žene i djeca
govore statistike
oni prose ili se bacaju na prugu
a pruga je hladna tvrda i nemilosrdna

na pozadini moga oka raste tumor straha
u njemu se slažu mrvice nasilja i beščutnosti
slike apokalipse
hrpe ruku bez tijela i bez imena
koje se mlate mlate mlate

na pozadini moga oka izraslo je tamno ogledalo
crna rupa koja je sve usisala

NIJEMI FILM

Konzumiraš je pogledom buljeći preko naslona
dok se naši laktovi dodiruju
ti maštaš o njenom obilnom dekolteu
toneš u primamljive mirisne dubine
mekoću jastuka od bijelog guščjeg perja
leti perje na sve strane
zamišljaš
da ti je dokučiti nepoznate sadržaje
koliko bi se promijenila tvoja monotonija
to uzaludno siromaštvo preraslo bi u bogatstvo
ne bi više bio tako nesretni zakinut ni za što
ni za koga
toliko bi toga posjedovao
da si sakupljač perja.

A ti samo prodaješ maglu
dok odapinješ zavodničke poglede
(banalne Amorove strelice)
i vrebaš pogodne trenutke
zatim nabijaš na nos sunčane naočale
istovremeno se polagano smanjujući na njihovu
veličinu.

Sanjaš da su ti pogledi nevidljivi
kao i planovi
da si cijeli postao nevidljiv
iza tamnih stakala
tajanstveni Don Juan koji čeka svoga vjernog slugu
da odmota svitak
kako bi na njega upisao
još jedno žensko ime.

Čudim se kako si se smanjio
skratio suzio stanjio
mogu te cijelog obuhvatiti iz donjeg rakursa
ni cipele ti ne izviruju ispod naočala.

Mrzim sebe
što sve to šuteći snimam
kao neki novi nijemi film
gdje je Charli Chaplin da mi se nasmije
i kaže
draga gospođo
ne radi se to tako.

PJESMA O PRAVOKUTNIKU

Nisam spustila ni jednu jedinu suzu
kad su se zatvorila vrata
čekala sam još samo propuh
koji je zastajao po sobama
tjerajući stare mirise iz kutova.
Pitala sam se čija će ruka biti zadnja
koja će dodirnuti kvaku
ostaviti tragove znoja
otiske zgužvanih prstiju.

Oni neće ući ni u kakvu vječnost
arheologiju
već su samo mala povijest zgusnutih ljudskih odnosa
dolazaka i odlazaka
trenutnih i prolaznih kao sunčana zraka zaustavljena
u oku.

Otisak stopala star milijune godina
izgleda kao da je moj ili tvoj
sačuvan u pijesku neke plaže
snimljen digitalnom kamerom sada
ovoga trenutka.

Što nam je isto, a što novo?
Imamo kvaku
ostalo pripada pračovjeku.

Nesvesno ispisujemo neprohodnu šumu otisaka
svojih istrošenih dlanova
stvari nas gledaju i šuteći se čude
tom besplodnom rasipanju
pokušavajući uzalud sklopiti raširene i otečene očne
kapke
suziti okrugle lopte svojih jednobojnih zjenica.

Stvari čuvaju naslage naših otisaka na svojim umornim
zaprljanim površinama

ne znajući što će s njima
i dok dišu
one brišu obline naših tijela
postajemo ravne glatke plohe
tvrde i izgubljene zauvijek.
Postajemo Picassova geometrijska tijela
u sudaru s istom takvom geometrijskom zbiljom.

IMPLOZIJA

Razbila sam se u tisuću komadića
i svaki je odjednom bio drugačiji ja
nisam se mogla prepoznati ni u jednom
a opet su me činili dok sam nestajala
bio je to pravi paradoks
da te ima dok te nema
kao u lošem šlageru.

Onda sam se tražila u svakom
dok je vozio prema oblacima
bez volje
pokušavala sam prepoznati svoj roza lakovani nokat
deformirani dio kažiprsta
                  kaži kaži mi gdje si
oni su letjeli u nekoj svojoj orbiti
nisu se pozdravljali ni dodirivali.
Gdje sam sada ja
vikala sam užasnuta
odjednom nisam bila jedno
već stotinu
                  stotinu nečega teško raspoznatljivog
oštrog i opasnog
šiljatih vrhova na koje se možeš ubesti.

Ali to sam ja
čudila sam se.
Komadići nisu imali imena
ostali su bez identiteta
svatko ih je mogao pomestiti na lopaticu i baciti u
                  smeće.

Kako da ignoriram tu nepredviđenu eksploziju
razmišljala sam grozničavo
mislim da postoji i neka implozija
možda se još mogu sakupiti vratiti
                  spojiti

sve te komadiće u ja
ono obično ime i prezime

stari poznati identitet
pa prošetati.

Prvo su jurili opirući se čudesno sili teži
napuštajući me u trudničkim bolovima
parali su zrak
moglo se čuti kako ga režu na tanka koplja
kome će zadati bol
pitala sam se u strahu da se ne okrenu.
Tako sam nestajala a opet bila u svakome od njih
na stotinu mjesta
tako sama
kao Pale sam na svijetu.

Onda su zastali ostajući bez snage
i konačno počeli priznavati
silu težu
vraćali su se bespomoćni i mlohavi
poput starih ispranih krpa
ti dijelovi mene
te stotine komadića bivšeg ja prekrilo je pod
krpa krpa o koju možeš obrisati cipele.

BALON

i tako sam na rubu dana
srubljena
zagledana u noć
lagano se ljljam teturam od dom-ačih zadataka
toliko sam ih danas iskrižala
duge popise na poleđini računa iz trgovine
špeceraj rekle bi dom-aćice
i ja sam dom-aćica zaustavljena na rubu
porubljujem svoje poderano vrijeme sitnim štepom
endlam rekla bi moja mama
a ja sam ta
ta što govori zaglavljena u prozoru
po čijem rubu puže gorki pekmez mraka
zabiberen poput najnovije crne čokolade
ili sam na rubu svega

na mome golom tijelu nigdje ne piše
ja ja ja
odvojili smo se i odlutali ja i ja
svatko na svoje Himalaje
pa se ne možemo sresti
vidim kako se diže u visine poput balona
leti polagano moja lila boja
pokušavam biti sigurna
da na njemu piše još uvijek

ja ja ja

ŠTAP

69

Tu ćeš istrunuti duboko zakopana frustracijama
preplašena vlakovima koji staju na zapuštenim
stanicama
otpuštena iz stvarnosti kao iz bolnice.

Tu ćeš se ogrnuti samo spavaćicom
vječno spremna zabitи главу у јастук
санјати а не усудити се
како три сестре
пуне контраста у себи и око себе.

Zaboravit ćeš језике свијета
јер си искључила све звукове
они доносе каос и узнемирују
твоје прсте што поскукују тицковничом
црни лак за нокте на црној позадини.

Tu ćeš постати још несигurnija
због сталне потребе да се осланјаш.

Kupit ћу ти за рођендан један од оних
прекрасних штапова Оскара Когоја
које сам видјела у Глиптотеки
када буду на распродажи.

ZABORAV KOJI POSTAJEMO

Otkad su otišli oni trenuci prema severu
i oni prema jugu
i oni što su odlazili na zapad i istok
otkad je otišlo nevreme pasja vrućina i
glad nizašto i kad se pod golem sat
sklonilo sve što će tako biti u mnoštvu
poslednjih puta kada se sklonilo
sve što će tako biti
zaborav koji postajemo
završio je u zaboravu koji postajemo
dvaput je zvonilo meko
jecaj ispušten na mlaku taštine naše
jecaj ispušten na čvrsto jecaja našeg.

DOĆI ĆE OPET

Doći će opet
ono što nas je snašlo
ne bolje i ne gore
isto ono što nas je snašlo
kada nas snalazi
i čija se svetlost bakće oko nas
nikada svetlija
nikada tamnija
svetlost nužna
radi svetlosti svoje
radi dolaženja svoga
ne radi nas
dolazi
na ono što nas je snašlo
u drevnoj svetlosti
ponavljanja
i
plakanja.

KAO DA SAM UVEK TAKO POČIVAO

Kao da sam uvek tako počivao
kako će počivati
kako počivam onda
vasceli dan
kako će počivati
kako počivam
koje razdvajam jedno od drugog
na moguće pre
na sigurno posle
a nema se šta
razdvajati
ni pre ni posle
niti kada.

CEO NAŠ ŽIVOT

73

Ljuljasmo se
od zatim do zatim
beše dan podne
trčasmo
od zatim do zatim
leptiri bubamare
sedosmo predveče na klupu
pred kućom
od zatim do zatim
potom
jedan za drugim
od zatim do zatim
nestasmo.

IDEK KA ONOM KOJI ME NAPUŠTA

Pre no što se ponovo vratim tišini
idem kao onom koji me napušta
probaću još jednom
zamoliću za reč govoriću
„sve dok reči budu dolazile“
bezbroj je puteva ka onom
koji me nikad nije napustio.

KRAJ POLASKA

moglo se i ne započeti poći
kako se započelo
bilo je još jedanput poslednji put
voće mrtvo
dugo jedini zrak svetlosti na grani
na početku puta
na kraju polaska
u smiraj leta
kako je bilo
moglo se i ne započeti poći

NOVA UZALUDNOST NAJNOVIJE UZALUDNOSTI

tek što smo pronašli pogodno mesto
vedro nebo nad starom Golgotom tri krsta
i dva razbojnika podobne zlotvore sa ušiljenim
kopljima kad započe blaga prolećna kiša zemlja se
u blato pretvori i mi odustasmo. pripremljen grob
osta prazan posetioci se razidjoše spustiše se
u katakombeasta terevenka sve do mnogih zorâ
do čekanog doba „prekasno da popravi nebo“¹
prekasno da naseli odsutnost.

---

¹ Semjuel Beket *Enueg II*

SVE ŠTO JE OSTALO

77

Svet koji me je ubio
ostao je
sve ono nekad tako
ostalo je
tako će to biti
u sve dane
sve što ostalo je
sve to uvek tako
kako je tako
ostajalo
bez mene
koliko puta
samo
tako
stvari
svemu što su ostale
ostale su.

SVRŠETAK KOJI ĆE MI TVORITI I MESTO I VREME

biće zemlja koja će me spustiti
do svršetka zemlji svetlost i padanje krotko
poput snega kako pada na Badnju večer, na Božić
kako pada radost po svršetku po zemlji
koja mi tvori i mesto i vreme
konop i svilu
i povod da pre zore
budem i polje i trava
i život i pokrov nadamnom da budem
kao i sve što jesam i što sam bio
i što će tvoriti
mesto i vreme
da sam tu
da ne budem.

UBISTVA

UBISTVO BR. 1
(BIBLIOTEKA, SRBIJA)

Dobar dan, došao sam da Vas zakoljem.
Kada pomislim na to koliko se izdvaja za Vaše knjige,
Želudac mi se prevrne.

Rešio sam danas da to više neću uspevati da
podnosim.

Znate li zašto na Vašim književnim večerima nema
ljudi?

Zato, gospodine, što one za njih nisu ni predviđene.
Ja sam to shvatio, shvatio sam.

Ja, koji sam rasprodao svoju biblioteku:
Jedan i po hleb po knjizi.

Mogao sam isto tako dati svoju guzicu, svoj čmar za
taj isti hleb.

Smrzavao sam se na betonu sa svojim knjigama.
Moja je čerka umirala od leukemije.
Od nekog se mora početi.

UBISTVO BR. 2 (KNJIŽEVNO VEČE, SRBIJA)

(dva književnika sede za stolom raskopčanih košulja i dolivaju vino. govori se o uspehu poslednjeg romana proslavljenog pisca, dobitnika prestižne nagrade; kamere su uprte u njihova svetačka lica, fotoreporteri škljocaju; ima više kamera i fotoaparata od ljudi u publici. to je zato što je najvažnije imati neoborivi dokaz da se književno veče održalo, postaviti album fotografija sa te večeri; komentarisati sa prijateljima, tagovati sebe i osobe do sebe)

Revolucija se dešava pokoljem istih.
Ne kolju se dva različita sloja ljudi:
crni i beli, buržuji i proleteri, proleteri i beskućnici.
Primetiti: beskućnici nisu učestvovali
ni u jednoj revoluciji. Slično važi
i za bibliotekare.
Ušla je devojka i raznela prisutne.
(sebe, zakonom fizike, nije uspela da izuzme).

Prema kasnijim nagađanjima
: razlozi su bili lične prirode.
Naime, devojka je volela knjige ali nije mogla da ih
čita.
Nije imala vremena.
To nije bilo ubistvo iz nehata.
To je bio početak revolucije.

SKUP PESNIKA (U SRBIJI)

Mi smo margina, to znači da smo avangarda,
Multimedijalna mašina, ja-pa-ja klanica (Kurt Vonegat
Da je znao – književna povijest bi bila drugačija)

Objaviti knjigu poezije je teško,
Stoga - tragično.
Objaviti knjigu poezije je teško,
Nenormalno teško,
Čuješ li ovo, čoveče na skelama!

(i svaki pesnik smatra da je poredak pravi. svako ima pravo na izbor: on bira da bude pesnik, radnik – bezuvjetno – radnik. radnik nije moja tema. moja tema je Weltschmerz. radnik nije moja ciljna grupa – radnici ne posećuju moje književne večeri – u krajnjoj instanci oni nisu niti kulturni; da bi radnik razumeo moju poeziju, morao bi početi da bira, dati otkaz, posvetiti se književnoj teoriji.)

Ja sam pesnik, po tome sam i interesantan (Majakovski)

Taj skup je jedan krug.
Tangenta kruga je nebitna.
Tetiva kružnog luka je uvek ista.

Koliko ima festivala poezije?
Koliko ima pesnika?
O, pesnika za pesničenje!
Pesnika performera!
Pesnika slemera!

O, upucaj se pesniče,
Upucaj svoju nerođenu ženu i razdevičenu decu,
A onda upucaj i sebe,
Amin.

PESMA KLASNOM (NE)PRIJATELJU

Ali ja ne vidim tu vašu slobodu
Ne osećam je, ne prepoznam
Kažete da je ona i moja
Kažete da je i izbor moj
Pa ipak, ja ne biram ovako
Ja ne biram ovo
Ništavilo
Ali verujem da ta sloboda jeste vaša
Vaša sloboda kojom nam kopate oči
A potom nas bacate u jame
Jame pune slobode
Jame pune izbora
Jame u kojima odjekuje
„Mi smo slobodni ljudi“
„Ljudi s pravom na izbor“
Kažete da je reč moja
polažem pravo na nju
ali da bi reč bila moja
ona mora biti izglobljena
nepripadajuća vašem jeziku
vašem jeziku slobode
jeziku pesama o slobodi,
jednakosti, pravu na izbor,
izboru kao nečem
neupitno neotuđivom.

PROZA

Daša DRNDIĆ

MALE PTICE, ČIOPE

Završilo se manje-više okej. Prema patohistološkom nalazu, nema kalcifikata, rubovi su čisti. Ne treba kemoterapija, samo zračenje.

Nakon jednog tjedna Andreas Ban vraća se na posao. Ljeto je. Termini za zračenje prebukirani su. Čekat će mjesec dana. Temperature se penju do 40 stupnjeva Celzija. U glavi Andreasa Bana poput pokvarene ploče smjenjuju se Gershwinovi *Summertime*, *I Got Plenty o' Nuttin'* i *It Ain't Necessarily So*. Andreas u sebi pjeva. Dok korača. Gershwinga izluđuje. Gershwin, zapravo Jacob Gershowitz, porijeklom iz ruske židovske obitelji, umire od tumora na mozgu. Žali se na nesnošljive glavobolje i proganja ga miris spaljene gume. Umire naglo jer tumor se brzo širi i sve češće mu se mrači pred očima, gubi se. Dok ne nestane. U 39. godini života.

Kad ne radi, Andreas Ban šeće. Još uvijek izlazi i šeće. Još uvijek ima trenutke živahnosti iako ga šetači često nerviraju. Hodaju sporo, zauzmu čitav pločnik, pa ne može proći, pa vikne, *pardon*, *pàrdòn*, ne *pardòn*, pa šetači frknu, pfrrr. Kad mu dolaze u susret prepriječe mu put, tvrdoglavu ga žele zaobići s *desne* strane, a zaobilazi se s *ligeve* strane, pa im on ne da, pa se ganaju po trotoaru, ili on stane, ukipi se i pusti ih da atakiraju.

Još uvijek prima plaću.

Čeka.

Čeka.

Jedne noći kroz prozor ugleda starca kako sitnim koracima cupka pločnikom. Ulica je pusta a starac govori sebi u bradu. Možda je taj starac on, Andreas Ban?

Po njemu, po njegovom poprsju, tamo gdje treba zračiti, šaraju tamnocrvenim flomasterom, od vrata do pâsa, obilježen je. Taj dio svog poprsja ne smije prati jer se crte brišu. Vrućine su užasne, boja se topi od znoja, oko njegove (nepostojeće) dojke ostaju brljotine. Bolničari i liječnici se mršte, podižu glasove, stišću usta, škrguću zubima, čeljusti im plešu, moraju ponovno mjeriti, moraju ponovno crtati, mora ponovno na simulator koji je prebukiran, pacijenata je sve više, vlada epidemija karcinoma, kažu. Inače, u svijetu prave plitke tetovaže pa se crte ne brišu, pa se pacijenti peru. Andreas Ban kupuje tekuću kanu u malom fišeku i iscrtava se sam. Nitko ništa ne primjećuje. Konačno se tušira.

Vikendom nema zračenja. Određuju mu trideset i tri seanse. Trideset i tri seanse traju sedamdeset i pet dana jer aparati se kvare. Na godišnjem je odmoru i još uvijek odlazi na zračenje. Vikende provodi u Viktorovom malom rovinjskom stanu, u blizini njihove nekadašnje kuće. Kad izbija ovaj novi rat, tu kamenu obiteljsku kuću otac i Andreas prodaju budžasto krasnim Talijanima iz Bologne koji sad ljeti sjede na „njegovoј“ terasi s pogledom na zaljev. Andreasovoј sestri ostaje podrum te iste kuće, prostorija ukopana ispod nivoa zemlje kroz koju šume podzemne vode i vlaže zidove, prostorija s izlazom u mali vrt sav obrastao u šikaru i ograđen zidom koji se kruni. Andreasova sestra je biolog. Zove se Ada, u kući su je zvali Bubi. Bubi je Andreasu bliska. Ponekad je uskakala u njegov život pa je Leu bila kao mala mama. To sad nije važno. I Adu liferuju u penziju, i ona je sama jer je i njena kći otišla. Čim ulazi u penziju, Ada izlazi iz života. U Beogradu Ada radi u *Galenici*, istražuje utjecaj estrogena na spacialno učenje i na neuronsku morfologiju hipokampa u štakora. To joj je doktorska disertacija. Kad dolazi u Hrvatsku, nešto prije Andreasa i Lea, u hrvatskim laboratorijima za nju nema mjesta jer ima suviše godina, četrdeset i sedam. Predaje biologiju u srednjoj školi malog primorskog mjesta. Sada Ada živi u onom rovinjskom podrumu kroz koji šume podzemne vode i vlaže zidove. Nosi staru odjeću. I ona je siromašna. Debela je, prije nije bila. Jede jeftino. Ima sijede izrasline. Nema muža jer partner joj je odavno umro. Ispadaju joj zubi. Nedavno joj namještaju malu vakuum protezu koja se zna otkačiti, pa se Ada smije, ruga se

svojoj vakuum protezi. To nije onaj smijeh koji Andreas poznaje. U kuhinji, Ada i Andreas znali su noću dugo pričati uz fine sireve i otmjeno vino. Tražili su izlaz iz klopke.

Vozika se autobusom gore-dolje, petkom predvečer prema Viktoru, ponedjeljkom ujutro prema bolnici. Upoznaje sve šofere. Promatra putnike. Mnogi bjesomučno šuškaju svojim najlon vrećicama, žvaču, mljackaju, cokću, čiste zube, preživaju i govore glasno, nadjačavaju turbo-folk s Narodnog radija. Čim padne mrak, svi putnici sjede u mraku, jer vozači ne pale svjetla nad sjedalima. Jednom do njega sjeda starica s bijelom bradom dužine pet centimetara. Drugi put, momak s lijepim rukama. Njegove, Andreasove ruke, nekako su smežurane, nadlanice pune pjega. U autobusu vidi i muškarca s nevjerljivo dugim trepavicama. Njegove, Andreasove trepavice kratke su i idu nadolje. Kao svinjske. Andreas ima svinjske trepavice, čekinjice. To će se poslije promijeniti. Tog ljeta, tokom svojih redovitih odlazaka i dolazaka, gleda svakojake autobusne ljude. Autobusni ljudi prikladni su za promatranje jer sjede, ne promiču: čovjek koji dva sata trza glavom, podiže i spušta ramena i šmrca. Andreas mu nudi maramicu i ugleda dva plitka mrtva oka, heroinska ili kokainska, svejedno; žena koja za sat i po vožnje 59 puta provuče ruku kroz kosu; druga, debela i zapuštena, ne prestaje se klatiti, naprijed-natrag-naprijed-natrag, kao da je u psihozi, u nekakvoj teškoj regresiji iz koje se budi tek kad autobus staje.

U Poreču, pred taj večernji autobus koji nakon desetominutne stanke nastavlja put, redovito dolazi krezubi starac u sivim štofanim hlačama, ali nikoga ne dočekuje. Samo promatra putnike, vrti glavom i cupka. Poslije, kad Andreas Ban više ne odlazi na zračenje, kad više ne putuje vikendom nego cijelo ljetno provodi tamo, kod Viktora, starac nestaje. Na stajalištu u Poreču Andreas poslije godinama pogledom traži starca, uzalud. Jednom gleda kako na peronu patuljasta žena, patuljica velike glave, žute slamnate kose, mamutskih nabreklih usana i kratkih udova skakuće oko nogu svog ljubavnika normalne visine i građe. Glava joj dopire do njegovog međunožja u koje ona bestidno dahće. Andreas ih zamišlja u ljubavnom grču koji izgleda nastrano pedofilski. Onda, iz neke njegove moždane lagune na platformu autobusnog kolodvora izroni sedam patuljaka iz obitelji Ovitz,

sedam „ljubimaca“, sedam pokusnih židovskih kunića Josepha Mengelea, i (za Andreasa) krene njihov mračni cirkuski show.

88

I gleda Andreas Ban kako nasmijani a već stari, Rozika, Francika, Avram, Frida, Miki, Elizabeta i Piroška, zvana Perla, članovi Džez trupe Liliput, mađarskim čardašom dočekuju i ispraćaju putnike koji ih mimoilaze, zaobilaze, jer niti ih čuju, niti ih vide, koji prolaze *kroz njih* dok u desetominutnim autobusnim pauzama (prije nego što krenu dalje), trče u toalete, po bocu piva ili lepinju s čevapima.

Godinu i po Anđeo Smrti (Mengele) drži svojih sedam patuljaka u ljudskom zoološkom vrtu i istražuje njihovu nutrinu.

Najgori su bili ginekološki pokusi. Zavezali bi nas za stol i sistematsko mučenje moglo je započeti.

Dobivale smo injekcije u maternicu, vadili su nam krv, uzimali uzorke

Ulagica 229-230

našeg tkiva i likvor iz leđne moždine, bušili su nas i sjekli, čupali nam kosu, istraživali nam mozak, nos, usta, noge i ruke, kopali su i svrdlali po nama u ime „budućih generacija”, u ime patuljaka koji jesu i koji će doći. Ja sam Elizabeta.

Dok je svojim kolegama govorio o našim genetskim deformacijama, Mengele bi nas kao gole eksponate poredao pred starije naciste, veselo bi pljesnuo rukama i rekao, Hajde Liliputanci, svirajte i pjevajte, i mi smo svirali i pjevali njemačke pjesme, stojeći tamo onako mali i nagi. Ja sam Piroška, umrla sam posljednja.

Ja sam umro prvi. Andeo Smrti snima čak i kratki film u kojem glumimo i šalje ga Hitleru na dar. Hitler je volio gledati filmove, zabavljati se. Miki.

Da, preživjeli smo Auschwitz. Zahvaljujući Mengeleu. Poslijе nastupamo svuda po Istočnoj i Srednjoj Evropi i izvodimo naš Totentanz

*za njega, za našeg Andjela
Smrti. Rozika.*

*Najgore prolaze blizanci,
djeca blizanci. Ne znam
je li itko preživio. Mengele
je istraživao njihove oči,
istraživao je blizance
s raznoboјnim očima,
pogotovo one s jednim
plavim i jednim zelenim
okom. Male blizance
Mengele bi prvo ubio,
onda bi im iskopao oči
koje je slao u Berlin.*

*Slaо ih je Otmaru von
Verschueru i Karin
Magnussen u Kaiser
Wilhelm institut za
antropologiju, nasljednost
i eugeniku. Nitko od njih
nije izведен pred sud.
Mengele umire na nekoj
brazilskoj plaži dok mu
valovi zapljuškaju noge.
Magnussen u 89. umire
1997, kad od sve moje
braće i svih mojih sestara
ostajem samo ja, Piroška
– Perla.*

*Ma, gonite se, vi
circusanti, vi nikome
potrebni patuljci, opasni
po čistu arjevsku rasu,
gonite se vi prljavi Cigani,
jedino što je na vama*

*vrijedilo bile su vaše oči,
a njih sam na vrijeme
sakupila dovoljno, imam
krasnu i bogatu zbirku
za svoja istraživanja.
Ja sam trebala utvrditi
koje su rase i koji ljudi
dostojni života u budućoj
Evropi. Ja sam radila na
suzbijanju Crne Opasnosti
koja je ugrožavala
Zapad, ja sam radila na
uklanjanju boljševičke
najezde na Istoku, ja
sam se bavila temeljnim
pitanjem svih evropskih
država, onim židovskim.
Jer Židovi, koji još uvijek
uživaju gostoprимstvo
Evrope, naši su najveći
i vječni neprijatelji. Karin
Magnussen*

Vozač viknu, *Pokret* i Džez družina Liliput poletje u nebo, ploveći preko svoje rodne Transilvanije natrag u Haifu.

Tog ljeta Andreas Ban sjedi pod suncobranom na plivalištu i prati vaterpolo treninge i plivačke treninge i gleda prema pučini. S vaterpolistima piće pivo, igra šah, igra briškulu, u kupaćim gaćicama. Ljudi prvo bulje u njegov ožiljak, u njegovu zgužvanu sisu koja ne postoji, onda se smire. U njemu kruže davni plivački dani, njegova mladost. Sve ljetne vikende Andreas Ban provodi u sjeni svog nekadašnjeg zdravlja. Išaran, ljubičast i žuto-crven. Kana i flomaster stapaju se na njegovom grudnom košu, nalik dodatnim ožiljcima. Andreas Ban živi u dva svijeta, možda u tri. Počinju mu nedostajati čekanja pred ambulantama za zračenje. Nedostaju mu kompanjoni u bolesti, u liječenju. Ispred ambulante ljeti vani postavljaju plastične stolice, netko

donosi keramičke pepeljare u obliku nasmijanog sunca, dok čekaju, iskasapljeni, čelavi i išarani, pacijenti puše i razmjenjuju živote. U nevidljivom zračnom krugu steže zajedništvo. Ponekad se na red stigne brzo, za pola sata, sat, ponekad se čeka dugo, od jutra do podneva. Kad obave zračenje odmah, pacijenti se ne razilaze, kao da nemaju kamo, komu. Većina koja na zračenje dolazi iz udaljenijih drugih mesta, preko tjedna ostaje u bolnici. Oni koji imaju prijevoz ili novaca za iznajmljivanje stana, ne ostaju u bolnici, ne šeću u svojim pidžamama i ispranim trenirkama po stvrdnutoj, prašnjavoj zemlji, po suhim travnjacima, ne bazaju naokolo vukući svoje izbezumljene misli kao da vuku ostarjele mezimce, trepćući svojim mlakim pogledom u prazninu. Pored ulaza u „zračionice“ nalazi se oronula kućica, tu leže oni koji od ponедjeljka do petka satima čekaju na dvominutnu terapiju. Petkom poslije podne svi se razilaze, vlada užurbanost nakon koje tresne bomba dvodnevne tišine.

Aparati Mevatron i Oncor, moji drugari, kaže Andreas Ban dok leži na stolu i nad sobom promatra kuglu koja mu u tijelo šalje spasonosne zrake, dođe mu da ih zagrli ali ne smije se micati, *Ne micati se! Ne disati!*, pa prvo Mevatronu, poslije Oncoru upućuje poglede nježnosti i zahvalnosti. Svojim nevidljivim pipcima Mevatron i Oncor hvataju potencijalne (ili postojeće?) mikrometastaze koje možda čekaju svoj trenutak, skupljaju snagu za skok, za napad, a sentinela više nema da čuva Andreasa Bana. Andreas Ban osjeća se kao puž golač. Prostorija za zračenje prazna je i hladna. Samo njih dvojica, dvadeset pet intimnih susreta s Mevatronom, osam s Oncorom, obojica bešumno rade uz početni i završni klik. Vlada teška dvominutna nepomičnost, beskonačna. Na polici s lijeve strane u četiri reda stoje bijele rešetkaste maske poput onih mačevalskih. Andreasu se čini da ga iz svake maske promatra Hannibal Lecter. To su maske za rukove grla, nosa, čela, usta, zaključuje Andreas, imaju svoje vlasnike, na svakoj masci visi mala etiketa, Andreas ne vidi imena vlasnika.

Gospođa Ema uvijek je dotjerana. Na zračenje dolazi u kostimiću od ružičaste svile, ponekad u svijetlozelenom kompletiću. Redovito mijenja broševe. Ima urednu frizuru. Sjedi na klupi i lista ženske časopise. Vrlo je mirna, ponekad je pretjerano raspoložena, tada postaje glasna. Andreas ne pamti

o čemu gospođa Ema priča. Andreas o gospođi Emi ništa ne zna. Zaključuje da gospođa Ema živi u blizini, inače ne bi mijenjala svoje kostimiće i kompletice, ne bi bila dotjerana. Onda jednoga dana gospođa Ema dolazi s turbanom na glavi u prljavobijelom frotirskom ogrtaču ispod kojeg proviruju zgužvane nogavice bolničke pidžame, one na crte, one zatvorske. Turban je nakrivljen, ispod njega nazire se čelava lubanja gospođe Eme. Na poprsju nema nikakvog broša. Nema ljetnih sandalica s kajšićima, na gospođi Emi nema ničeg delikatnog, ženstvenog, na licu gospođe Eme nema rumenila (iz kutijice), krajevi njenih usnica, ispucanih i beskrvnih, vise obješeni. Gospođa Ema sjeda na svoju klupu, na svoje mjesto (ostali se odmiču) i gleda u svoje soknice. Onda kaže, *Dosadila mi je ta komedija, ja sam ležeći pacijent, ni petkom ne odlazim kući, nemam kome.*

Ta bolest puna je samozavaravanja. Ljudi s rakovima uglavnom su pretjerano euforični ili pretjerano tajanstveni. Oni tajanstveni osluškuju svoje tijelo ali to ne pokazuju. Ima onih koji ne žele čuti, prave se gluhi. Najviše su euforični oni koji ubrzo umru. Andreasa taj egzaltirani optimizam nervira.

Ivetta ima sedamdesetak godina. Ona ne nosi kostimiće i kompletice, nije uštoogljena kao gospođa Ema koja ima šezdesetak godina. Ivetta nosi finu dekadenciju u hodu i u glasu, ljeto je, Ivetta na sebi ima široku kariranu suknu od tafta u plavozelenim tonovima, suknu koja šušti pri svakom Ivettinom koraku, kao što je šumio hod njegove, Andreasove, majke, kao što je šuštala Elvirina kosa. Ivetta se vraća s PET skena, pacijenti u dvorištu iščekuju na srpanjskom suncu, puše u tišini, gledaju u Ivettu. Iz rashlađene unutrašnjosti ambulante Ivetta u svojim zelenim baletankama ulazi u obruč sav treperav od toplove i prigušene nevidljive vatre. Spušta se na klimavu plastičnu stolicu oslonjenu o zid i kaže, *Metastaze posvuda.* Tišina nakon njenih riječi, puna olovne težine, sve prisutne povuče nadolje. Onda Ivetta ustaje, lomi grančicu sparušenog ružmarina prekrivenog prašinom koja se nevidljivo spušta po svemu što se tog ljeta u krugu bolnice nalazi na otvorenom, jer cesta je blizu, i kaže, *Napravit će marinadu za moju obitelj.* I odlazi. Svatko ima svoje trikove.

Dok čeka da dođe na red, Robert čita Virginiju Woolf, *Gospođu Dalloway.* Ni sa kim ne konverzira. To se Andreasu

dopada, bar netko čita, ostali brbljaju. *Gospođa Dalloway*, knjižica o zaludnoj gospodi iz visoke srednje klase koja doživljava svoje epifanijsko prosvjetljenje kad joj dođe da se ubije, pa se predomisli, jer konačno pronalazi sebe. Umjesto nje ubija se izvjesni Septimus koji sebe ne pronalazi, koji je, naprotiv, skroz izgubljen, razoren i odbačen. *Gospođa Dalloway* nije baš popularno štivo, a za onkološke bolesnike postoje i vedrije knjige. *Kako vam se čini*, pita Andreas Ban Roberta koji mu odmah na papiriću ispisuje, *Ne mogu govoriti, imam rak grla*. Nakon toga Andreas se Robertu samo smiješi, zamišlja ga kako leži pod Mevatronom s onom hannibal lecterskom kacigom-brnjicom na glavi, jesu li mu dani odbrojani?

Tog ljeta Andreas poštom dobiva poziv za nekakvu promociju zdrave hrane u kafiću na željezničkom kolodvoru. Leo (telefonski) kaže, *Idi, možda će ti dobro doći*. Ništa mu neće dobro doći, on već zna sve što treba znati o zdravoj hrani, o zdravoj ishrani, ne bi Leo bio tako lijep i velik i zdrav, bez ijednog karijesa *ikada*, ali ide, nije vikend. Sedamnaest je sati, sunce histerično prži, prema kafiću slijeva se gomila napirlitanih penzionera, svježih nakon poslijepodnevne sieste, penzioneri dane započinju rano, svoje male zadatke, svoje male obaveze, nikakve, također završavaju rano, kao da im se žuri, kao da će zakasniti, kao da imaju nekakvog važnog posla. Žene su odvratno uredno počešljane pod konac i debele, u cvjetnim sintetičkim bluzama, muškarci su svježe obrijani, ponekom se na bradi vidi mala posjekotina s mrljom skorene krvi (drhtava ruka), svi nose karirane ljetne košulje besprijeckorno ispeglane, već u četiri, možda čak u tri, ti umirovljeni bračni parovi piju svoje tanke popodnevne *kavice* i sad vedro, iščekujući krasan provod, kreću u izlazak. Prođe po koji vlak i zatutnji, rijetko, jer to mjesto, kao i penzioneri okupljeni u kafiću, nalazi se na rubu, izvan. Andreas čeka zdravu hranu, kad ono vesela demonstratorica u neki proziran lonac, za dvadeset okupljenih staraca priprema malo pile, pilence toliko malo da stane u šaku i vergla memorirani tekst koji Andreas ne razumije. U to pile debilna mlada demonstratorica onda ubacuje *jedan krumpir* da na pari omekša, dok u drugom multipraktiku za goste priprema „aperitiv“ od jedne mrkvice, jedne jabučice i još nečeg jednog, koji će, taj aperitiv (!) jedva pokriti dno plastične

čaše. To je ta svečana večera koju onda bezubi penzioneri mijese po svojim nepcima. U Andreasu raste koktel mučnine i gađenja. Demonstratorica potom deklamira cijene tih prozirnih zdravih lonaca koje su basnoslovne, naročito pogodne za penzionere, i na kraju na stejdž stupa on, glavni demonstrator koji na temperaturi od 40 stupnjeva reklamira posebnu posteljinu od čiste runske vune po cijeni od 5.000 kuna za mali jednokrevetni komplet. Andreas ustaje, hoće kući da drmne jedan Remy Martin, ali demonstratori ne daju, za njim viču, *Zar nećete večerati, evo vam par reklamnih papuča od čiste runske vune, dođite nam opet.*

Završava i to zračenje. Andreas Ban hvata za sebe petnaestak septembarskih dana, posve ljetnih; pliva kad nema sunca, u rana jutra i u predvečerja. Čita, čitucka, zapravo lista, prelistava tuđe misli, svoje zakopava. Na Viktorovoj terasi pravi lagane večere za poznanike i po kojeg prijatelja, večere koje se na Andreasovo čuđenje pretapaju u dosadnost, jer starih prijatelja više nema, ostali su tamo preko, i oni već prorijeđeni, što zbog starosti i umiranja, što zbog međusobno nikada raščićenih, nikada jasno izgovorenih stavova u vezi s ovim posljednjim ratom, pogotovo u vezi s Bosnom i Kosovom. Na tim malim Andreasovim večerama netko povremeno prospe koju duhovitost, ima onih koji postavljaju glupa pitanja, ali i onih koji uopće ne govore, samo jedu, jer ti nemušti ljudi za njegovim stolom imaju svoje krne prošlosti, svoje mladosti, svoje uspomene, svoje dogodovštine, nedjeljive s njegovim. Tako M. M. na večeri koja traje od devet do dva ujutro kaže, *Meso je odlično*, a sat poslije dodaje, *Ovaj kolač je ukusan*. Kolač je rožada, Andreasov specijalitet, koja mu se tom prilikom prvi put raspada, lomi, razdroćkava kad je okreće. Ali tada i još godinu-dvije poslije, Andreasu u njegov primorski gradić, u njegov Rovinj u kojem se ipak osjeća kao onaj stari Andreas Ban jer, iako se dom raspao, iako se on raspada, u tom gradiću on je kod kuće, u njegov mali istarski grad ljeti zna doći koji stari, ostarjeli (vele)gradski kamarad, plivački pajtaš, preferans kompanjon, i onda nastaje svečanost, vatromet prizvanih avantura, otvara se enciklopedija imena iz života zabavišnog, osnovnoškolskog, gimnazijiskog, fakultetskog, sportskog, ljubavnog, vojničkog, profesionalnog, oh, koliko zajedničkih krugova u čijim se virovima vrte poput čigri. Onda sve to prestaje. Male doze pristojnosti do

vrha su pune, njih Andreas Ban odlaže na đubrište svog sićušnog hrvatskog života, a na mjestu onog prošlog (života), u njegovoj glavi, u njegovim prsima širi se rupa kroz koju huji miraž lagan poput duha. I Andreas Ban odlučuje kopnjeti u gluhoj samoći.

U gradiću u kojem živi, tokom dana, a pogotovo noću, ima perioda kad bi se svi semafori mogli ugasiti. Nitko ne prolazi, ništa ne prolazi. Ulice se valjaju same. Semafori neumorno trepere u prazno, za sebe. Za sebe. U gradu za sebe.

U gradiću u kojem živi dani su katkada skroz od nedostajanja sačinjeni, pa Andreas Ban živi neživljenje.

Hajde, ponekad ode u kavanu. Njegovi poznanici tad vrlo uporno i dosljedno prelistavaju svoju mladost. On se ne može uključiti. Nikoga iz njihove mladosti Andreas Ban ne poznaće. Nikoga iz svoje mladosti, iz svog života u tom gradiću nema. Pa sluša, promatra kako ti njemu ipak daleki ljudi svojoj prošlosti krče prolaz, pa im njihova prošlost nadolazi i popunjava rupe nedostajanja, pa se smiju.

O, Eliote.

Yes, milord,

Footfalls echo in the memory,

Down the passage which we

did not take,

Towards the door

we never opened

Into the rose-garden.

Kao u kakvom trileru, dvadeset godina Andreas Ban živi *under cover*. Više neće. Više nema zbog čega.

Kraj je rujna 2008. Noći postaju hladnije, Rovinj se prazni. Andreas po nekoliko dana ne namješta krevet, pa se prostorija nagužvava i stješnjuje. Dolazi tmuran dan, kiša samo što ne padne, Andreas se spušta do glavne ulice nedavno popločane bijelim

kamenom, krasno vijugave i vesele i tada, na kraju ljeta, blaženo puste i tihe. Ugleda starca koji na harmonici razvlači „O, sole mio” a nitko ne prolazi, nikoga nema, samo debeli golubovi šeću i gegaju se (kao i on, Andreas Ban), pa sjedne preko puta svirača, na tlo, i oslonjen na zid stare palače, sluša. Starac ima skvrčene prste i drhtavi glas i smiješi mu se. Oblaci se ne razilaze. Nebo se opasno smračuje. Andreas sakatim trkom kreće natrag, uz brijeđ. *Dolaze čiope*, kaže. Tog ljeta, te jeseni, Andreas je zaluđen čiopama, kao onomad kad ih gotovo dotiče sjedeći pod nebom u kući koju sad nastanjuju strani ljudi. Davno. Nakon Elvirine smrti.

Tog kasnog ljeta 2008. nešto puca.

Otvara se procjep koji se širi.

U Andreasu i dalje raste čežnja prema malim bićima.

U rovinjska predvečerja, pogotovo pred kišu, jata čiopa u niskom letu mahnito kruže nebom. Puštaju zlokobne ritmične krike.

Te kozmopolitske ptičice, ti možda najmoćniji i svakako najbrži letači (60 metara u sekundi, do 200 kilometara na sat), snažnih prsnih mišića, dugih i uskih krila, gotovo da ne umiju hodati. Čiope imaju toliko male kratke noge obložene paperjem, jedva vidljive, pa kao da ih nemaju. Beznožna stvorenja koja samo lete, kojima *hodanje ugrožava život*, jer kad su na zemlji postaju spora i troma stvorenja, ranjiva, i nespretno se gegaju izbezumljeno vrteći glavom.

O, slobode. Čiope čitav život provode u zraku, u zraku se hrane, u zraku (u letu) se pare, na visinama spavaju. Klize, kruže, ciče. I sele se s neba na nebo.

Na zemlji, čiope se spuštaju na vertikalne površine, na dimnjake i drveće, na hrapave zidove, *što dalje od ljudi*, i tu grade gnijezda. Svojim patuljastim, jedva vidljivim nožicama s oštrim četveroprstnim kandžama, drhteći, strepeći, približavaju se za njih opasnim dvonošcima.

Male ptice, čiope. Dužine od devet do dvadeset pet centimetara, s velikim rasponom krila. Lagane poput daha, od pet do dvjesto grama. Andreas Ban stavio bi nekoliko čiopa na prsa da se odmore, da s njime dišu poput usnule djece.

Crne ptičice nalik veseloj smrti. Bezbolnoj.

Ptičice s velikim očima i malim kljunom koje bezglasno kljucaju po njegovoj unutrašnjosti, vide što se tamo zbiva i šute.

Andreas Ban pruža ruke prema nebu, zamišlja da leti, zamišlja sebe u jatu čiopa i ispusti prigušen neartikulirani krik.

Male ptice, umiru kad su same.

On je sam, Andreas Ban.

Apus apus, evropska čiopa, ptica bez stopala, odlično se snalazi na mračnim mjestima, u pećinama na primjer, gdje se odmara, gdje joj nitko ne smeta. Tako će i on, Andreas Ban, zakoračiti u nesvijest, u nesvijet, kad za to dođe vrijeme.

Sad Andreas Ban promatra to crno razigrano jato koje mu se približava, koje izvodi čudesne akrobacije, a sunce zalazi i čiope svojim kratkim kljunovima na nebo navlače tamni zastor, i Andreas Ban prati kako se i sam stapa s tminom, kako iščezava.

Nedavno je na visokom zidu u krugu bolnice Andreas Ban ugledao kosa okrenutog prema zatvorenim prozorima psihijatrijskog odjela. Na prozorima psihijatrijskog odjela nalaze se rešetke. Kos je stajao nepomično kao da čeka da se na prozoru netko pojavi. Nitko nije došao. Ukopan, Andreas je pratio nepomičnost male crne ptice, a ljudi su prolazili i sumnjičavo vrtjeli glavom, zašto taj čovjek stoji kad tamo ničega nema, kad ništa se ne zbiva. Nakon pola sata Andreas odzviždi neku kratku melodiju i kos se okreće. Između kosa i Andreasa Bana proletje mala crna padalica, repatica.

Da nije u početku svaka tri mjeseca, potom svakih šest mjeseci odlazio na dosadne kontrole (markeri, krvna slika, ultrazvuk prsa i abdomena, uputnice, zakazivanja, čekanja), da mu kalendar nije bio išaran opomenama za mučne bolničke susrete, da ga mobitel redovito nije opominjao kada, što i kome, čitavu tu kanceroznu epizodu Andreas Ban možda bi zaboravio, barem zanemario, predao bi se životu, onako kako savjetuju reklame, s osmjehom ali energično, čak histerično, potrošački euforično, i tako zatomio nešto genetskog, ali i kroz život stečenog osjećaja za lijepo, za uzvišenu, komplikiranu i dekadentnu estetiku od koje

je skrojen i koja ga stalno izmješta. I koja traži mnogo novaca. Ali oko Andreasa Bana bubri siromaštvo, prijeteći. Uskoro će se zateći u šinjelu besparice, u kavezu bezizlaza, zaključan, i batrgat će se otežanih udova, otežanog disanja, do ugasnuća. U stopu ga prati dosadna nelagoda, pogotovo kad prolazi pored bolnice ili kroz bolnički park koji se urušava. Kako vrijeme odmiče, kako se njegove bolesti gomilaju, park postaje sve mračniji, s ogoljelog, oboljelog drveća klati se vлага, kamene staze sad su raskopane, travnjaci prekriveni mrtvim lišćem i šikarom. U proljeće, pod nagomilanim smećem i truleži guše se ljubičice čije krunice Andreas Ban katkada nogom oslobađa darivajući im uspravnost.

Tako, Andreas Ban nastavlja živjeti manje-više uobičajeno, uglavnom promatrajući, sve manje sudjelujući. Ali, male besmislene nervoze, epizode bezrazložne ljuntnje, učestale psovke, prvi su pokazatelji njegovog definitivnog raslojavanja, njegovog raspada. *Mijenjam se*, kaže Andreas Ban.

U autobusu žena na sjedalu ispred njega munjevito vrti glavom, lijevo-desno, lijevo-desno kao da promatra krajolik u protjecanju, krajolika gotovo da nema, ništa se ne dešava ni lijevo ni desno, a ona samo vrti kao izbezumljeni vrabac kad pikira na mrvicu kruha. Andreas onda dotakne rame gospođe pred sobom i pita, *Zašto toliko vrtite glavom?* Gospođa se okrene i uputi Andreasu pogled luđakinje skriven u stegnutim zjenicama što plivaju u svinjskim očima. *Tko vrti?* kaže ta žena.

Navukao se na skype, poslije se i od skypea otkačio, kao i od onog idiotskog facebooka. Ipak, pronalazi Oskara, pa kao da otvaraju pasijans, pročešljavaju svoje studentske dane. Četrdeset godina je prošlo. Andreas i Oskar magisterij slave u mračnoj taverni u talijanskoj četvrti Chicaga, lomeći krake jastoga te večeri na akciji. Poslije zajedno špartaju Londonom, Bruxellesom, Amsterdamom i Parizom i završavaju u Rovinju. Kad sve te prohujale godine čestito raskopaju, Andreasu i Oskaru ne ostaje više ništa i oni se ponovno gube.

Andreas pronalazi i Violetu s kojom je išao u gimnaziju, Violetu iz sobice na tavanu krčme „Kod znaka?”, preko puta Saborne crkve. Violeta diplomira tehnologiju, udaje se za nekog Talijana iz Trsta, rađa dvije kćeri, u Italiji ponovno diplomira, ovaj

put kemiju, jer joj onu beogradsku inženjersku diplomu Talijani ne priznaju, muž joj prije dvadeset godina umire, ona predaje matematiku u nekoj školi u Udinama i strepi od penzije koja se primiče. Dok čeka, Violeta igra golf i putuje, malo u Maroko, malo u Portorož zbog bazena s topлом morskим vodom i zimskih akcijskih cijena, druži se s unucima i kaže, *Hajde da se vidimo*. Andreas kaže, *Važi*, a kad konačno dogovore sastanak, Violeti šalje poruku, *Bolestan sam, drugi put*.

Pronalazi gomilu ljudi, čak i bivše prijatelje, nekoć bliske. To traje oko godinu, možda dvije, taj spust u nekada, to plivanje kroz guste vode dvadeset, trideset, četrdeset godina udaljene, onda Andreas Ban kaže, *I'm sinking*, i isključuje se sa skypea, isključuje se s facebooka, iz elektroničke pošte, isključuje se općenito. U međuvremenu, to polagano sagorijevanje, to postupno iščeznuće, to koprcanje prema vodama Lete otvara puteve prisilnog trajanja, puteljke po kojima Andreas Ban (ipak) traži odmorišta spaša.

Na terasi visoke zgrade (što Andreas Ban traži na terasi visoke zgrade?) ugleda ljubavni par. Mladić ima gustu crnu kovrčavu kosu, prljav je od nekog fizičkog rada, a djevojka mu zakopčava rasporak govoreći, *Nećemo praviti curicu*.

Onda se pojavljuju hemoroidi.

Bolovi, krvarenja, ponižavajući pregledi, dosadna terapija, masti, hladni oblozi, hipermangan, tuširanja, pelene. Groteskno gegajući se, Andreas Ban ulijeće u liječničku ordinaciju, vitla onom krivom šakom i kaže, *Ako je to sad ponovno neki rak, vrećica za govna ne dolazi u obzir. Nije rak, kažu, terapija je duga i dosadna, ako ne uspije, operirat ćemo*. Godinu dana Andreas Ban bavi se svojom guzicom, na sisu (skoro) zaboravlja. Šećite, kažu mu. Pa šeće. Fanatično i besciljno. Onda odustaje. Jer, dok šeće, šeću mu i misli i po tijelu Andreasa Bana razlijeva se strujna nervozna. Kad pokuša blokirati misli, šetnje mu postaju šuplje.

Jedan molo u centru grada otvaraju za šetače, 1730 metara tamo, 1730 amo. Šetači su oduševljeni, pogled je krasan, vele. I kreće Andreas Ban u tu šetnju, ali se u hitnji vrati kući, oznojen. Pogled je nikakav, čak ružan. Taj pogled na

gradić može gledati svakodnevno (ako želi, a ne želi), pa što bi ga dodatno promatrao iz daljine u kojoj je taj gradić još manji. S lijeve strane, duž čitavog mola proteže se visok zaštitni zid s emjaliranim pločama upozorenja: *Ne penjati se!*, pa se tako s tog mola ne vidi more, ne vidi se beskraj, ništa ne lijeska, ništa ne svjetluca, samo, dok se hoda, s desne strane mali uski, izduženi grad promatra zaludjele, poludjele, dokone šetače. Ipak, na tom molu, tamo gdje s lijeve strane nestaje zid, a s desne grad, postoji točka za vrtoglavicu. Pedeset centimetara na njegovom kraju, na njegovom rubu, točka je iskoraka, točka za iskorak, za odlazak. Na toj točci omamljujućeg predsmrtnog prostranstva miješaju se zatomljeni mirisi, djetinjstvo bljesne, mladost udari o sljepoočnice, pedesetogodišnja prošlost poput sluzavog puža stješnjena u krhkem kućištu.

Molom šeću parovi. Šeću sporo. Šeću starije žene, sporo. A Andreas Ban šepavo maršira kao da nekamo hita, nekamo gdje ne stiže, kao da ubrzano korača po poludjeloi fitness traci.

Uz rub mola, u moru s mrljama od ulja, na čijoj površini plivaju ostaci nepojedenih jela, ogrisci jabuka i krušaka, čikovi, najlon vrećice napuhnute poput kadavera, pluta ronilac u punoj opremi.

Bura šiba i Andreas teško diše.

Odlomak iz romana *Belladonna*

Tomislav OSMANLI

SVADBA NA DORČOLU

Senima i gorkim travama
Fride Filipović

Nije da se hvalim, ali što ja spojim čovek ne razdvoji. Ni sama ne znam koliko sam srećnika smestila pod blagoslovenu hupu¹. A koliko sam domova stvorila, dvostruko više ljudi sam u milost uputila i trostruko više poroda omogućila. I sve to za dobrobit naše zajednice i radost usrećenih parova, sledeći blagoslov zapisan u Knjizi: „Pogledaj na nebo i prebroj zvezde, ako ih možeš prebrojati: toliko će biti seme tvoje.“² Zbog čega to radim? Ni zbog čega. Da usrećim ljudе, malо zbog zahvalnosti njihovih rođaka, a najviše zbog napretka naše blagoslovene zajednice. A ona mi to i priznaje. „Silvija je“, čućete to od naših ljudi, „najbolji šadhan³ na Dorćolu i u Jaliji,⁴“ a nije da se hvalim ali neki će reći i u Beogradu, i dalje, sve тамо где до Vojvodine. Zahvalne porodice priznaju mi zasluge, а како ih i ne bi priznale? Precvalim devojkama nalazim muževe, а muškarcima uvelim od posla, povučenim zbog skromnosti i obzira ili zaboravljenim u kućama jer paze na bolesne roditelje, otvorila sam cvet sreće da ga mirišu sve do kraja života... Kažem vam, što ja spojim čovek ne razdvoji.

Pa šta ako su moderna vremena, pa se upoznajete na ulici i ašikujete po avlijama sve do kasno uveče, а oni najbezobrazniji među vama, kako vidim, sreću se po čoškovima i stiskaju u senkama ulaza novih dorćolskih zgrada. Sram vas bilo. Smejte se, smejte se, ali tako je. Silvija ima oči i na potiljku. Znam ja još tol'ko toga, al' nisam tračara.

¹ chupa – judejski svadbeni baldahin, hebrejski

² Mojs.1, 15:5

³ shadhan – bračni posrednik, provodadžija, hebrejski

⁴ Jalija – jevrejska sredina u predratnom Beogradu, u nižem delu Dorćola prema reci, između današnje ulice Cara Dušana i Dunava. Jevrejska mala ili mahala obuhvatila je deo Jalije oko Jevrejske ulice. Na turskom „yalı“ znači rečna obala.

E, vidiš, toga u moje vreme nije bilo. Na Dorćolu se vodio miran i pristojan život. Devojke su sedele kod kuće, a ispred kapija izlazile su samo starije Jevrejke i u toplim, letnjim noćima, dok je povetarac nosio miris Dunava, žagor brodaraca i odjeke jezika koji su doplovili izdaleka, a one su pevale romanse donesene pre skoro pet vekova iz starih krajeva, odande, iz Španije. Devojke su pak, okupljene u nekoj komšijskoj avliji, setno slušale te pesme, udisale večernji miris đulova po baštama, kikotale se prestajući da vezu, i šapulate jedne drugima o momcima koji su im krišom zapali za oko ili od čijeg im je pogleda zatreperilo srce tog dana. Ili su sedele zamišljene i tihe, jer je najveći broj ljubavi na Jaliji i na Dorćolu ostajao neostvaren. Znali su mladi da naša zajednica ne podnosi mnogo ašikovanje, da u njoj mesta nema za sramotu zbog ljubavi. E, to je bilo zlatno doba šadhana od kog sam, Svevišnjem hvala, i ja nešto uhvatila. Ako si dobar šadhan, ideš od kuće do kuće, posreduješ lepom rečju, prečutiš šta treba da se prečuti, a kažeš i nešto više tamo gde ima mesta šta da se kaže i kada je stvar svršena, srećna si kao zidar ispred novoizgrađene kuće, jer si i ti novi dom stvorila, jer si, onima gnezda željnama, gnezdo porodično isplela. Ali ne, ne završava se tu uloga provodadžijke. Pitajte vi, moliću lepo, vaše dobre majke, skoro sve su barem jednom posetile Silviju, najbolju casamente⁵ en Dorćol. Još uvek ima onih koje su se Silviji za pomoć obratili, a evo, ima ih i na ovom mestu, tu među nama.

Evo, na primer, onaj jadničak, onaj pročelavi čovečuljak sa debelim usnama što sedi šćućuren tamo u čošku sa podignutim okovratnikom i gleda ispred sebe, e taj vam je na primer jedan od njih. Ne gledajte ga krišom, slobodno se okrenite i dobro ga pogledajte, on i tako i tako neće da vas primeti, kao što, onako utihlog i povučenog u sebe, i njega, jadnička, više niko odavno ne primećuje. A ja ga danima posmatram – nekada je zamišljen, a tek po neki put mu lice blista od sreće. Prepostavljam kakve mu se misli roje po glavi. Je l' je vidite? E, i njemu je Silvija otvorila vrata ka raju. Ako mu ih nisam skroz otvorila, onda sam mu ih barem odškrinula. Samo što se ona, blagoslovena bila, ponekad tako brzo i iznenada zatvore, poput kapija dorćolskih avlja pod udarom košave. Taman pomisliš da je sve kako treba

⁵ casamente – provodadžika, na španskom i na ladinu, judeo-španskom jeziku

u mukotrpnom provodadžiskom poslu, i da je stvar svršena za ošti merak, kad ono – traas! – kapija nečijeg bračnog raja ti se zatvori tik ispred nosa. A ovaj čovečuljak, mislim da je pored njih, i da stoji pored rajske dveri sa njihove unutrašnje strane... Otkud znam? Imam ja oko za te stvari. Vidite kakav mu blažen osmeh lebdi na licu. Je l' vidite? E, to ja zovem svadbena radost. Al' da počнем fino lepo iz početka.

Čovečuljak se zove Jehuda Davidović i odavno je prešao četrdesetu. Jehuda je jedno od dvoje dece Davida i Benveniste koji su izrodili i odgojili Jehudu i Rafaila, njegovog mlađeg brata. Kaput mu je pohaban, a čitav život je proveo radeći kao krojač u dućanu koji je sa ibrišimom, metrom i makazama nasledio od svog oca. Njegov otac je bio poznat po šivenju odeće po staroj modi i stilu. Kao što možete da pretpostavite, njegova porodica je pripadala, hvala Svevišnjem, našoj staroj, sefardskoj, a ne novoj sinagogi u „Kosmajskoj“ ulici u koju idu mondenci i doseljeni Aškenazi. Živeli su u jednoj od onih uličica u kojoj su kuće toliko načićkane jedne do drugih da komšije znaju koja se čorba u čijoj kući krčka, kada se spremaju pastel, a kada burmuelos ili alharos.⁶ U tim mahalama u kojim sam i ja odrasla meša se miris vremena i prostora, jela koja su majke naših prababa donele iz Iberije sa aromama i receptima donesenim iz Turske, iz Stambola i Soluna i iz misirskih pazara bogatih baharlukom i drugim đakonijama koje dolaze sa različitih mesta na Bliskom istoku. Znam njihovu mahalu jer sam svraćala kod njegove majke i donosila odeću da je suzi, prepravi ili skrati, a čim bih ušla u mahalu, dočekali bi me isti glasovi dve žene koje se stalno dovikuju:

„Sara!“ – vikala je jedna

„Šta je Bela?“ – pitala je druga.

„Kako si spavala?“

„Ne pitaj. Noćas mi je glava pucala. Samo nemoj da vičeš, neću da nas Rebeka čuje.“

„Ni ja nisam oka sklopila.“

„A zašto?“

„Opet sam imala zatvor.“

⁶ pastel, burmuelos, alharos – karakteristična sefardarska jela

„Rebeka, odjutros mi je rekla, isto nije spavala. Muči je onaj njen dosadni proliv.“

Bila je to bučna mala puna života u kojoj su, kad vam kažem, svi sve znali. I kao i većina porodica u njoj, i oni su živeli skromno, ali pošto su navikli na malo, bili su i srećni, sve dok Svevišnji nije rešio da ih stavi na iskušenje, pa je jednog dana sirotog Davida Davidovića pozvao kod sebe, tamo na nebo, da šije i kroji odeću od oblaka za heruvime i duše naših blaženih. A udovica i dva sina ostali su da se muče kroz život. Ona je kod kuće krpila odeću na izlizanoj singerici na ručni pogon koju je sirota donela iz Davidovog dućana, dok su dućan dali pod kiriju jednom mlađom majstoru kome je zajednica kupila novu mašinu za ‘alal, a Jehudu da šegrtuje kod majstora-kiridžije, krpeći život malo od kirije, a nešto im je pomagala familija, a nešto i zajednica. I tako, dan za danom, sve dok Jehuda Davidović nije dogurao do punoletstva i, radeći danonoćno, brzo napredovao u zanatu, postao kalfa, a posle više godina i sam majstor. Bio je čuven po dobrim krojevima, a posebno po preciznom, strpljivo rađenom štepu. Tokom godina njegova majka se povukla u kuću, počela je da se još više brine o mlađem sinu, a on, nenaviknut na rad, brzo se prepustio ašikovanju i još se brže oženio nekom mađarskom mondenkom u novom tamnom odelu na pruge koji mu je sašio brat za veliku maturu, sklopivši, kako su čuli od dobrih ljudi koji su dolazili od Preko,⁷ građanski brak u nekoj od opština preko Save. I tako je Rafail Davidović zauvek iščezao iz bučne Dorćolske mahale.

A siroti Jehuda je, pak, počeo još više da čuva majku kojoj je srce ponovo bilo slomljeno, jer ma koliko nije htela da to prizna, gorke suze koje su same tekle svake večeri bile su dokaz da ipak pravi razliku između dece – Jehuda joj je bio sigurna nada u životu, ali Rafail, derište nemirno, bio joj je miljenik. Tako su prolazile godine koje je Benevenista provela zaokupljena iščekivanjem sina. Išla je kod žena da sazna nešto više o njemu, bila je kod turske враћare koja je došla iz Herceg-Bosne, a jednom je krišom otišla i kod Madam Mimi, medijuma čije je oglase o natprirodnim moćima, predviđanjima, skidanju čini, leku protiv

⁷ Preko – sinonim za Vojvodinu koja se nalazi sa druge strane Dunava i Save

uroka i nalaženju nestalih, pročitala više puta u novinama dok je njima uvijala gotova odela. Vidovnjakinja je dočekala kao da sve zna i rekla da joj je sin živ i zdrav i da je negde daleko, preko neke velike vode. Kada je Benvenista pitala da li to znači da je Rafail u Novom Sadu, madam Mimi je hladno pogledala i rekla cenu koja je bila ravna celoj krojačkoj dnevničici vrednog Jehude Davidovića. Benvenista je platila vidovnjakinji mada joj nije bilo jasno zašto je tako zovu kada joj se činilo da je, što se sudbine Rafailove tiče, cela stvar i dalje u čorsokaku, te joj je izašavši na košavu koju je Svevišnji konačno poslao da podigne magle sa Ušća koje su tih dana gušile Beograd, po prvi put palo na pamet da uzalud gubi vreme u nadanjima, očekivanjima i maštanjima koje joj ne dopuštaju da vidi ono što stvarno ima, sina Jehudu. I da je Jehuda, onako čutljiv, strpljiv, tih i saosećajan već duboko zagazio u četvrtu deceniju života i da, zaboravljen u dućanu i savijen nad starom singericom, polako ali sigurno postaje žrtva svih njihovih smetenih sudbina i duboko ukorenjenih zabluda. U tom je trenutku rešila da me potraži.

„Čula sam“, rekla je Benvenista Davidović tek što sam u njihovoј skromnoј kući sela na čisti minderluk sa belim, uštirkanim i glatko ispeglanim vezom, tako da mi je dlan po njemu lako klizio, „da što ti jednom vežeš, drugi ne razveže, pa sam rešila da ti sudbinu mog sirotog sina, žrtvu moju voljenu, da stavim, velim, njegovu sudbinu u tvoje vešte ruke. Možeš li ti Silvija draga, da središ život mog sina?“

„Život njegov“, rekoh „može da sredi samo onaj Jedan i Jedini koji upravlja svim sudbinama našim,“ rekoh joj ja svečano.

„Šta to znači, da treba da razgovaram sa rabinom za provodadžisanje?“, zapljasnula me je iznenadnim pitanjem zabrinuta majka.

„Ne, ženo Božja,“ velim joj ja „Nikako.“ – ‘tela sam da kažem da sam ja, Silvia, la casamenteira mui celebra de Dorćol i todo lo Bilugrado⁸, samo oruđe u Njegovim rukama, pa ako je volja Njegova, naći će se devojka i za tvog sina.“

---

⁸ Silvia la casamenteira mui celebra de Dorćol i todo lo Bilugrado – Silvija najslavnija provodadžika na Dorćolu i u čitavom Beogradu

„Imaš li neku na umu,“ tiho me i smireno, nešto kasnije upitala zabrinuta majka, prinoseći mi slatko od dunja, ali to nije bitno, jer je pitala najvažnije: „neku koja će ga blagosloviti u životu bračnim radostima i sa porodom. Znači da je dobra i mlada i iz dobre porodice i...“

„Alegra“, rekla sam i ona se učutala.

„Alegra, ona mala crnka sa živahnim očima?“

„Ta.“

„Ali njoj se bliži trideseta.“

„Bliži joj se. A da li znaš zašto, gospođo moja? Jer je bila verena za momka kojeg je Svevišnji, kao i tvog blagoslovenog Davida Davidovića, rešio da pozove sebi. I šta je ona kriva zbog sudbine koja ju je zadesila? Hajde reci mi ti, koju je ista sudbina snašla...“

„Pusti ti sad mene...“, odvratila mi je Benvenista.

„Dobro, samo ti kažem. I kažem ti da se, od tada, sirotica, baš ko i ti, zatvorila u kuću i skoro da ne izlazi...“

„Svraća kod nas u dućan, i to ne tako retko...“

„Izlazi, sirota, kažem, samo po potrebi.“

„.... sve nešto donosi, odeću da se pritegne, skrati... a sve novo.“

„Znam.“

„Otkud znaš?“

„Ona mi je rekla.“

„Alegra?“

„Mislim da se malo zagledala u tvog sina, pa svraća kod vas da ga vidi.“

„Ma ‘ajde molim te...“

„Kad ti kažem. A on, pitam je ja – gos’n Jehuda Davidović – zanima li se i on za tebe?“

„I šta kaže?“

„Muslim“, kaže, „da mi se veoma ljubazno i stidljivo obraća...“

„A, to. Takav je on sa svima. Najnezgodnije mu je da mušterijama kaže koliki je račun...“

„.... i dvaput mi pare nije uzeo.“

„E, baš lepo!“

„Benvenista draga moja, stvari se lepo nameštaju. Alegra je prava prilika za tvog sina.“

„Misliš?“, zamislila se majka, iznenađena mojim rešenjem.

„Muslim, kako da ne mislim. Ostavi ti to meni. Silvija je spajala ljude koji nisu mogli da se smisle, mirila je porodice koje su ostajale u svađi i za praznik praštanja, a ne ovakve golupčice koji se međusobno gledaju, pa i onako, izdaleka, po malo i guguču...“

Prvi sam im susret udesila za Purim⁹. Purim, to treba da znate, je uvek dobra prilika za ugovaranje svadbi. Praznik dolazi posle mučne zime i dva dana u martu ili aprilu sve naše ljude ispunjava radošću, slavljem, balovima i razmenom darova. Slagaću vas ako vam kažem da i sama ne volim taj praznik. Purim, brate, prija mojoj duši. A prija je bogami i Alegri. Iako se tako zvala, ta devojka nije bogami bila mnogo vesela. Radost si mogao da prepoznaš samo u njenim zasjalim crnim očima. Alegra je bila stidljiva, eto, kažu i precvala devojka sa neprijatnim iskustvom veridbe prekinute božjom voljom iza sebe. Govorila je tiho i malo. Kada sam je pitala kojim dobrom je došla kod mene, porumenela je. Imam ja iskustva sa svakakvim ljudima, najviše sa stidljivim devojkama, pa sam se nagla prema njoj i sa šeretskim osmehom, direktno sam je pitala: „Koje je ime izabranikovo?“ Zasvetlucale su oči sirote devojke i tad mi je sve ispričala. Muslim, ispričala mi

⁹ Purim – Praznik spaša Jevreja od uništenja u vreme progona u Persiju, za vreme kralja Ahasvera. Legenda koja je osnova ovog praznika zabeležena je u „Megilat Ester“ („Svitak ili Knjiga o Esteri“); radnja se dešava na dvoru persijskog kralja Ahasvera. Ministar dvora, Haman, izdaje naredbu da se pogube svi Jevreji u Persiji jer se ne poklanjamju persijskim bogovima. Dan pogubljenja Haman određuje žrebom. U toj nameri ga onemogućava kraljica Ester, poreklom Jevrejka, i njen stric Mordehaj. Tako se Purim slavi kao dan spaša. Pored glavnog, februarsko-martovskog Purima, veliki broj jevrejskih zajednica slave i svoje posebne purime, kao specifične dane vezane za tu konkretnu zajednicu.

je ono malo što je morala o susretima sa Jehudom Davidovićem što sam i ja ispričala njegovoj majci. Ponekad se kockice nameste kao na purimskoj lutriji, a ako se ne nameste, tu smo mi bogom dane casamenteras da ih namestimo kako valja.

Tako sam se našla sa devojčinim ocem i majkom i predložila im da Jahuda dođe kod njih, a zatim i povede Alegru na najveću purimsku zabavu u Beogradu, koja se te godine održavala u sali Jevrejskog doma, kao maskenbal pod nazivom „Mistika Istoka“. E, ali plan, ma koliko dobar bio, je ipak samo plan...

„Ne,“ odsečno je rekao Alegrin otac, „nije na mestu da se već kod prvog susreta pojavljuju na nedoličnim mestima, pa još i maskirani kao u cirkusu.“ Kada sam pogledala majku tražeći podršku, ona je, sirota, naučena da prvu i poslednju reč ima njen muž, samo beznačajno klimnula glavom i sramežljivo se osmehnula, ispravljujući rukom kecelju na krilu i gledajući negde ispred sebe.

„Znači, tako misliš?“, pitala sam ga tek da bih se pribrala.

„.... i nikako drugačije,“ odgovorio je.

„E, ako tako misliš, onda ti sam udaj svoju čerku!“, ustala sam ja kao da odlazim.

„Čekaj donja Silvija,“ rekao je ljutiti otac, „Evo“, povukao se „evo, neka idu na purimsku zabavu, ali neka idu brate na neko drugo mesto...“

Stajala sam tako neko vreme, jer znam da to hлади vrele glave poput njegove, ali sam se setila i Alegre i Jehude koji su nestrpljivo čekali vesti o prvom aranžiranom susretu, pa si velim, ako se ne složim, nosiću greh prema čistim dušama ta dva sirota bića, oba željna pitome ljubavi i zajedničkog gnezda: „Nek` idu!“ složila sam se i bacila pogled prema Alegrinoj majci koja je skloplila oči i ispustila nečujni uzdah olakšanja.

Na dan održavanja Purima, Jehuda Davidović otišao je u sinagogu Bet Izrael u ulicu Cara Uroša koje nažalost više nema, a krasile su je one dve oble kupole na vrhovima dvaju kula zapepljene na dve strane fasade hrana i ukrašene debelim prugama koje su me uvek podsećale, Bože me oprosti, na matroske majce.

Išla sam sam do njih kući da vidim da li je sve u redu kad sam ugledala Jehudu, doteranog i onako, malo pogrbljenog od posla, kako, vedrog koraka, korača po mahali i, vraćajući se kući sa pijace, pozdravlja užurbane prolaznike sa punim cegerima starice koje su mele ispred kapija, dok je iz neke od tih kuća dopirao duboki i bogami jako ozbiljni glas spikera koji je saopštavao vesti o novim borbama na grčko-italijanskom frontu u Albaniji. Otišla sam i ja u sinagogu i na galeriji sam ugledala Alegru s majkom. Diskretno mi je klimnula glavom za vreme kantorskog čitanja Svitka o Esteri i u trenutku kada je izgovoren: „Arur Aman!“¹⁰, onako zamišljena, štrecnula sam se od silne buke koju su podigli ljudi udarajući po sedištim, vičući i okrećući čegrtaljke, u galami koju su tradicionalno dizala pre svega deca što su u hramu sedela u posebnim klupama i bila mirna tokom čitanja ostatka teksta, sve do mesta u kom je predviđeno da dižu vrevu do neba. Bacila sam pogled nadole i ugledala sam i Jehudu Davidovića, veselog kao malo dete, kako se i sam pridružuje opštoj radosti, udara po sedištu i viče od zadovoljstva u tom veselom delu purimske službe.

Te večeri Jehuda Davidović je pokucao na vrata Alegrinog doma držeći platikus¹¹ u ruci. Vrata mu je otvorila njena majka, i sama uplašena od ovog susreta, klimnula je glavom zbumjenom posetiocu.

„Srećan Purim, izvolite, ovo je pozdrav od moje majke, Benveniste Davidović.“

„Hvala“ – još uvek zbumjena žena je uzela darove kada se iza nje, u kaputu i sa šeširom boje višnje na glavi, rumena u licu i lepša nego ikada pre, na vratima pojavila Alegra.

„Sa Vašom dozvolom, želeo bih da pozovem Vašu poštovanu čerku na purimsku zabavu u Jevrejsku kasinu.“ – izgovorio je nekako Jehuda Davidović više puta ponavljeni tekst.

„Da, da“ – zbumjeno je rekla žena i hitro se sklonila sa vrata da propusti čerku.

¹⁰ Arur Aman! – Proklet nek je Haman!

¹¹ Platikus (di Purim) - posebna činija za nošenje purimskih darova

Alegra je pozdravila Jehudu stidljivo mu mahnuvši rukom i nastavila da hoda napred, a on je nekoliko puta klimnuo glavom njenim roditeljima i pohitao za njom.

„Anjus mučus di alkansar!¹²“- doviknula im je njeni majka jednu od purimskih čestitki a iza nje se pojavio njen muž koji joj je zamerio tu previše očiglednu želju i čušnuo je lagano laktom u rebra, ali ni on nije izdržao pa je viknuo za njima: „Purim alegre! Purim alegre!¹³“, a na licu mu se pojavio čudan izraz, mešavina ganutosti i prijatnog uzbuđenja.

Iznenađen novim glasom, Jehuda se okrenuo i ugledao uzbuđeno lice Alegrinog oca, pa se vratio par koraka nazad, skinuo šešir i zbuljeno ga pozdravio blagim naklonom i podizanjem šešira, a zatim je pohitao da stigne devojku, koja je, kruta od uzbuđenja, sporo koračala ulicom ispred njega i gledala pravo ispred sebe da bi izbegla radozna pogleda starica iza prozora.

Dok su zatvarali vrata, njeni otac i majka, i razume se, ja iza njih, kroz otvor smo gledali kako se udaljavaju, hodajući jedno pored drugog, na pristojnom rastojanju.

„Misliš da odgovaraju jedno drugom?“ – upitao je ženu zamišljeno, ne očekujući odgovor.

„A šta ti misliš?“ – odgovorila mu je istom bojom glasa.

„Vidi ih samo“ – rešila sam da je vreme da se i ja javim – „guguču kao golupčići. Kao rođeni su jedno za drugo. Hajde sada zatvorite ta vrata da vidimo koje vam je ukusne darove poslala, daće Svevišnji, buduća prija, pa da onda ja krenem...“

U „Jevrejsku kasinu“ Alegra i Jehuda ušli su pre većine gostiju. Šef sale ih je odveo do mesta koje je Jehuda rezervisao istog časa kad sam mu rekla da treba to da uradi. I to dva stola – jedan za njih dvoje na sred sale, a drugi za mene i moju sestru, na kraju velike sale. Što se čudite? Ne idu te stvari tek tako. Prvi susret je najdelikatniji trenutak u građenju jedne veze. Znam ja to bolje od bilo kog drugog, ne priča se o Silviji slučajno sve do Banata i Bačke. I tako, gledamo moja sestra i ja naše golupčice,

¹² Anjus mučus di alkansar! – „živa bila i udala se!“, tradicionalna čestitka

¹³ Purim alegre! – „Radostan Purim!“, tradicionalna čestitka

na početku su bili kruti, razgovor im jedva ide. U jednom trenutku ih vidim kako su oboje oborili glave i čute. A purimsko slavlje samo što je počelo. Muzika svira vesele zvuke, a klarinet ih sve nadvisuje. Ljudi se vesele i igraju, prosto srce da ti iskoči iz grudi, a njih dvoje oborili glave i čute. „Ne ide,“ pomislim, „da je čovek i prečestit i preskroman“ i sa tom mišlju ustanem da spasim stvar koja je zbog stidljivosti zašla u čorsokak, kad vidim – imam šta i da vidim – oni se drže za ruke, čute i nemaju snage da se pogledaju u oči, a kamoli da pozovu jedno drugo da igraju.

„Je l' sve u redu?“ – pita me sestra koja zna kako dišem.

„Jeste“, velim joj ja, „daće Svevišnji da i njih spojim, sirote duše čedne! ‘Ajd’ sad sestro, da si ti meni živa i zdrava i da slavimo još mnogo purimskih slavlja – i podižem čašu sa limunadom. Smejala se sa svog mesta moja sestra, onako iskreno i dobroćudno kako samo ona zna, iako nju nikad nisam uspela da spojim za bračnu vezu, baš kao ni sebe; za nju samo jedan Gospod zna zašto, a za mene znam – imala sam dobrog izabranika, nisam imala asalnu¹⁴ casamentera, ne ide da čovek sam sebi bude šadhan. Nema veze. Zato se ja, kad nekoga spojim s drugim, trostruko radujem. I zbog njih i zbog sebe...“

Kasnije te večeri, negde oko devet sati, dodirujući se laktovima i, s vremena na vreme, kad su zašli u mrak sokačeta i držeći se za ruke, Jehuda Davidović je pratio Alegru kući. Ona je neočekivano zastala. On je zbumjeno pogledao i ugledao suze u njenim očima. Iznenadenim pogledom nemo je pitao šta joj je, a ona je jednom rukom obrisala suzu koja je klizila niz gladak obraz i nasmešila se odmahujući glavom, dajući mu do znanja da je sve u redu. Drugom rukom je uhvatila njegovu i Jehuda Davidović je osetio kako se Alegra trese ruka. Podigao je njenu ruku do usana i poljubio je, a ona ga je gledala, skamenjena, crnim očima iz kojih nisu prestajale da izviru suze dok joj je brada treperila od uzbuđenja. Jehuda Davidović instinktivno približi svoje usne njenim. Alegra je stajala nepokretna. Sklopila je oči i osetila nežnu kožu i svežu punoču njegovih usana na svojim i spokoj koji joj je zaustavio suze, ali i izazvao nalet strasti koji je naterao da prebací ruku oko njegovog vrata i snažnije pritisne usne na njegove,

¹⁴

Platikus (di Purim) - posebna činija za nošenje purimskih darova

kao da tako snažno oseća da su stvoreni jedno za drugo da joj se činilo da, onako uzajamno predani jedno drugom, sa usnama koje ne žele da se razdvoje, u prohладnoj noći dišu zajedno jedno drugom dajući dah i nežnost bez koje više neće moći da izdrže, ni ona ni on.

I stvarno, ljudi moji, što ja spojam, to čovek ne razdvoji! Uskoro smo dogovorili erusin.¹⁵ Kao što običaj nalaže, otac Alegrin rešio je da između veridbe i svadbe prođe godinu dana, iako se ta tradicija već uveliko gasila. Zato sam ja pretpostavljala da će svadba ipak da bude ubrzo nakon veridbe, ali stari je ostao pri svome. Žena mu se usprotivila:

„Ti znaš“ – rekla mu je – „šta ti je čerka već sve pretrpela zbog odložene veridbe.“

„Protiv Božje volje i Božjeg Zakona se ne ide“ – rekao je on i tako ostao pri svome. I Benvenista je smatrala da svadba treba da se bude odmah nakon veridbe, ali nije htela da uvredi priku, pa je i ona začutala. Niko drugi se nije usuđivao da mu se suprotstavi. Zato sam ja pokušala da malo ubrzam čitavu stvar, ali mi je Alegrina majka rekla:

„Ne pokušavaj uzalud Silvija. On oduvek vodi više računa o običajima i o tome šta drugi misle, nego o svojima ili o našim željama. Proći će nekako i ta godina...“

I stvarno je prolazila. U međuvremenu smo Alegra, njena majka i ja posećivale Benvenistu, a u rane večernje sate skoro redovno je svraćala u dućan svog verenika. On je s nestručnjem očekivao i, kad bi je ugledao, ustajao je da je dočeka. E, koliko sam ih samo puta videla iz prikrajka. Ona mu se približavala sa osmehom na usnama, uzimala metar prebačen oko vrata i bacala ga preko šivaće mašine pokretom kao da ga svlači i nudeći mu svoje usne, a on je zbumjeno bacao pogled kroz mali izlog i, kad se uveri da nema nikog, grlio je i užvraćao poljupcima svojim punim usnama. Tako su oboje treperili u sutonima poput plamičaka na blagom povezacu, osećali su damare koji su se ubrzavali sve dok im se ne zavrtili u glavi ili podiže drhtavica koju je Alegra naglo prekidala, odlazila do vrata i dobacivala odande:

¹⁵ erusin – jevrejska veridba

„Još pola godine do našeg Purima“ – i nestajala u prvom sumraku u ulici, ne primećujući me, i brzim korakom hodala prema kući.

„Naš Purim“, tako je Alegra zvala njihovu svadbu koju je iščekivala svojom nežnom ženskom dušom, ali i sve požudnijim telom koje je sve više kopnilo za njim, jednom čistom i ispunjenom ljubavlju koja je izvirala duboko iz nje. I Jehuda je mislio na nju po čitav dan. Radovao se kada je negde slučajno sreo ili kada je posećivao kod kuće, u prisustvu roditelja. Voleo je njen osmeh kada ga je posluživala hranom koju je sama počela da sprema – to bih samo uzgred da pomenem, jer sam u tim prilikama neretko i ja bila kod njih – dok je on iskreno hvalio njene đakonije koje su za njega imale dvostruku slast.

Ali, njih dvoje je najviše uživalo u sutorima u njegovom dučanu. Očekujući je, Jehuda je redeći mislio o njoj i vreme na poslu mu je neprimetno prolazilo, sve dok se, stojeći u prikrajku u dučanu i čekajući da izade neka okasnela mušterija, ne pojavi Alegra na vratima dučana i položi glavu na njegove grudi, sve nestrpljivije mu skidajući krojački metar okačen oko vrata onim jednim, hitrim pokretom ruke.

Tako su se iz večeri u veče Alegra i Jehuda sve teže i teže rastajali. Bilo im je malo lakše kada su u zimu te 1941. godine počeli da žive sa pripremama za svadbu koju su zakazali za april.

Čini mi se da to proleće u Beogradu niko nije osećao osim možda Alegre i Jehude koji su u sutorima govorili o cvatu drveća koji se iznenada zabeleo po dvorištima. To je bilo svadbeno proleće i ništa, pa ni nespokoj, razgovori o izbijanju rata koji je sve jače buktao unaokolo, nije moglo da im ga oduzme. A svi mi ostali smo sve više bili zaokupljeni tim nemicom koji su donosili nagoveštaji rata. Umesto mirisom cvetova, vazduh je bio zasićen atmosferom protesta, nemira i opštег nespokoja koji su obeležili kraj marta na čijem je samom kraju došla i vest o državnom udaru protiv pronemačke politike dvora. Uskoro su počele mobilizacije, i jedne večeri Jehuda Davidović je dobio poziv sa naređenjem da se hitno ima javiti na mobilizaciono mesto. Zaključao je dučan, dobio blagoslov od majke, obukao uniformu, stavio vojničku šajkaču na glavu i otisao na granicu s Mađarskom.

Šestog aprila nemački bombarderi nadletali su Beograd i počeli da bombarduju najznačajnije zgrade. Zasuli su bombama najlepše kuće, a pred mojim, kao i pred očima Alegrinog oca, sa zemljom su sravnili našu Sinagogu, onu sa dve kule sa matroskim prugama i skladnim kupolama na njihovom vrhu. I dok su nakon bombardovanja ljudi leteli na sve strane kao muve bez glave ne znajući šta da preduzmu, Alegrin je otac stajao kao okamenjen i gledao u sinagogu od koje je ostala samo hrpa ruševina iz koje dizao ogroman oblak prašine koji ih je sasvim prekrio. A kada se deo oblaka razišao, ponovo sam ga videla. Pogledao me je mrtvim pogledom.

„Alegra“ – rekao je – „neće nikada da uđe u našu sinagogu.“

„Iди sad“ – kazala sam mu – „potraži ženu i čerku.“

„Imaš li vesti o Jehudi?“ – pitao me je.

„Živ je“ – juče mi je rekla njegova majka. – „Sve će biti u redu. ‘Ajd’ sad!“

Gurala sam ga da krene prema kući.

I stvarno, posle samo dva dana Jehuda se vratio, sav prljav i zarastao u bradu, ali živ i zdrav, baš uoči ulaska Nemaca u grad. Unatoč svemu, njih dvoje su bili presrećni. Alegra je nastavila da se viđa s njim, sada već tokom dan, a ne uveče jer je nova vojna uprava grada proglašila policijski čas koji smo, kao što svi znamo, morali strogo da poštujemo. Ostalo vam je dobro poznato. Nekoliko dana posle ulaska u Beograd, Gestapo je počeo da primenjuje antijevrejske mere. Počela su hapšenja, obeležavanja žutim trakama, izbacivanja iz svih službi, zatvaranja, odvođenje na prinudni rad, ubistva zatvorenika... Počeli su da streljaju običan narod. Novu sinagogu su pretvorili u kafanu i javnu kuću. Zavladali su strah i neizvesnost. Potom su otvorili logore. Jednog dana su i mene odveli, kao i sve vas, i doveli ovde, u Sajmište.

I evo nas sada, izloženi smo kao eksponati na novoj svetskoj izložbi živih, a bogami i mrtvih dorćolskih, beogradskih i srpskih Sefarda i Aškenaza. Tako su pokupili i Alegrinu porodicu, baš u vreme kada su u gradu počele diverzije. Odveli su i njih sa jednom

grupom. Šta se s njima desilo? Alegru su stavili pred streljački vod zajedno sa ocem i majkom i drugim Jevrejima sa Dorćola i Jalije i pucali su u njih. Eto šta se desilo s njima. Streljali su ih. Alegra je dvaput bila verena, ali nikada nije okusila svadbeni ritual, slasti bračne postelje, prvu bračnu noć. Kasnije su odveli i Jehudu Davidovića. Benvenista Davidović to nije mogla da podnese. Ušla je u dućan i skrhana od bola, dok je sređivala nezavršena odela, naletela je na svadbeno odelo koje je Jehuda sašio za sopstvenu svadbu, prinela ga je licu uzaludno pokušavajući da oseti miris svog sina sa nenošenog odela i stropoštala se na zemlju. Sutradan su je našle i na brzinu pokopale komšije iz male, bez prisustva ikoga iz familije. Susede iz njihove ulice zatvorili su u logor na Banjici, a Jehuda, u potrazi za svojom Alegrom, uspeo je nekako da sredi da ga zatvore ovde, sa nama, na Sajmištu. Prvih se dana raspitivao o njoj. Ja nisam imala hrabrosti da mu kažem istinu. Ne ide. Šadhan treba da donosi radosne, a ne tužne vesti. Kasnije je od nekoga saznao o Alegrinoj smrti. Danova je plakao. Onda je zanemeo. Pa je počeo da se smeši. Po držanju bi se reklo da je čovek skrenuo s pameti, ali po ovom blaženom osmehu koji mu se s vremena na vreme pojavi na licu, ja kažem da je bolje što se to desilo. Tamo negde, iza vrata raja, on je sa Alegrom.

*

„Trećeg dana u nedelji u mesecu Sivan, 5701. godine od postanka sveta prema računanju vremena, ovde, u svetoj zajednici Jehude i Alegre, Gospod neka je zaštiti, mladoženja je rekao mladi: ,Budi moja supruga po zakonu Mojsijevom i Izrailovom. Ja ću raditi, poštovaću te, hraniću te i izdržavati kao što nalaže običaj jevrejskih muževa koji vredno rade, poštuju, hrane i izdržavaju svoje supruge. Daću ti onoliko koliko pripada devicama, dvesta srebrnih zuzima, koji ti pripadaju po zakonu Tore, kao i hranu, odeću, sve što je potrebno za život i ispunjavaču bračne dužnosti, sve po opšteprihvaćenom dogовору...“, Jehuda Davidović čita tekst njihove ketube¹⁶ sastavljene po starom obrascu na aramejskom jeziku. Dok izgovara drevni tekst svadbenog ugovora, Jehuda mrda usnama, a potom, kada je sve završeno, diže pogled prema svojoj majci, koja s milošću gleda u svog sina i klima glavom u znak odobravanja. Iza nje стоји njegov

¹⁶ Ketubah – bračni ugovor sa čijim čitanjem otpočinje svaka jevrejska svadba

brat Rafail Davidović koji je stigao izdaleka, odnekud preko velike vode. Iza njega, iskoračivši iz duboke tmine, pojavljuje se David Davidović, odavno upokojen muž Benvenistin i zastaje, kao što i priliči u ovakvoj prigodi, pored presrećne supruge, onakav kakvog ga pamte da je bio u najboljim danima, samo sada sa svečanim i ozarenim izrazom lica. Benvenista pogleda u svog muža, prelazi dlanom preko rukava novog odela i progovara mu: „Došao si?“, na šta David Davidović odgovara sa osmehom na usnama i uzdržanim klimanjem glave. Potom se njih dvoje približe sinu mladoženji i, uzevši ga pod ruke, zajedno s njim koračaju i vode ga do svadbene hupe, postavljene na otvorenom, ispod zvezdanog neba, sve kao što običaj nalaže, i ostavljaju ga tamo da čeka svoju izabranicu ispod belog baldahina, kao što je nekada, na početku vremena, Adamu naređeno da čeka Evu ispod baldahina rajskog vrta da mu je Bog dovede. I Alegru otac i majka dovode do venčanog baldahuna i postavljaju je desno od Jehude, kao što poručuje stih iz Psalma: „S desne ti strane стоји carica.“ A ona, Algra obučena u snežnobeloj venčanici sa dugim rukavima, gleda ga ispod vela toplim pogledom očima koje su svetlucale kao one njihove prve Purimske večeri. Pokrivaju glave istim molitvenim šalom, i kada ga Alegra dodirne laktom, Jehuda ponovo oseti onaj davnašnji drhtaj njenog tela.

Rabin puni pehar vinom i izgovara sedam blagoslova pominjući mladence kao zaljubljene prijatelje. Alegri u glavi odjekuju stihovi Pesme nad pesmama: „Takov je moj dragi, takav je moj dragi prijatelj.“ Rabin daje Jehudi da popije gutljaj vina a zatim prinosi pehar i Alegru. Ona piće vino. Potom pogleda svog voljenog. „Da, hoću da me ljubiš poljupcima usta svojih! Jer su tvoja milovanja bolja od vina.“¹⁷ čita on sa njenih usana. I nasmeši joj se, pa se okreće prema oltaru i izgovara Psalm: „Ako te zaboravim, Jerusalime, neka me zaboravi desnica moja! Neka se prilepi jezik moj za usta moja ako tebe ne zapamtim, ako ne uzvisim Jerusalim na vrh svog veselja. Slavite Gospoda, jer je dobar, jer je do veka milost Njegova. Nek se množe veselja u Izraeliju, a uzdasi nek beže!“ Jehuda završava psalm i gazi čašu koja se, uvijena u belu salvetu, lomi pod udarom njegovog stopala. U tom

¹⁷ Pesma nad pesmama 1:2, na hebrejskom se ovaj spev naziva Shir Hashirim

trenutku svi uzvikuju „mazal tov!”¹⁸ i ubrzo počinje svadbeno veselje. Muškarci i žene igraju odvojeno. Sve odjekuje od blagoslova koje prisutni izgovaraju. Na vrhuncu veselja Jehudu i Alegru podižu zajedno sa stolicama na kojima sede – i u ritmu vesele muzike u kojoj se izdvaja i nadvisuje ostale zvuk klarineta, koji mладenci tako mnogo vole, jer ih podseća na njihov prvi zajednički Purim – nose ih iznad glava, poput cara i carice na svadbenoj svečanosti koja se nastavlja...

I nikada ne prestaje da traje.

Potom se večno miluju i ljube.

Gleda ga: „O, kako si lepa, o kako zanosna, ljubnjena moja sa tvojom lepotom”!¹⁹

Čita u njenim očima: „Ja pripadam mom voljenom i on čezne za mnom.”²⁰ „O, lep si dragi moj, predivan si! I postelja naša se zeleni.”²¹

Nežno se grle, ležu na bračnu postelju i skidaju se, osećaju se, dodiruju kože, drščući i gladni slasti koja im dolazi kao nagrada za strpljenje, skromnost, čednost, koju je neko htio da im uskrati i ukrade, a koju su oni pretvorili u večnu svadbu i ljubavnu igru u kojoj pripadaju jedno drugom zauvek, pred svojim srcima, pred porodicama i pred licem Boga. U vezi u koju ih je spojila Silvija, najbolja provodadžika na Dorćolu i u Jaliji, blagoslovena kazamentera iz Beograda. Što je ona spojila, čovek nije razdvojio. Što je ljubav kao ona Jehude i Alegre spojila, to nije mogla da razdvoji ni sudbina sama.

Prevod s makedonskog:

Zoran Ž. Paunović

¹⁸ Mazal tov! – Srećno! Čestitke, najbolje želje za ovaj srećan dan!

¹⁹ Ketubah – bračni ugovor sa čijim čitanjem otpočinje svaka jevrejska svadba

²⁰ Pesma nad pesmama 1:2, na hebrejskom se ovaj spev naziva Shir Hashirim

²¹ Mazal tov! – Srećno! Čestitke, najbolje želje za ovaj srećan dan!

Ivan POTIĆ

DNEVNIK JEDNOG MRMOTA

Baš lepa zima... Sibir. Ljudi u jaknama, ogrnuti šatorskim krilima, bundama, gunjevima, zavesama i krpama skakuću ne bi li se ugrejali i upadaju u smetove i snežne nanose. Šta li radi Dejan Cukić i njegov *Spori ritam bend*? Da li je i on negde zavejan, ili je njegov glas ostao u tranzistoru sasvim slučajno? Jedino me taj glas sada povezuje sa spoljnjim svetom. Ništa me osim Dejana Cukića ne povezuje sa svetom u ovom trenutku. Prozori su mi zaledjeni, cevi od grejanja se smrzle, ništa u meni ne pulsira, osećam kako mi se i srce sledilo. Da uđem u kuhinju pokrивam se čebetom, da izvučem iz kredenca poslednje zalihe čipsa i kreker, da grickam i gledam u televizor, to poslednje pribežište onemoćalih i opustošenih duša.

Šta li radi Željko Bebek, nekadašnji frontmen *Bijelog dugmeta*, čovek koji je postavio standarde kada je pevanje u pitanju, a poslednjih se decenija pretvorio u otužnog narodnjačkog trubadura, nešto poput Gorana Bregovića. Zašto me ne zgreje glas Željka Bebeka? Da li je moguće da može da me zgreje glas Toma Waitsa ili Boba Dylana, njihovi potrošeni, viskijem i cigaretama izraubovani vokali, a ne može jedan Željko Bebek? Moguće je, urednici ovog buđavog radija nikad u životu neće saznati šta je dobra muzika, nego će mi večno puštati jugo-nostalgičarske hitove, malo Hrvata, pa bosanske sрcelomce, pa ove domaće... Takvo je ustrojstvo radio-programa u Srba. Oni urbani radije puštaju bezdušni tehno, ovi domaći poseljačeni pop i etno. Najavljuvačice imaju loše naglaske i neprestano pričaju o vremenu, reklame su odurne i skoro da nikada ne možeš da čuješ lepe vesti.

Cevi radijatora su hladne, još su juče javili da je u pitanju neki kvar, što naravno nije istina, jer je opšte poznato da se ovde kvarovi dešavaju onda kad više nema mazuta, a mazuta nema zato što ga nisu platili, pa on naknadno stiže preko sedam brda, gora, planina i dolina, a to sve traje nekoliko dana, pa se dotad

mi mrmoti skupljamo i leđima grejemo jedni druge, po uzoru na našu sirotu kurdsку braću, i u magnovenju čekamo vesti o toplim cevima. Kao da čujem glas moje nekadašnje komšinice baba Verke, koja je imala običaj da kaže:

– Čuti, dok imamo leba da jedemo.

Zbog toga se broj ovaca, mrmota i drugih jednoćelijskih organizama sklonih nabadanju na ražanj, šišanju i zajebavanju stalno povećava, sve je gore, ništa ne ide u dobrom pravcu. Strategija Biće bolje, samo ako preživimo, očigledno prolazi zbog dugotrajne sodomije našeg zatupljenog naroda od strane bahatih jebača sa vlasti. Zbog čega poskupljuju lekovi, alkohol i cigarete, to je cena socijalnog mira, kažem, pa nemojte votku da mi dirate, pa evo odričem se svega, neću više ni cipele da kupujem, nosiću iscepane gaće i neću da se šišam, ali bez amnezije ne mogu da živim, gde će da bežim, drugovi, u koju stvarnost...

Zovem majku da je pitam šta se ovog puta smrzlo, niko se ne javlja, plašim se da im se nešto nije desilo. Verovatno su svi uvijeni u nekoliko jorgana i dišu pomoću plastičnih cevčica. Sećam se i hladnijih zima, ali tada je bilo više optimizma, više volje za životom. Kako danas nekog naterati da ubaci cepanicu u Smederevac, kad zna da posle ovakvog dana dolazi još gori. Ljudi su bezdušni, pojela ih čamotinja, niko ne obraća pažnju na duh, duh je zapušten, jer su ljudi danas uglavnom kao životinje. Piju, jedu i spavaju, ko može da spava. Ko ne može, vrti slike srećnog detinjstva, u tim slikama mogu se pronaći srebrne ribe, slamenati šeširi i bosa stopala, i ne samo to, gole zadnjice zanosnih žena, dojke na mesečini...

Nedovoljno je sve to da se zgrejem, ove slike sladostrašća, noge su mi hladne. Zamišljam ministra finansija kako na Staroj planini, sav preplanuo od sunca, izvodi spretne pokrete skijama pred gomilom razularenih partijskih drugarica koje nemaju baš nikakvih briga u životu. A onda mi se u glavi stvara slika buljuka sekretarica jednog drugog ministra i ja im u očima tražim kurvinski sjaj. Na nogama im čizme od talijanske kođe. Frizure im lepe, zubi beli.

Konačno, zvoni mi mobilni telefon. Uvijam se u još jedno tanje čebe i odlazim u kupatilo, volim da pričam sa šolje, na šolji sam opušten i spremam na neprijatne vesti.

– Smrzo se Džeki – kaže majka.

Čola kaže: „Suknjica se širi, a nožica viri“, to dolazi iz tranzistora.

Znam da je daleko dan kada ću moći da prošetam Kraljevicom, onim delom od bazena preko Fakulteta, pored Avnoja, da se vratim kući. Eto, to je za mene danas sreća, šetnja, posmatranje lišća, tišina, moji koraci. Samo sam tihi svedok lepote koja kopni. Nadam se da ću imati želje da sklonim jorgan, skinem rukavice, šal i kapu, pokažem izvesni optimizam i želju da se sudarim sa spoljnjim svetom. Iz tranzistora ne dolazi ništa što bi moglo da me razgali, to je jednoličan vokal prezentera vesti koji govori o uvođenju vanrednog stanja.

Vanredno stanje, to je ono stanje kada se ljudi pretvaraju u govnjivu kašu, melanholijski prelazi u rezignaciju, rezignacija u setu, a seta u tugu.

IMAMO PROBLEMA SA MOKRENJEM

U Centru za oplakivanje omiljenog diktatora beše neuobičajeno živo. Puno kosookih, nosatih, čelavih i pogrbljenih ljudi tiskalo se do komora u kojima su bili izloženi despoti. Neki su plakali onako kako dolikuje kulturi iz koje smo dolazili, tiko, smerno i nemametljivo, neki ridali i jecali, neki kukali, a neki se bacali i prevrtali po uglačanom mermeru i glavom udarali u potporne stubove.

– Molim Vas, nemojte – govorili su pripadnici obezbeđenja – srušiće se mauzolej! Evo, možete ovde da udarate glavom! Donosili su im replike kamenih blokova koji su za to služili našem narodu u prošlosti.

Ja sam plakao iz drugih razloga. Bilo je to ono doba u godini kada se najjače oseća disharmonija sveta, njegova lepota, zavodljivost i magija sa jedne, i njegova surovost, usamljenost i nedokučivost sa druge strane, vreme oko Božićnih praznika. Uvek bih iz kafane, posle trećeg pelinkovca, dolazio u Centar i tu malo plakao. Pomagalo je, pročišćenje suznih kanala je dobro, osim toga, ovde se na plakanje nije gledalo kao na mušku slabost. Mnogi nisu dolazili da bi oplakivali omiljenog diktatora već sebe, svoje poslovne ili seksualne neuspehe, svoje mane ili poroke, svoju nesreću. Ne mogu da kažem da sam pripadao toj grupaciji. Bio sam svestan kako stvari stoje. Ili imaš omiljenog diktatora ili anarhiju. Pa, zar tako nije ustrojen i svet. Jedan bog, jedan diktator, jedan život, jedna smrt. Recite mi ako grešim.

***

Posle polučasovnog plakanja, bio sam spremjan da se popnem na svoj bicikl i odjezdjam u topli porodični dom, gde me je čekalo nasmejano lice mog petogodišnjeg dečaka Ksu Jena i moja žena Imogen. Već sam zamišljao pirinač i oblizivao se, kad me je na vratima mauzoleja presrelo nekoliko zabrađenih žena i vratilo na mesto za plakanje.

– Ja sam već plakao! – rekao sam. – Moram kući!

– Nas nekoliko je pobeglo sa jahte ruskog milionera Sokurova, ličnog prijatelja vašeg vođe. Inače smo manekenke, možda ste nas gledali na Fešn kanalu. Pre toga, bile smo robinje onog debelog monstruma, vlasnika. Ništa nismo jele već petnaest dana, a i ovako smo anoreksične.

Pogledom sam tražio obezbeđenje, ali oni su bili zauzeti u drugom delu mauzoleja.

– Pa dobro – rekoh – mogu vas ubaciti u korpu i biciklom prevesti do prevlake Kra, čiji se naziv često nalazi u skandinavkama sa kioska. A posle, moraćete same da se snalazite.

Manekenke su zajedno imale oko 50 kilograma, njih četiri. Ubacio sam ih u korpu iz koje sam prethodno pretovario rakove i krabe i odvezao da prevlake. Znao sam da će se pre ili kasnije naći nekakva jahta koja će ih odvesti u San Trope ili neko takvo mesto i nisam se puno sekirao. Uopšte, oko žena se ne treba puno sekirati niti im pridavati neki veliki značaj.

Otišao sam kući i seo za sto. Za stolom su već sedeli, uplakani, moj petogodišnji sin i moja žena. Bili su obučeni u crne uniforme, dugmad im je sijala i srkali su supu u tišini. Možda je bilo neprikladno da se jede kad si u žalosti, ali mislim da se to odnosilo samo na slatkiše i meso. Supa nije potpadala pod hranu koju je nedolično jesti u vreme žalosti. Uzeo sam priručnik koji je propisivao ulogu i zadatke radničke klase u vanrednim situacijama, tražio sam deo koji se odnosi na otete manekenke sa Fešn kanala, robinje izraelskog porekla, ilegalno uvezene trbušne plesačice iz Turske, ali o tome u priručniku nije bilo ni retka. Znao sam da sam učinio pravu stvar, treba pomoći osobama u nevolji, čak i ako dolaze iz sistema koji je zasnovan na grehu, pohlepi i novcu. Ali, dok je bio živ, Vođa je stalno govorio:

„Biti glup i dobar – to je neprocenjivo. Biti glup i loš – to je neoprostivo.“

***

Posrkao sam svoju supu u tišini i otišao u drugu sobu da gledam reprizu prenosa oplakivanja. Nekoliko sati sam netremice

buljio u ekran, malo plakao, malo uzdisao. Šta li rade manekenke, prolazilo mi je kroz glavu. Ko će dobiti Kimovu nagradu za književnost za 2001? Da se otresem ovakvim misli ustao sam i popio dve plave tablete. Onda je u sobu ušao mali Ksu Jen, već podbuo od plakanja. Rekao sam ženi da mu pročita neku bajku. Taman kad sam se spremao da izađem, na vratima su me presreli neki penzioneri iz zgrade, svi u crnim uniformama, besprekorno začešljani, sa štapovima jednakih dimenzija.

– Imamo problema sa mokrenjem – šapnu mi Deng Su Kim, predsednik Kućnog saveta.

– Mislite, sa curenjem, sa cevima? – rekao sam.

– Ne, ne, sa mokrenjem... Ali, nezgodno je da se žalimo na svoje probleme sa prostatom u vreme svenarodne žalosti. Imate li ideju, komšija, koliko će ovo da traje, da se strpimo? Molim vas da nas ne razumete pogrešno...

– Potpuno vas razumem komšija – rekao sam – samo ne znam šta je propisano u ovakvim slučajevima. Vođa je vladao 50 godina. Verovatno je optimalno vreme žaljenja između 6 meseci i godinu dana. Dug je to period da trpite. A zamislite šta se meni danas desilo... - počeo sam da pričam, a onda učutao. Glupo je starim ljudima govoriti o manekenkama u oslovima oplakivanja omiljenog diktatora.

– Šta vam se desilo, komšija?

– Plakao sam i plakao u Centru za oplakivanje, a onda su došla dvojica iz obezbeđenja i rekla da se pomerim od potpornih stubova, jer je drvo povuklo vlagu i da plačem u vestibilu...

– Šta je to vestibil? – upitao je jedan od staraca. Ne zvuči mi lepo, je l to strana reč?

– Prostor između spoljnih vrata i centralne prostorije. Ma, nije bitno. U svakom slučaju, vлага je nagrizla prostoriju. Trebalo bi da se plače napolju.

Starci me pogledaše čudno. Oči su im bile ispražnjene, ako su ikada plakali, bilo je to davno. Oči su im izgledale kao presahla korita reka, u njima nije bilo ničeg osim metronomskog kuckanja.

– Doviđenja, komšija! – rekoše. Pogledom sam ih pratio dok se nisu odgugali do kraja hodnika i pitao se hoće li i meni oči izgledati tako jednog dana, i nije li vreme da možda prestanem da plačem.

ISTORIJSKO NE SUDBONOSNOM DA

126

Kradislav Krakić trošio je svoje dane sedeći pred hipnotišućom kutijom. Slušao je kako će svaki naredni dan biti još teži, pesimizam sve veći, a teror polupismenih nad ostatkom sveta sve jači. Nije mu se izlazilo na ulicu, da pogledom prati poludivlje polaznike kursa za preživljavanje u uslovima dvadesetogodišnje Svetske ekonomске krize, nije mu se odlazilo na fiktivni posao koji je imao (držač pravoslavne glasačke kutije Crkvene oblasti Limasol), nije mu se radilo baš ništa. Bilo je to stanje potpune apatije i nezainteresovanosti, mada to Kradislav nije tako video. Prosto je čekao da se dezintegriše, onako kako je to Bog predvideo za sve nas, naoko žive.

***

U sobu je svakog trena ulazila njegova mačka, koja je imala sedam života i samo jedan rep. Za njom, defilovali su duhovi blaženopočivših pilota iz Drugog svetskog rata. Na kraju, obično bi njegov stogodišnji deda uleteo u sobu i tražio malo rakije.

***

– Nema rakije – deda. – Nema ničeg. – Deca su ti nastradala u udesu, žena ti se smrzla od hladnoće 1998. – Kad ćeš već jednom da umreš, da ne moram da govorim ni sa kim?

– Onda vino – govorio bi deda, a pred očima su mu svetlele fluorescentne trake rane mladosti.

***

Jednog dana, veliki Bog elektrodistribucije, Đerdap 1, naredio je da se neplatišama oduzme pravo na iluzorno čekanje Drugog dnevnika. Kradislav Krakić, koji je, dok je još bio normalan, krao bakarne žice, saobraćajne znake, jaja iz komšijskih kokošnjaca i biste naših književnika po parkovima, bio je iznerviran što mu je ekran bio zacrnjen i nem.

Ulaznica 229-230

– Šta ćeš sad? – reče mu deda, koji je rezbario nekoliko glavica kupusa u čošku. – Moraš onda da se ženiš. Treba ti neka zanimacija, da ne poludiš kao ja. Neka žena, da je slušaš i da ništa ne razmišljaš.

Kradislav odvrati pogled od televizora i pogleda dedu. Možda je deda u pravu, pomisli. Možda je milovanje žene bolje od gledanja Dnevnika. Možda je ženina sarma spas, možda bi mogao od nje da naučim da pletem vunene čarape, pa da ona i ja sedimo u toploj sobi i osluškujemo zavijanje kurjaka obasjani mesečinom, možda... Ali, kako da nađem ženu, pitao se. Nisam izašao iz kuće 12 godina, još od Velike amnezije. Ne znam nijedan švalerski trik, ne znam ni da li bi mi ovaj organ u gaćama funkcionisao.

***

Kad je konačno skupio hrabrost, uzeo kravu i poveo je dole u čaršiju, da bi mogao da je proda a onda isprosi devojku, kupi ikonu i voćnjak u zapadnoj Šumadiji, primetio je da su u međuvremenu fikcija Žila Verna i logički pozitivizam Ogista Konta zamenili mesta. Tamo gde je do pre dvadeset godina na svakom čošku bilo moguće sresti Hegelove sledbenike, sada su bile male Indire Radić, a tamo gde je radnička klasa nekada rado odlazila da olakša testise, bili su rigidni teozofi sa velikim baštenskim makazama, spremni na podvezivanje svakog ko bi pokazao i malo sumnje u grešnost i nakaradnost filozofije New Age-a.

– Au – reče Kradislav. – Mu! – reče njegova krava. – Sve se promenilo – reče Kradislav, više ništa i ne može da se ukrade, više ništa i ne postoji. Sve je maglo jedina, dim i šećerna pena sa ukusom govana. – Gde su žene, čobanice, mlekarice, partizanke-bolničarke?

***

Posle višečasovnog tumaranja, umoran, smrznut i razočaran, vratio se u kuću. Kravu je spakovao u nekoliko kartonskih kutija i stavio na tavan. Dedu je našao u sobi, gledao je u zacrnjen ekran.

– Je I si se oženio, nesrećo? – pitao ga je deda. – Gde je snajka?

– Nema više žena napolju, deda – rekao mu je Kradislav.

– Kako bre nema žena? Pa ko nas je onda rodio?

– Ma, bre, deda, ne lupaj. Bilo je žena pre 12 godina, sad ih nema. Nisam sreo nijednu ženu, samo male zelene čovečuljke koji liče na bojler i govore „bz, bz“.

- Au – reče deda. – Pa, onda ništa, da se molimo Bogu da nam vratí sliku – reče deda. – I da nam donese malo rakije.

Nije bilo sumnje da će Kradislav morati da zamišlja lice Stake Novković Đorđević i da se prilagodi novonastaloj situaciji. Pustio je da mu mačka mesi stomak, izvukao skrivenu flašu rakije iz garderobera i rekao mirno:

– Ajde, deko, da gledamo Dnevnik.

UBICA DRVEĆA

Nakon što je pao na povređeni desni kuk, ostao je da leži na vlažnoj zemlji, a u nozdrve mu je ulazio miris orošenog bilja i lišća. Sekira mu je bila pored glave, a oči su hvatale vrhove stabala i, iznad njih, sivo nebo. Uhvatio se za džep vojne uniforme koju je nosio kad je odlazio u seču i odande izvukao cigaretu. Pokušao je da ustane, ali to nije bilo moguće, pa je zauzeo neki poluležeći položaj, zapalio cigaretu i počeo da razmišlja. Nikad ga ovako telo nije izneverilo, prvi put shvatao je nemoć i prirodne zakone.

Radiša će traktorom da dođe za nekoliko sati. U šumi, znao je, može da nabasa na još nekog drvoreče. Ali, zapravo, on sada samo može da očekuje da neko nabasa na njega. Izvukao je iz pocepanog novčanika nekoliko požutelih sličica. Možda je bio sentimentalnan više nego što je trebalo, obično je tako kad čovek onemoća, zavisi od drugih, shvati da je mali i da ima rok trajanja.

Vladislav Topić Top, nekadašnji sjajni fudbaler bivše SFRJ, danas drvoreče iz nužde, u nedostatku boljih rešenja počeo ja da iz arhiva sopstvenih uspomena izvlači lica, boje, slike i reči.

Zavrnuo je pantalone i spustio čarape. Ožiljak na desnoj potkolenici podsećao ga je na Titograd. Tamo je od nekadašnjeg kostolomca Bakrača dobio udarac za uspomenu i dugo sećanje. Uopšte, noge su mu bile pune ožiljaka od krampona protivničkih bekova. Sećao se, a brk mu se smejavao, kako je od Dragoslava Stepanovića dobio batine jer ga je radio kao vola pred punim stadionom. Sećao se kako su mu razvaljivali bubrege bekovi Ilirije, kako ga je Miljanić šamarao pored aut linije, bio je ono što je Kantona bio posle, veliki neprilagođeni šarmantni umetnik s loptom, koji sve to nije shvatao preterano ozbiljno. O njegovom driblingu u trku ispredale su se legende. Kažu da je bio rame uz rame sa Džajićem, u nekim elementima čak i bolji. Ali, ko je to mogao da zna u onoj Jugoslaviji, ako nisi igrao u *Zvezdi*, *Partizanu*, *Željezničaru*, *Dinamu*, *Hajduku*, nisi bio naročito primećen... Ko bi to, dođavola, mogao da zna u ovoj šumi. U ovoj šumi bio si niko. U društvu buba i ptica, voziti se na sećanjima bilo je sve što bi čovek sa misijom, ma kako se zvao, Martin Luter, Šaka Zulu, Feliks

Kanic, Vladislav Topić, Isus Hristos, mogao da uradi. Nije bilo drugog rešenja. Kuk je otkazao. Nekog bezimenog čoveka, tamo u šumi. Neki čovek srušio se na zemlju, tako je to izgledalo Bogu. Pitao se čovek potom šta da radi. Da čeka proviđenje. Pluta na mirnoj vodi, samo zabacuje udicu. Voda nosi brige, a šuma čuva tajne. Vladislav Topić Top, nečija lepa uspomena sa fudbalskog stadiona, ležao je bespomoćan u nekoj vukojevini bogtepita gde. Eto, i to je sudbina. Ceo život igrao je u malom mestu, a svoju životnu šansu da potpiše za veliki beogradski klub prokockao je kad se sa drugovima iz kraja napio pred potpisivanje ugovora. Dobro, svemu tome kumovala je i ljubav. Bio je smrtno zaljubljen u devojku sa periferije. Možda bi se i osmeliо da tamо, u velikoj džungli, napravi od svог života spektakl, da nije bilo te devojke i da nisu, iz mладалаčке ljubavi i strasti, vrlo mladi postali roditelji.

Izvadio je sliku sina, na ovoj je on mogao imati petnaestak godina. Nikad nije uspostavio pravu komunikaciju sa sinom. Čerku je voleo više, naprsto muškarci njegovog kova, divlji, neobuzdani, boemi, gradski mangupi, obično rano prokljuve da im naslednici neće biti dovoljno na tatu, pa se okreću devojčicama, devojčice su tatine princeze, opšte poznata stvar. Odlazio mu je u posetu u Vršac. Dočekao ga sa ratišta. Sa čerkom je pokušao ono što sa sinom nije, imao je dovoljno godina da shvati što znači biti otac. Samo ni sa čerkom nije uspevao da ostvari pravi odnos. Ona je bila suviše zatvorena, uplašena od života, on suviše agresivan, nedovoljno taktičan i nežan. Sve u svemu, deca su mu bila poprilično razočaranje. U stvari, Vladislav Topić uvek je najviše voleo sebe. Iako nesumnjivo požrtvovan čovek, ili – kako bi to njegovi kafanski pajtosi rekli – laf i drugarčina – Vladislav je pre svega gledao da sebi život napravi ugodnjim, pa je u danima kad ga je išlo, život za njega bila partija pokera koji redovno dobija. Stvari su, međutim, u poslednjih dvadeset godina otiskele dođavola. Sve više je pio, živeo loše, ostao bez posla u Fabrici kristala, počeo da poboljeva, imao problema sa visokim pritiskom, preživeo jedan lakši moždani udar, pogubio prijatelje iz prošlosti (one koji su uživali da se druže sa njim u vreme dok je imao novac). Nije mogao da bude figura od autoriteta nikome, ni ženi ni deci. Poslednjih dvadeset godina zapravo je životario od danas do sutra, prepričavajući pokatkad legende iz vremena

svoje fudbalske mладости. Verovali su mu još samo oni које je život u međuvremenu oborio na kolena, као да је и njima trebalo te zajedničке jugoslovenske nostalгије, prepričane kroz foru i vic, onaj eho vremena u kojem je bilo moguće бити dostoјanstven i срећан, bez obzira на то да ли si doktor, radnik, drvoseča ili fudbaler.

Pogledao je svoj razmrskani palac, uspomenu на dane deveđesetih kada je kod nekog privatnika radio као zavarivač, uglavnom за cigarete и pivo. Srećom, palac је данас izgledao добро, nije se mnogo primećivalo, bio je brzo ušiven и povratio је funkciju. Ponovo se nasmejao, а onda počeo da iskašljava zelenkastu pljuvačku i pljuje. Pušio je previše и bio je тога svestan. Ali, poroka nikada nije mogao da se osloboди. Postoje ljudi koji su smerni, znao je često da kaže, као мој брат, sve по redu и umereno, па оду pre vremena... A postoje и ovakvi као ja, vukovi s Ontarija, којима нико ništa ne može... To naravno, nije bilo tačno, ali lagao se да му је тело од granita, mišice snažne, а um lucidan. Alkohol mu је odavno načeo jetru и mišice mu više nisu bile tako jake. Znao je да говори nepovezane rečenice и vrlo često, под dejstvom alkohola, znao да viče и isteruje неку svoju pravdu, па су ljudi pomalo i zazirali од njega. Bio je поšten чoveк, од one vrste koja će sve uraditi за drugog, а за себе не tražiti gotovo ništa. Bilo mu је strano nameštanje utakmica. Ponovo se nasmejao себи u brk, као да zamišlja kako nekom beku lomi kičmu тамо пored korner zastavice, и zapalio још једну cigaretu. U kutiji је било још 3, па му се мали crveni alarm у глави upadio, као код зависника који остaje без dopa, а дан је dugačak и iskušenja vrebaju svaki čas.

Sećao se kako је sam dao gol и namestio dva u pobedi svog tima на utakmici коју је trebalo lažirati. Kako су bili besni članovi uprave, isti они који су му svojevremeno bacali pozive за nastup за омладинску selekciju Jugoslavije, исте one lopovčine које је oduvek prezirao. За njega су fudbaleri bili ti који odlučuju а uprava и тренери paraziti који skidaju kajmak, ljigave se и plivaju на znoju и znanju fudbalera. Bio је fudbalski umetnik и за njega nisu važila pravila. Njegove makazice, pred kraj karijere, на nekoliko utakmica uzastopce tako је pogodao mrežu, setio se тога, нико nije davao golove на taj način. A njemu је то bio ćef. Odvaljene vilice, polomljenih članaka, arkada, njegovo тело bilo је nekada

u stanju da se regeneriše i kada bi ga protivnik divljački faulirao. Njegov protivnik danas bilo je vreme; kad je kuk prvi put počeo da ga boli, ignorisao je to misleći da je u pitanju reuma. Bolovi, međutim, nisu prestajali, pa je noćima ostajao budan. Onda je počeo da piće lekove, umrtvljivali su bol, uspevao je da zaspi. Ali, počeo je da čopa, da vuče nogu. Setio se svih onih klizećih startova koje su na zaleđenim terenima morali da odrade tadašnji klinci u punoj snazi. Dvadesetak, tridesetak, pedesetak uklizavanja... Nekoliko njegovih ispovisnika iz kluba već je imalo operaciju kuka, zamenili su prave veštačkim. Jedan je čak zamenio oba. Govorili su mu svi da nešto mora da preduzme, ali on je odbijao. Nije voleo bolnice, lekove, ljudе koji se žale, nije podhosio bolest. Pričao je kako piće litar ledene vode naiskap i kako mu nikad nije hladno. Zimi je spavao u nezagrejanoj sobi, govorio je da je to dobro.

Vladislav Topić gledao je u bukve i slušao glasove šumskih životinja. Šta ako bi se pojavila neka divlja svinja, pa šta ako bi se pojavila neka divlja svinja, oborio bi je na zemlju jednom rukom i savladao je, kao onaj Spartak druge robeve. Jer on je bio najjači, njemu ništa nisu mogli ni stršljenovi kada ga ubodu, imao je deset uboda pre mesec dana i prošlo mu je za dva dana, pa i kad se pre nekoliko godina rasparao limom po butini i sebi smrskao palac čekićem, i to je prošlo bez vidljivih posledica. Sebi je letos jedan Zub izvadio kleštima, to za njega nije bilo ništa nenormalno. Lomio je rebra pa se nije tangirao i sa šištavim plućima odlazio na pecanje, stajao u hladnoj vodi po ceo dan. Imao infekcije očiju na koje nije obraćao pažnju. Uništavao svoje telo dok je mogao. A telо je hram. I telо je, jednog dana, počelo da popušta.

Prošlo je sigurno sat vremena od kako je pao i nogu skoro da mu je potpuno utrnula, a žmarci su se uspinjali niz kičmu. Pokušao je da se osloni, da napravi iza leđa neki jastuk od lišća i jakne koju je skinuo, da se pridigne. Bila mu je glupa ova situacija u kojoj je jedino mogao da puši ili razmišlja. Ili zove upomoć. Razdrao se nekoliko puta EEEJJJJ, ALOOO, UPOMOĆ, a onda je opet sve utihnulo, tek se čulo ponegde pucketanje grančica ili pevanje ptica.

Vladislav nije baš voleo da razmišlja, za njega je život bio ovo sada, nešto konkretno, kao hrana ili piće, nešto što odmah može da okupira čoveka. Nije razmišljao o onome što dolazi, poništavao je i ignorisao smrt. Kad mu je umro otac, strogi i sumorni železničar koji je takođe voleo kapljicu i sinove vaspitavao šakom i kaišem, za njega je to bila stvar koja se neizbežno dešava i na šta ne može da se utiče. Nije prošlo mnogo vremena od ukopa, a već je pričao viceve. Nije u pitanju bila nemogućnost empatije, već izvesna infantilnost koju je pokazivao. Bio je dečak, nesposoban da odraste. Tako je gledao na svet, svet je za njega bio vašar, ali mnogo češće opasna gladijatorska arena u kojoj moraš biti brži i spretniji. Mucao je zbog batina koje je dobijao od oca. Ili od dečjeg frasa koji je preležao, bar tako mu je govorila majka. Majku je voleo, umela je da bude nežna. Bila je misterija kako mu je majka ostala bez oka. Imala je jedno sivo oko. Čudno, ali sećao se sada samo tog njenog sivog oka.

Pošto nije dobijao ljubav, slabo je znao i da je daje. Za njega je ljubav bila poklon, nikada zagrljaj i poljubac. Nikada savet, nikada razmatranje problema. Njegovi problemi bili su samo njegovi, držao ih je duboko u sebi. Imao je dobru dušu i nezgodnu narav. Morao si da mu pogodiš žicu dok se ne prozli, a alkohol ga je pravio samoživcem i agresivnim prostakom. Tražio je ljubav na neki svoj način od žene i dece, a oni su od njega tražili ono što više nije mogao da bude: odrasla, odgovorna i stabilna osoba. Bilo je to kao tražiti od tužnog deteta, poraženog životom, da postane vedra, optimistična osoba.

Poslednja cigareta, prošlo je dva sata, Radiša bi trebalo da se vrati do sumraka. Pitanje je koliko će još moći ovo da radi. Činjenica je da ovaj posao nije za čoveka koji ima problema sa kukom, ali nijedan drugi posao nije hteo da radi. Svi su mu delovali nedostojno, nepošteno, metiljavo. Ovaj posao drvoreče, bar je to njemu, iz njegove jurodive varvarsко-revolveraške perspektive izgledalo, bio je dostojan Marvelovih junaka ili pionira Divljeg zapada, neke mešavine Lija Van Klifa, Džeka Palansa, Grizilija Adamsa i Konana u periodu adolescencije. Voleo je krvav, pošten, muški posao, kopanje temelja, seču drva, podizanje kuća... Nije hteo da ga iko sažaljeva, niti pomisljao na invalidsku penziju, iako je konstantno bio u škripcu što se para tiče. Hvatao se za

sekiru kao za filozofski sistem, udarao po stablima kao da je za to napravljen, kao da u tome još jedino vidi svrhu svog postojanja, neki smisao.

Uvukao je dim duboko u pluća, skoro da je osetio kako ga nikotin umiruje, kako mu se razliva telom. Mrak je gotovo zacrnio stabla i glasovi šumskih životinja postali su glasniji.

Disao je normalno, ne osećajući neizvesnost i strah.

PREVODI

Tatjana DANIJANC

BELO NA BELOM

***

Duša moja
na stabljici se leluja.
Vetar je jak.

***

Prosta hrana - hleb,
hleb nasušni i sneg,
i vrt koji se plavi.
Hleb. Sneg. Vrt.
I ništa nam više ne treba.

Novembarska svita

Hleb prelomiš na vетру,
humke i ledena kora na vodi.
Peva pripitomljena ptica.

.....

U novembru, pri zalasku sunca
koji je zimi - san,
sanjivo se rastaješ od kvake
na vratima, pa na put.
Vetar probija grudi.
U srcu je lako.

Venecijansko

belo i sivo -
put koji iščezava ujutru,
kada senke postaju mekše.

***

Nešto zaboravljaš,
neku uspomenu:
sat, kazaljke,
ravnotežu belog i sivog

.....

ako je moguće:
mrvice boje
na stolnjaku od lanenog platna

SNEG U BERLINU

S. K.

Sećanje u nama gori kao vrbov grm
 I anđeo ognjeni istupa iz njega i trubi,
 A srce žeže plamen uspomena.

Taj ambar koji smo otkrili,
 Kovačnica u samom centru Istočnog Berlina,
 I turski kovač koji kuje sreću
 Uz pesmu mišićavih Romeja.

„L amore, l amore...“
 Taj rimski duh, taj talas mošusa,
 Te jagodice i mišići...
 I sneg koji se pretvorio u vodu,
 I voda kao vino...

Lepe se dani kao karamele u džepu.
 I plamti sećanje na dvoje.
 Plamti oganj sećanja
 I prikriva sneg dana.

Nas dvoje, koji ne volimo svoj rodni grad
 I zato pripadnost njemu osećamo
 Apsurdnom i bolnom,
 Gledamo kako se širi trag aviona
 Na nebu iznad Budapešter Štrase.

Ponekad osećam da živimo
 U svetu opštih virtuelnih pejzaža,
 Ti - tamo, ja - ovde,
 I da ću te prepoznati po znacima
 Rasutim unaokolo, nejasnim,
 Ali katkad prodornim kao krik.
 Jedino oni svedoče o našoj čežnji,
 Nežno je oblače u stvarnost.
 Umesto zagrljaja - vazdušne veze se

Prenose aerostatima, nestaju u daljini.
I osećanja, prepuna vazduha,
Raspršuju se kao iskre prazničnog vatrometa.

I ponovo koračam s tobom po Budapešter Štrase,
Pod nogama su mi zemlja i tako rasklimatane štikle -
Zato što smo zajedno.

Izdužujemo se da budemo bliže
Februarskom zubatom suncu
I postajemo listići hartije.
Artefakti, sitni redovi života...

Berlin sa tobom,
Moskva umesto tebe.

Berlin - Moskva

BELO

Genadiju Ajgiju

beli-beli
belji od snega
belji od svitanja
beli sneg s druge strane prozora
kroz mene prodire
beli sneg
beli sneg
bela svetlost

.....

opčiniće me belo
belo na belom
belina Tvoga
Tvoga sveta
trag nogu golubijih
rumeni troalist
na belom u belini

.....

belo - tišina svetlosti

.....

opčiniće me belo na belom
da li lice
(nema lica u belini)
da li zamah golubovih krila
pamtiću
svetlost nedokučivog
svetlost

.....

belo na belom -
reći ću tako da
reći

teku
kao čista voda
grkljanom:
belo na belom -
neka bude!

.....

ali belo na belom -
tako ću reći,
odvažiti se:
belo na belom ...

RAZMIŠLJANJE

1.

Ovde je tako tiho
da sunce seda u barku
i plovi na istok.
Dug voden i put,
dug izdah
i udah beskrajan
na samom početku.
Ovde je naše utočište -
mir i pokret.
Pokret i mir.

2.

Možda ču ovde
dopreti do sebe.
Da li ču moći?
Život zavisi od ptice
čije je ime volja i vera,
vera i vetar,
i polje i veliki oganj.
Stigao je poljski miš
i kuca na moja vrata.

Da se zaustavim. Da upamtim.
Šta će večnosti pamćenje?
Zašto nagost skrivati listom,
pa bio on palmin?
O, sećanje!
Nerukotvorena malenkost,
So koja se hvata na trepavicama.
Ali, znaš,
suze postanu plave
kada se lice okrene nebu.

***

Ako dune veter,
biću jedro.
Oblak od platna za jedro,
pljusak od bisera.
Samo je na sigurnim dlanovima,
u rukama sa plikovima i ožiljcima
drveno vreteno sećanja,
točak vremena koji pokreće veter.

Samo je u nežnih vodiča,
koji poznaju zvezdano pismo,
na usnama - pesma.

***

Paučina od reči na suncu blista

***

Glina u rukama,
krila u duši,
na glinenim nogama kumiri.
Zar se sunce neće vinuti uvis?
Oblikuj se, trpeljiva glino,
oblikuj se.

***

Smisao - ove reči ima svuda

***

Zvone zvona
na ružičastom nebu
bele ptice

žive na dugačkim kočevima

Ceremonija zvonjenja je
u toku

***

1.

Reč. Dan. Smrt.
Lanac promena.
Put. Kamen. Telo.
Trajanje tvojih dodira
po krugu,
po tragovima
bliskim srcu.

2.

Zašto živiš
na udaljenosti od ispružene ruke
golube, ti, što kljucaš mrvice?

SENTIMENTALNO PUTOVANJE MOSKVOM

K. Š.

1.

I stupaju ovde
na zemlju boje pečene gline
čini mi se da se pomalo gubim
jer nije sve tako reprezentativno
kako bih htela da bude
ali ti golubovi
riđi i beli u tačkama
uleću u sećanje
tako je mnogo svetlosti
da se čini
da je svima dovoljno...

2.

ti golubovi
koji šetkaju unaokolo
tako čudni
podsećaju me
da mogu da ispune
ceo svet
rim pariz palermo
tako je mnogo vazduha i svetlosti...
Hvala

DANILJANC Tatjana pripada darovitim pesnicima mlađe generacije. Istaknuti je predstavnik ruskog slobodnog stiha. Jedan od njenih uzora bio je čuveni čuvaški i ruski pesnik Genadij Ajgi kome je posvetila pesmu Belo. Dva puta je bila laureat Međunarodnog festivala slobodnog stiha (Moskva, 2003. i 2004.). Takođe je bila laureat Književne nagrade Noside (Italija, 2008.) Autor je brojnih poetskih publikacija i organizator poetskih večeri u Moskvi, Krakovu i Veneciji. Stihovi su joj prevođeni na italijanski, engleski, francuski i poljski jezik. Prevedene pesme preuzete su iz njenih zbirki pesama Belo (Moskva, 2006) i Venecijansko (Čeboksari 2005. i Venecija 2007), kao i iz njenih najnovijih rukopisa. Tatjana je veliki poštovalac srpske kulturne baštine. Živi i radi u Moskvi kao pesnik i filmski režiser.

Izbor, prevod sa ruskog i beleška
Vesna Vasić Vujčić

Dimitris HADZIS

SABETAJ KABILIS

(iz zbirke priča *Kraj našega malog grada*, 1963)

U našem malom gradu imali smo neke četiri tisuće Židova – više, ne manje. Bili su svi skupljeni oko svoje sinagoge – sinagoj, kako smo je zvali i mi i oni, u staroj gradskoj tvrđavi i nekoliko ulica oko nje. Kršćani koji su živjeli unutar tvrđave i u tim židovskim ulicama naokolo, imali su na svojim ulaznim vratima križ nacrtan krečem. Bilo ih je međutim malo, vrlo malo, toliko malo da je na tim ulicama bio stari običaj da u petak navečer, tek što zađe sunce, izlazi čovjek iz sinagoge i snažno uzvikuje:

„Vrijeeeeeme za saba! ... Vrijemeeee za sahri! ...“ Obznanjivao je da je sunce zašlo i da je počeo sabat pa da nitko ne pali vatru u kući do sljedeće večeri. Dakle, jasno je kako su to bile skroz-naskroz židovske ulice. Bila je to njihova četvrt – hobrejika.

Skromni, toliko skromni kao da su bili preplašeni, većinom su bili bijednici – najveći bijednici u našem gradu bili su oni. Zaista, njihove su ulice unutar tvrđave bile jedne od najprljavijih i njihova djeca među najboležljivijom – sva prištava. Radili su kao vratari, čistači cipela, nadničari – takva zanimanja. Njihova su djeca radila od malena, zajedno s njima ili su izvršavala naloge, a njihove su žene radile za druge, prale, ribale po tuđim kućama, čak su i u gradskim bordelima – tako mali grad a četiri-pet ih je imao – one čistile, toliko su siromašne bile. Međutim, da postanu pravi radnici, da izuče obrte, za krojače, recimo, stolare, kovače – takve poslove – nitko nije išao. Nisu htjeli, govorili su, postati robovi dnevnicice i obrta. Nekoliko limara, postolara – bolje rečeno popravljača cipela – i par mesara koji nikada nisu prodavali svinjsko meso, imali su nešto malih trgovina. Ali u hobrejiki i oni – nisu išli izvan nje.

Bili su, nadalje, ulični prodavači, tj. torbari, detaljisti i starinari, njihova vlastita židovska vrsta koja se naraštajima

prenosila. Nije ih bilo mnogo, no ispunjavali su čitav grad velikom bukom koju su dizali. Obilazili su susjedstvo od jutra do mraka s tablom obješenom sprijeda na prsima ili velikom torbom na leđima, ili vukući svoja mala kolica, i vikali su neumorno – izvikivali su svoju robu na osobit njima svojstven način, sličan pjevanju, kao da su glas povlačili na kraj riječi – onako kako su svi oni navikli.

„Židove”, zvale su ga žene po susjedstvu, naslonjene na prozor – čak i ako su mu znale ime.

On je slušao, nije ga smetalo što ga zove Židovom. Naslonio je robu na ogradu vrata ili gore na ulicu, uzimao dah i čekao ženu da siđe pa da počnu ondje s beskrajnim cjenjanjem za kalem konca ili lakat gumice za gaće koji su upotrebljavali i za podvezice.

Djeca su ponekad trčala za njim i vikala, pjevajući mu se rugala:

„Igle, šavovi, žigice,
židovske hlačice.”

Nisu ga smetala djeca. Povlačio se uzbrdo naslanjajući glavu na svoju preskupu robu koje je iz dana u dan imao sve više, za žege i po kiši, kroz prezir i ismijavanje, dok ne dade Bog da otvori i on svoj dućan na tržnici zajedno s drugima.

Na gradskoj tržnici bilo je nekih sto pedeset do dvjesto Židova s dućanima – toliki od one četiri tisuće. Većina s malim dućanima i nekolicina s velikim trgovinama – koliko su velike mogle biti trgovine u gradu koji je izjedao jad, i to one staračke vrste. Prodavali su platno, staklo, metalne predmete, tako su trgovali, robom gotovom, izvana donesenom, ne žitom, hranom, domaćim proizvodima – takve stvari nije držao nitko od njih. Njihovi su dućani bili pomiješani s kršćanskima, nisu imali ništa čudno, bradu ili odjeću, kao drugdje, čak su se i glas trudili oblikovati tako da se ne povlači – međutim od prve se vidjelo da su Židovi.

Konačno – bilo ih je nešto malo, vrlo malo, obrazovanih, par liječnika, ljekarnika, odvjetnika i nešto učitelja stranih jezika,

ne drugih struka, mehaničara, agronoma, da kažem majstora općenito, kojih ni u čitavom gradu nije bilo mnogo – nije ih podizalo mjesto.

Oni koji su imali novaca, živjeli su sigurno ljepše od onih drugih – u ljepšim kućama, imali su i sluge – Židove – i uredili izvan tvrđave par židovskih ulica koje su bile i među najljepšima u gradu. Oni su se navečer penjali u kavane na gradskom trgu, održavali odnose s dobrostojećima i sjedili zajedno s njima i igrali tavli. Tko je gubio, plaćao je za dvojicu.

Bogati i siromašni svi su bili skupljeni oko svoje sinagoge, svi su bili pobožni, nitko nije palio vatru subotom i nitko nije radio subotom. Bogati i siromašni, svi su vodili uredan život, ženili su se u mladosti i svi su imali jedno drugo odijelo, ljepše, da ga nose subotom, da idu ujutro u svoju sinagogu i da poslijepodne izađu u šetnju. Obiteljski. Oni koji su mogli, sjedili su i u kavani, uvijek obiteljski. Pili su kavu ili gaziranu limunadu, njihove su žene jele vaniliju,¹ a djeca dijelila lokum koji su rezala na dva dijela – nisu se sramila što ih gledaju s okolnih stolova. Nedjeljom poslijepodne opet su odlazili u šetnju, ponovno obiteljski, ili su išli u kavanu i zivevali dok ne prođe i ona – još jedan izgubljen dan.

Tako skroman, miran i uredan bio je život svih njih.

Pa ipak, po gradu su se o njima govorile mnoge i različite stvari. Natovarivali su im hrpu mana, poroka i slabosti, koje mi navodno nismo imali – prije svega vezano za novac koji su skupljali paru po paru, a koji smo mi brzo rasipali. Općenito su ih predstavljali kao ljude niže vrste, rasu ništavnu i prljavu. Zvali su ih zlim Židovima i ćifutima. Odrasli ljudi im to nisu izvikivali u lice, ali ako bi se dogodilo da se Židov jedanput nađe izvan tržnice i hobrejike, u velikim gradskim četvrtima, i ako bi ga djeca prepoznala, trčala su za njim i vikala pjevajući:

„Židove, zli Židove,
gdje je kokoš koju ukrade...“

Gluposti, dakako, djece i odraslih koji su ih smislili, jer

¹ Slastica koja se jede žlicom, s puno šećera i aromom vanilije. (Zahvaljujem profesorici Xanthi Zafeiraki s Odsjeka za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu na objašnjavanju konteksta i točnog značenja pojedinih mjeseta u grčkom tekstu.)

Židovi koje smo imali u našem gradu nisu krali, a pogotovo nisu krali kokoši. Ali ako su svi vjerovali da Židovi čine to i to, naravno da balavcu – djetetu dakako – nije smetalo izvikivati kako kradu i kokoši. Nije bilo zaista ni čudno da su na kraju i sami povjerovali da tako nekako trebaju stajati stvari, jer čak su se i međusobno mogli grditi ili tepati nazivajući jedan drugoga zlim Židovom.

Pričalo se o njima još i mnogo sitnih dogodovština za koje se samo čulo, ali su ih svi predstavljali kao da su istina i kao da su se dogodile baš u našem gradu baš od naših Židova. I bile su tako dobro sastavljenе, s ukusom i lijepo sročene, da nije bilo čudno da opet netko čuje kako ih i sami Židovi govore i smiju se – dakako smatrajući ih i oni dobro sročenima.

I majke su govorile svojoj djeci da se navečer ne vraćaju kasno kući jer su osim duhova – utvara koje izlaze čim padne mrak – tu i Židovi koji love malu djecu i meću ih na igle te od njihove krvi pripremaju macot, tj. beskvasni kruh. Opet gluposti naravno, jer nijedno dijete nikad nije nestalo zbog Židova. I svi su to znali. A za Pashe, Nove godine i Sukot, Blagdana sjenica – tih triju njihovih velikih blagdana, njihovi susjedi kršćani, i drugi njihovi znanci u gradu, primali su od njih beskvasne kruhove koje su im slali, tj. macot. I nisu se bojali da su miješeni krvlju. A slali su im i oni na naš Uskrs slatke perece i naranče u rupcu – zvali su ih uskrsnice – samo im crvena jaja nisu slali.

Dakako da su stvari sa Židovima bile malo zbrkane. Iako su ih prezirali, svi su u gradu imali s njima dobre odnose svake vrste. Kupovali su od njih i posuđivali, bogati su se udruživali u trgovini a siromašni vukli uvijek isto siromaštvo i patnje. I koliko god da im se natovarivalo, nitko nikad nije čuo da bi netko dirao Židova samo i jedino zato što je Židov, nikad ni na Veliki Četvrtak – ne, nismo ih dirali.

Nisu se imali ičega bojati od nas. Pa ipak, puni novca ili prosjaci, obrazovani ili teški radnici, odande, od svoje hobrejike, nitko se nije odsijecao, nije išao dalje, nije se odvajao od drugih.

„Ovdje je kvočka”, govorio im je Sabetaj Kabilis.

I svi su smatrali točnim i mudrim to što je rekao o kvočki – gdje da ideš i da se gubiš među strancima? Nitko nije odlazio

od kvočke. Nije bilo ama baš nijednog Židova koji bi živio u drugoj gradskoj četvrti.

Brzo-brzo trčali su uvečer da se skupe oko svoje kvočke – kao da se u njima probudio neki stari strah. Čim bi pao mrak, njihova bi četvrt opustjela i sjena tvrđave širila bi se nad njom, sjedila na njoj. Zakračunali bi vrata, zatvorili se unutra i radili mnogo djece kao seljaci. Neki su u gradu imali potrebu govoriti kako su Židovi sa svojim debelim usnama brzi u vođenju ljubavi kao golubovi i kako rađaju lako kao kunići – i zbog toga je toliko mnogo njihove djece.

Za divljih zimskih noći zapadni je vjetar dolazio od jezera koje se nalazi uz grad, i naglo bi zapuhao u židovskoj četvrti hujeći po mračnim vajatima i trošnim krovovima, pun uznemirujućih snova. Za blagih noći, u tišini, čule su se trstike koje je njihovo prigušeno široko njihanje vuklo u beskrajnu dužinu, nešto kao tužaljka za izgubljenim životom. I od početka proljeća do kraja ljeta, u četvrti se u san zapadalo uz beskrajan koncert žaba koje su pokraj četvrti, s jezera obznanjavale svoje zadovoljstvo i ljubavi na zelenom, prljavom blatu obale.

Židovska zajednica u tom gradu mora da je bila uspostavljena u vrlo davno vrijeme. Zbog toga je hobrejika bila unutar gradske tvrđave. I zbog toga je gradska sinagoga imala nadrabina a ne rabina. Govorili su još kako je bila matična sinagoga sinagogi u New Yorku ili Chicagu – više se ne sjećam točno.

Sabetaj Kabilis je vezano za to tvrdio kako oni nisu sefardi kao Solunjani, nego da se ondje nalaze od prvih rimskih progona, da su došli izravno iz Palestine, zaustavili se ondje i zasjeli te se kasnije više nisu makli. Tj. oko dvije tisuće godina nalaze se ondje – to je tvrdio.

Netko načitan mogao bi primijetiti kako židovski putopisac Benjamin Tudelas, koji je sredinom dvanaestog stoljeća prošao čitavu Grčku i obišao sve židovske sinagoge te ih naveo jednu po jednu, ništa ne piše o Židovima u tom gradu, niti spominje grad. Sabetaj Kabilis je odmah bio spremjan iznijeti nužne protuargumente i stisnuti takvoga uza zid.

Tvrđio je dakako kako drugi putopisac iz istoga vremena, Arapin Idrizi, piše da je taj grad, naš grad, osnovan na vodi. To sigurno i nije neko veliko otkriće tog Idrizija, jer uz grad se nalazi jezero. Evo međutim kako isto pišu i stari spisi Židova toga grada, kako je on „girod“ – tako nekako, opet se ne sjećam točno – tj. grad na vodi. Tvrđio je i da je to bilo na visokoj cijeni kod Židova drevnih vremena, tj. da pišu u kojem su dijelu grada uredili svoju novu sinagogu; i na kraju, da bi netko mogao naći da se to potpuno slaže s Prokopijem kad u knjizi o Justinianovim građevinama piše o Euroji² – „preko mjere zasićena vodama“... Jer „girod“ je isto što i Euroja², a Euroja je naš grad. Upravo je to trebalo dokazati.

Sve je to bilo pitanje za koje se činilo da ne muči baš previše bosonoge Židove našega grada i Židovke koje su radile po tuđim kućama za komad kruha. I ni u čemu im nije pomagalo da znaju da li su stigli tamo preko prognani od Rimljana iz Palestine ili od inkvizicije iz Španjolske. Međutim, prihvaćali su i oni da njihov Sabetaj Kabilis sjedi i gubi vrijeme na takve budalaštine, tj. da neće biti budalaštine i da će sigurno imati neki koristan razlog – za njega samog – a ako je koristan bio za njega, bio je sigurno i za njih, za sve njih. Zaista, govorili su kako je sjeo i napisao bilješku o tom pitanju i jednom je poslao na Atensko sveučilište, važnim glavama. I u bilješci im je napisao da se Židovi ondje nalaze – što je sigurna stvar pa neka i nije to napisao taj Tudelas – dvije tisuće godina, tj. da i grad i njegova tvrđava postoje otada, dvije tisuće godina. Očito je dakle da ih nipošto nisu sagradili barbari koji su sišli kasnije, ako je istina da su barbari ikad nogom stupili u Grčku. A atenski su mudraci tu bilješku, govorili su, prihvatili s poštovanjem i veseljem da bi je iskoristili u znanstvene svrhe – što je i njihov posao – jer tako je bez problema, zajedno s drevnošću židovske zajednice u tom gradu – što je pitanje koje i nije tako važno – Sabetaj Kabilis dokazao i vječnost grčke rase – pitanje od najvećeg značaja, kao što svi mi znamo. Iznad svega, kontinuitet njenih civilizacija.

Sabetaj Kabilis nije imao nikakav službeni značaj. Nije bio rabin u sinagogi, niti vijećnik u židovskoj zajednici, niti povjerenik za novac, niti išta. Nije se uključivao ni u što, nije odlazio nigdje,

² Eúroia na grčkom znači «bujica», «dobar tijek».

niti do upravitelja pokrajine vezano za pitanja zajednice, niti do zastupnika radi dobivanja političkog zaleđa, niti do gradonačelnika radi pritužbi, niti do ikoga. Jedino je jedanput godišnje, za Uskrs, zajedno s predsjednikom židovske zajednice i rabinom sinagoge ulazio u otvoreni automobil – odlazili su našem mitropolitu da mu zaželete „mnogo godina”. Također jedan put godišnje, na blagdan Bajrama, opet je tako s drugom dvojicom odlazio muftiji.

Taj muftija više nije predstavljao ništa, niti u gradu niti u pokrajini – nije bilo mušterija. Bio je to jedan stari čovjek kojem je bilo teško otići u Kemalovu Tursku prilikom razmjene stanovništva. Zamolio je i platio, Turcima i Grcima, i uspio dobiti lažne papire da je albanskog podrijetla pa je na kraju izbjegao progon koji je tada podigao tužaljke u turskim četvrtima.

Jedno imanjce bilo je sve što je imao i njime je krpao život. Imao je i dvije devojke koje su odrasle, a kako nije znao za koga da ih uda, one su počele – što da rade jadne? – očijukati s nekim grčkim mangupima. Željele su da se u gradu govori kako su ih oni uplašili noću i tako su iznenada završtala tri pauna koja je muftija čuvao u svojem dvorištu – mangupi su preskočili zid.

On je posljednje godine svoga života provodio u starim gradskim kavanama. Sjedio je uz igrače tavlija i samo klimao glavom od jutra do večeri. Neki su govorili da razmišlja o velikoj turskoj vlasti koja je nestala – međutim već ju je otkvačio s vrata i zato je klimao.

U svakom slučaju, bio je jednom i on vjerski poglavari. Da drugih deset religija ima poglavare u gradu – pa makar da su i takve, bez mušterija – svima bi njima dolazio Sabetaj Kabilis jednom na godinu na njihov veliki blagdan da ponovno ponizno kaže istu stvar:

„Jedan je Bog. I sa strahom od njega živimo.“

Bio je dakako Božji čovjek. Znao je čitati hebrejski, ozbiljno proučavao Dekalog i još više Talmud i pomagao je rabinu sinagoge da se vjerno drži reda obreda koji je znao savršeno. Levitski zakonik mu je bio omiljena knjiga i znao ga je napamet i u grčkom prijevodu.

Majušan, okruglast, nosio je uvijek usko crno odijelo ljeti te isto uzak, opet crni, kaput s trima gumbima zimi, a usto čizme s pucetima i siv pusteni šešir, fin borsalino, međutim tako loše nataknut na njegovoj okrugloj glavi da si se bojao kako će mu svaki čas pasti.

Isti kao on bio je i njegov dućan – krajnja skromnost. Nalazio se u jednoj uličici tržnice, s vratima lučnim, niskim, trebao si se sagnuti da uđeš. Unutra – točno nasuprot bio je stolić s izbljedjelim komadom tkanine i blizu, slijeva, mala kasa za novac. Na policama je bilo samo nešto komada tkanine – drugorazredne, za seljake i sirotinju, koju su zvali hase-homaj – dril, jeftine domaće tkanine, takvih stvari.

Kad bi netko kupovao jedan lakat, posao je dovršavao malo-pomalo i nije ulazio ondje unutra, osim ako nije prvi put dolazio na gradsku tržnicu. Ali ni tada se ne bi dao prevariti pa da uđe u tako loš dućan. Od početka tržnice vukli bi u svoje dućane trgovci koji su stajali na vratima – Židovi i Grci – i vikali, i oni i njihovi šegrti, vukli seljake za rukav – da dođeš, vidiš i ne kupiš...

U njegovom dućanu njegov mlađi brat Sijem i njegovo dvoje djece, kad nije bilo posla, nisu sjedili – nije ih puštao da sjede niti da izlaze na vrata – nije želio da izlaze na vrata. Naslanjali su se sumorni na prazne tezge, zijevali krišom i mrmljali malo-pomalo tako da ne čuje. On je pognut sjedio za onim stolom, sve bi nešto pisao, računao, od jutra do večeri, kad su zatvarali i kad ih je uzimao te su odlazila sva četvorica, kolona za doma, on naprijed sa Sijemom, djeca malo iza.

Takov je dakle bio njegov dućan – rupa. I sam je živio ondje, bez ijednog veselja koje imaju ljudi, bez svjetla i bez ijednog ukrasa, s kruhom i vodom samo – kako su govorili.

„Pusti nas da i mi nešto radimo”, mrmljao je ponekad Sijem... „Niti robovi... Što da radimo ovdje?”

On je podizao oči i gledao njih trojicu.

„Učite se mučiti... To je osnovno... Kako ćete drugačije zadržati dućan?”

Sijem je tada spuštao glavu i spuštala su je i Sabetajeva djeca. Istina, kako će ga zadržati? Svi u gradu znaju kako je taj

dućan najveći na našoj tržnici. Iza onog stola za kojim sjedi Sabetaj Kabilis, otvarala su se vratašca i ulazio si odande u prostor mračan i velik, koji nije bio ni dućan ni skladište – bio je i jedno i drugo. Na klupama i velikim kutijama, gušeći se u naftalinu, skupljao se ondje cvijet robe, od pusta, gabardena i engleskog flanela do cica, lana i cabota,³ sve nije uspijevalo ni stati. Više od sto dućana u čitavoj okolini željelo je uzimati od Kabilisa i ni od koga drugog. Skladište se otvaralo iza, sa željeznim vratima u uskoj uličici židovske četvrti. Odande je dolazila i onamo ulazila roba bez mase i gužve, kao da se krijumčari. A od novca, gotovine, stvari za maloprodaju u kasi, ništa – mjenice je radio preko banke.

Ako je netko od dobrostojećih u gradu želio pošten miraz za svoju kćer, pravo platno, znao je i on kako može ići samo kod Sabetaja Kabilisa. Ako je neki drugi ugledan sugrađanin imao želju za engleskim „tinkerom”⁴ – britvom za, govorili su, stotinu godina – i to da bude nekako stariji, pod jamstvom dakako, ne moderni lažnjak, znao je i on kako samo Sabetaja Kabilisa može zamoliti da piše u Englesku. Još ako je i prefekt, gradonačelnik ili netko drugi od gradskih moćnika, da tako kažemo, trebao fin kašmir za sako koji bi nosio na misi zahvalnici 25. ožujka,⁵ ili u nekoj drugoj, također važnoj, prigodi, opet bi išao do njega. Pognuo bi glavu da prođe kroz lučna vrata dućana i zamolio bi ga da to ubaci u svoju prvu narudžbu u Englesku.

Sabetaj Kabilis je iz dana u dan bilježio narudžbe. Nije mu bilo teško niti se bahatio kad su ga molili moćnici, samo je mrmljaо kao da govori sam sa sobom:

„Ne cijene nas, dragi moј gospodine... Što da cijene od nas, tako malih?...“

Sigurno je, međutim, kako je pisao uvijek i kako je narudžba dolazila na vrijeme i predavala se zajedno s pripadajućim papirima, cijenom, novčanim nalozima, carinom, svime. I ujedno, njegova vlastita dobit, ništavna ali zapisana uvijek i ona – tako se izuzetno uredno vodio posao.

³ Cabot – debo pamučni štof.

⁴ Vrsta britve nazvana po Earlu Tinkeru, tzv. «kralju britvi».

⁵ Dan oslobođenja od Turaka, državni blagdan u Grčkoj.

„Dragi moj gospodine... Ne dugujete mi nikakvu zahvalnost”, govorio je svima, „Kao što vidite, učinio sam to da i sam malčice zaradim.”

Ne. On nije želio nikoga vozati. Nije imao potrebu da govori suvišne ljubaznosti, nije si dopuštao da laska ikome od onih trenutnih moćnika, ni ikome od onih drugih čija je žlica jednom uzela kap vode i koji su nastojali da se čine još većima – dolaze i prolaze, ponovo padaju. Iza onog njegovog stolića bilo je nešto više od snage. Bila je vlast. To što je on izabrao predsjednika izraelske zajednice, i rabina sinagoge on postavio, možda nije bilo važno. Ali svatko je mogao znati – i bolje bi mu bilo da zna – kako je on svaki put uređivao židovske glasove, na svim izborima, koliki od njih će otprilike glasovati za Venizelosa, koliki za rojaliste. Štoviše, oni koji su znali kako stoje stvari, govorili su kako je taj Sabetaj Kabilis bio jedan od vrlo rijetkih ljudi kojima je naš preuzvišeni mitropolit – druga stalna vlast – povjeravao čistu istinu. I kako je i naš preuzvišeni mitropolit opet bio jedan od vrlo rijetkih ljudi pred kojim se Sabetaj Kabilis nije krio. Njih su dvojica bili ujedinjeni u strahu od jednoga Boga. Židovska je zajednica bila jedna od glavnih podrška mitropolitove klike, kod općinskih pitanja, na izborima, u svemu, kao što je s druge strane mitropolit bio jedan od ključeva Sabetaja Kabilisa da piliće koji su se željeli udaljiti ponovo skupi pod njihovu židovsku kvočku.

Bio je dakako Sabetaj Kabilis ozbiljna, odgovorna i pouzdana osoba u hijerarhiji tradicionalnog poretku u tom gradu. I stalna.

Mnogo godina mora da je prošlo tako, vrlo mnogo. Moguće je da je uistinu bilo i dvije tisuće godina Sabetaja Kabilisa, moguće da je sve krenulo još i ranije, još prije nego su počeli dolaziti u taj grad. Mojsijeve ploče uvijek čuvaju svoj drevni Dekalog. I židovska sirotinja ih je nosila na svojim leđima, izgladnjela, prezrena, čekajući spas od njih.

Dok se jednom, prošlo je sad trideset godina, i u malom gradu nije začuo glas jednoga novog proroka. Ne postoji, govorio je on, za Židove nijedan drugi način da se spase, da se zaustavi njihova poražavajuća muka i njihova sramota, osim da netko jednom zauvijek razbije Mojsijeve ploče. Siromasi sa siromasima

i gospoda s gospodom, kao što su već bili oni i prvi nad svima Sabetaj Kabilis. On je Židovima predstavljao veću opasnost od svih kršćana. Spas u koji ih je zaklinjao lanci su koji ih vežu.

Jasno je, dakle, kako je taj novi prorok bio prvi Židov komunist toga grada. Kao Sabetaj Kabilis nosio je i on siv pusteni šešir nesklapno zdrobljen na glavi koja je i sama bila okrugla, i odjeća mu je bila isto kao i Sabetaju Kabilisu loše kombinirana na tijelu – jedino što je, suprotno Kabilisu, on bio sav otkopčan, kaput, sako, prsluk, ponekad i gumbi njegovih hlača.

Bio je siroče bez oca koje je majka podigla radeći po tuđim kućama. Ponosila se njime kasnije kad je postao profesor francuskog u jednoj takvoj školi kao Alliance Française, koju je u svojim rukama držala židovska zajednica. Ponosila se njime još i zato što je bio tako skroman i sladak, pa su ga Židovi gledali u oči, i što je poštovao nju, kao što siromasi poštuju svoje majke.

Satima i satima obilazio je svakoga dana židovsku četvrt. Uopće ga se nije ticalo što je bio profesor u jednoj takvoj školi kao Alliance Française, sjedio je na pločniku i zidićima i pričao sa Židovima i vratarima. Odlazio je s njima u njihove krčme, ondje u hobrejiki, i ako i nije sam pio, jeo je ipak s njima, židovski slani kupus, objema svojim rukama dok mu se sok cijedio po kaputu. Rod, dakako, i izdanak njihov, slika i prilika.

Malo-pomalo, s oklijevanjem i strahom Židovi su se počeli skupljati oko njega i slušati zapanjeno kako im tumači Pismo na svoj način, nov, i udisali su njegov san. Jedna nova mala sinagoga pomalo je počela djelovati u dućanu Hajima Ezre.

Hajim Ezra je bio jedan trbušast nepismen piljar. Ponosio se time što je svake godine u svojem dućanu prvi nudio, prije svih drugih piljara u gradu, najraniji poriluk – toliko je dobar i miroljubiv čovjek bio. Od svoga je oca preuzeo taj običaj i na ono što su mu govorili svima je govorio „točno, hajasem” – točno, tako mi vjere. Kupci u njegovom dućanu i prolaznici zadirkivali su ga – „točno, hajasem”, vikali su mu. „Točno, hajasem”, odgovarao bi im i sam i smijao se. Dok jednom, kad su ga na sud doveli kao svjedoka, nije loše prošao s tim prokletim „točno, hajasem”. Predsjednik ga je odozgo izgrdio pred svima, zbumili su ga odvjetnici sa svih

strana, sva se publika u dvorani kidala od smijeha – bila je scena i ogorčen je bio tada i Sabetaj Kabilis. Otada je prestao to govoriti. Ali otada su to svi naučili i zvali su ga svi „Hajim točno hajasem”, kao da mu je to ime. On više nije govorio ništa, niti se smijao. Žalostio se svaki put i sramio se u početku – kasnije se navikao, navikao da se jedan Židov može sramiti čitavog života a da mu ne propadne dućan niti mu se dogodi neko drugo zlo.

Sada je svim svojim srcem i ljubavlju bio predan tom novom njihovom proroku, koji im je pričao o sramoti Židova, o Kristu kojeg su raspeli Kabilisi, o lancima siromaha, o spasu o kojem ne piše Tora – kako je govorio. Svaki put kad se oslobođio dužnosti u dućanu i pokrenuo se i on da ode, zaustavljao ga je na vratima i gledao ga u oči:

„Josipe...” Slatkoća i tuga bile su u njegovom glasu. Činilo se da se još malo srami zbog onih budalaština.

„Što je opet?”, pitao ga je drugi i smijao se.

Želio mu je dati dvije-tri kruške ili jabuke, vrećicu grožđa, ili ako nije bilo vrijeme voća, stručak poriluka, dobro izabran kupus – kelj, kako su ga zvali.

„Uzmi ga, Josipe... Što ti drugo mogu dati?”

„Besplatno?”, smijao se on.

„Besplatno.”

„Daju li i Židovi, Hajime, bez para?”

„Ne znam, Josipe... Ne znam. Ti si nas jako smutio... Uzmi sad, za Židovku. Želim ti to dati.”

Čim nije bio s njima, znali su da je kod kuće. Sjedio je prekriženih nogu na podu, s jednim niskim stolom pred koljenima, čitao i pisao pjesme. Njegova je majka tada sjedila na ulaznim vratima.

„Što radi Josip?”, pitali su je Židovi koji su prolazili.

„Unutra je... Čita...”, govorila je to kao da je neka misterija i što je mogla tiše da mu ne remeti mir. I stajala je ondje, anđeo čuvar bez mača, samo je milovala svoje koštunjave ruke koje su se ogulile od rada po tuđim kućama.

Ponekad je netko čuo iznutra:

„Židovko... Gdje si Židovko?”

„Evo”, vikala je, ali s vrata se nije micala – znao je.

Izlazio je tada, trljajući oči, došao do nje, sjeo na prag, prebacio ruku preko njenog ramena koje se pogrbilo i prljava se židovska ulica ispunila ljepotom i ljubavlju.

„Je li istina, Josipe, da ćeš postati velik čovjek?”

„Tko ti je, majko, rekao takva badala?”, tj. gluposti.

„Sabetaj Kabilis... Stalno mi je to govorio kad si bio mali...”

„Sabetaj Kabilis!...”

On ga je bio izabrao u hobrejiki, on ga je naučio čitati hebrejski. Još odonda kad je bio mali, uzimao ga je za zimskih večeri svojoj kući i tako su njih dvojica sjedili na podu i čitali. Za lijepoga vremena dijete je prolazilo do njegova dućana i čim bi zatvorili, odlazili bi zajedno u pustu ulicu iza tvrđave, do kraja jezera i opet pričali o Talmudu.

„Vidiš, dakle”, pitao bi ga ponekad Sabetaj Kabilis i gledao ga u oči.

„Da rabi”, govorilo je dijete – zvalo ga je rabi, učitelju. „Lijepo je.”

Kako je odrastalo, tako se sve više Sabetaj Kabilis veselio u sebi, krišom, potajno, njegovoj pameti, njegovoj ljubavi prema Pismu i čvrstom znanju koje je stjecalo iz dana u dan. Krišom, potajno, nije želio otkriti nikome, pomogao je i njegovoj majci i obrazovao ga.

Ponekad je u svojem dućanu, kako je bio pognut za stolom i računao, podizao oči i gledao svoga brata Sijema i dvoje svoje djece. Trula tijela, šuplje glave, idioti, trovali su mu život. Niti dućan nisu mogli držati, čim zatvori oči... Napravio je tako jedanput i gledao svoj sat. Za jedan, za dva sata on će biti ovdje... Tajno veselje ispunjavalo mu je srce, svjetlost i ukras koji drugi nisu vidjeli. Za tog čovjeka, kojeg je podigao sam, svojim vlastitim rukama, za jednoga takvog čovjeka kojeg mu je poslao Gospod da mu jednoga dana da ključeve zajednice, pa da se Mojsijev zakon

rastegne u vječno i neuništivo svoje trajanje, ovdje u ovom gradu ili drugdje – i jednom napokon „Ondje”, ondje gdje treba, prije ili kasnije, kako bude volja Gospodnja... Zatvara oči i sanjari tada. Sabetaj Kabilis sanjari. Ima i Sabetaj Kabilis svoj san. Njegovo srce toplo kuca za jednog čovjeka – nije li to ono što se zove ljubav?

Taj je čovjek bio Josip Elija, pjesnik i talmudist. Bio je tada počeo povremeno objavljivati kratke sjajne radeve o pitanjima Pisma i izvanredne prijevode tekstova. Sabetaj Kabilis mu je spočitnuo u početku za neka mesta u prijevodu Pjesme nad pjesmama, pogrešna po njegovom vlastitom mišljenju.

„Što smeta?”, smijao se Josip, „Niti ja niti ti niti itko može mijenjati tekstove. Samo ih tumačimo, jedan ovako, drugi onako.”

„To, Josipe, nije tekst da ga tumačimo”, rekao je on i bio je jako žalostan. „To je zakon.”

„Bio je”, nasmijao se opet od srca Josip, „Sada ovdje važi i za nas grčki zakon. Nije li nam on dovoljan?”

Sabetaj Kabilis je shvatio. Pognuo je glavu i ništa više nije rekao. Malo-pomalo udaljili su se jedan od drugoga, nisu se viđali redovito, Josip nije prolazio do njegovog dućana.

„Josipe”, reče mu jednoga dana kad su se našli na ulici. „Rabin se jako brine zbog onog što govorиш.”

„On je gluhi, kako može znati što govorim?”, smijao se opet Josip.

Tada je Sabetaj Kabilis video da tome više treba učiniti kraj. Jednoga je podneva ustao, ostavio svoj dućan i krenuo da ga pronađe. Nije želio da govore ondje, pred svim onim idiotima. Ode i nađe ga u njegovoj kući. Sjedili su na podu i mali, niski stolić bio je između njih kao u stara vremena. Sabetaj Kabilis je bio jako žalostan. Josip Elija se nije smijao. Sjedili su tako i šutjeli.

„Josipe”, reče na kraju Sabetaj Kabilis, „Želim da odeš.”

„Znam”, reče blago drugi.

„Ne, ne... Ne znaš ti ništa... Samo kikotati... Želim reći da ja... Dakle, ja te molim da odeš.”

„Shvaćam, rabi” – ponovno ga je nazvao učiteljem, „Ali neću otići.”

„Shvaćaš? Ništa ti ne shvaćaš. Grci će te progoniti.”

„Vidiš li što smo jednom govorili o zakonu? Oni me stvarno mogu tjerati i progoniti.”

„Radi toga i ja želim da odeš sam od sebe. Naći ćeš drugdje neki posao, u Ateni, u Solunu... Ja ću ti kasnije poslati i mamu... Kao i ono što tada, shvaćaš... Ja ono što ti treba... Sve... Poslije radi što hoćeš.”

„Znam. Ali neću otići.”

„Josipe... Pogledaj me jedanput – što spuštaš pogled? Kako bih te mogao progoniti, tjerati te?... Udariti te? Ja?... Zašto to želiš?”

„Imam dužnost ovdje... To je sve. Drugo...”

„Svi imamo neku dužnost, trebamo imati. I moja je vlastita dužnost ovdje da se oni ne rasprše – kamo želiš da idu?... Ali postoji i nešto drugo što ne bi htio, Josipe, dužnost boli... Boli kad treba... sve do kraja.”

„To je točno – sve do kraja. Ti si me to naučio... Zato ti kažem da ne odlazim.”

Sabetaj Kabilis je shvatio da su završili. Ustao je polako i teško, oslanjajući dlanove na koljena. Ustao je i Josip, ali nije otisao s njim. Blizu vrata Sabetaj Kabilis nabaci pusteni šešir na glavu i zastane trenutak gledajući u pod.

„Grci će se smijati”, rekao je, „da sam sam sebi iskopao jamu...”

„Ti se nikad nisi uz nemirivao time što drugi govore ili rade. Pusti ih neka govore.”

„I Židovi će reći, ‘podigli smo i mi jednoga čovjeka, uništio nam ga je Kabilis’.”

„To što ja činim će ostati... Nitko to ne može uništiti.”

„Ne, ne... Ništa više ti ne shvaćaš... Nešto drugo ti želim reći. Ti, ti, Josipe... ti vjeruješ kako sam ovdje došao da ti prijetim, da te kupim? Hoću da mi kažeš.”

Pogledao ga je s blagošću koja mu se razlila po čitavom licu. Nasmiješio mu se kao da mu želi dati hrabrosti.

„Što tebi, Sabetaju Kabilise, trebaju takve riječi?... Rabi, što nama trebaju takve riječi?”

Podigao je svoje oči i Sabetaj Kabilis, i pogledao ga, zagrljio ga očima – posljednji put.

„Neka Bog naših otaca bude s tobom”, rekao je tiho i žalosno, „I neka te prosvijetli.”

„Ugodna večer”, rekao je drugi prijateljski – bio je to i blagoslov i pozdrav koji Židovi upotrebljavaju poslijepodne.⁶

Sigurnom je rukom Sabetaj Kabilis uništio divlju klicu. Nije ni bilo teško. Josip je uskoro otjeran iz škole Alliance Française. Sva su mu vrata bila zatvorena, u početku židovska, poslije i sva druga. Ono malo satova što je bilo ostalo također je prestalo – djeca su se iznenada razboljela ili su se financije roditelja slučajno u to vrijeme stanjile, nisu više mogli plaćati. Okruživao se sa svih strana siromaštvom, bio je progonjen na onaj način na koji u provinciji znaju progoniti – bio je protjeran. I malo poslije je umro, još vrlo mlad, negdje daleko u Makedoniji. Mali je Jeruzalem još jednom ubio svoga proroka. Parasinagoga u piljarnici Hajima Ezre se raspala.

Sabetaj Kabilis se tada pitao nije li ujedno uništio i svoje srce. Odmjeravao je i odmjeravao, računao sa svih strana. I neka nova radost ga ispuni. Srce je njegovo bilo kršteno i žrtvom u ljubavi prema njegovom Gospodu. Osjećao je kako je nepodijeljeno i kako mu daje snage i krila. Ničega drugog nije bilo ondje – ni boli za Josipom, ni žaljenja za prošlošću, ni oklijevanja – ničega.

Znao je međutim kako glasine vezane za Josipov slučaj u hobrejiki i u čitavom gradu ne jenjavaju. Bila je to prilika za sve koji su željeli udariti Sabetaja Kabilisa i preko njega mitropolita. Takve prilike u našem gradu nisu puštali da propadnu. Ispalo je, dakle, i govorilo se da je Josip učinio nešto a da nije pitao Kabilisa, sve su zajedno radili, može biti i da se radilo o planu „Siona”, a

⁶ Hebrejski: *Ben haarbajim*.

tek u posljednjem trenutku, kad im je grčka policija uzela mjeru, tek tada je Sabetaj Kabilis prodao svoga čovjeka – ukratko, bacali su sav teret na njega. Drugi su, opet, mrmljali kako Josip Elija nije bio komunist, ništa loše nije učinio i grčka ga policija nije gnjavila niti je imala namjeru ikada gnjaviti jednoga takvog čovjeka, ali Sabetaj Kabilis je poželio riješiti ga se jer se pobojavao za vlastiti položaj te je uništio jadnika – mitropolitovi poslovi. Drugi su stvar sagledavali dublje i u liku Sabetaja Kabilisa gledali su bezdušnost Židova koji su raspeli i Krista – oni nisu ljudi, samo mi dopuštamo da se bogate i otvaramo im širom sva vrata...

Sabetaj Kabilis se pogne i opet posluša svoje srce. Stalno treperi. I uz novu radost osjetio je sada koliko duboko prezire svu tu rulju – Židova i Grka – s njenim ništavnim brigama, s lažnim veseljima, s nemoćnim srcem koje joj nije davalo hrabrosti da podigne glavu. Samo je mrmljala poskrivečki.

Tada se pročulo kako je u subotu došao u sinagogu pred Židove i govorio im. Nije bila istina da im je govorio. Hodao je uz rabina i stajao ponizan pognute glave čekajući da on završi. A zatim im je počeo čitati onaj dio Knjige postanka, dvadeset i drugu glavu, gdje piše o Abrahamovoj žrtvi. Pročitao im ju je na hebrejskom, a izrekao im ju je i na grčkom, da svi od njih čuju. Ništa drugo nije rekao, nije dao nikakvo objašnjenje za taj svoj nastup. I samo je, kad je završio, podigao oči harafot – tj. prema gore – i kao što je Abraham bio spremjan žrtvovati sina iz ljubavi prema Bogu, tako neka i mi uvijek ustrajemo u vjeri u njegovo ime – samo im je toliko rekao.

„Amen”, čuo se u sinagogi zagušujući šum, kao šum trstika koje se savijaju na vjetru. Kvočka sinagoge je protresla svoja krila i opet ih čvrsto zatvorila nad preplašenim pilićima. Magla drevnog reda raširila se nad hobrejikom. Mogli su to shvatiti i „drugi”. Sabetaj Kabilis je već završio s drugima.

Uskoro se pojavila mala pukotina. Činilo se kako se tradicionalan red počeo tresti i u židovskoj zajednici, kao što je već bio uzdrman zauvijek i u čitavom gradu. Neki su se dakako počeli odvajati od židovske sirotinje i postajati radnici, radili su zajedno s Grcima, učili obrte, dakako da su radili i subotom. Iako ih nije bilo mnogo, dostajali su da se ukaže prva pukotina. Drugi

su ih gledali zapanjeno, čekali su munju koja će pasti na njihove glave, a kad su poslije vidjeli da nisu ništa pretrpjeli – bilo ih je više. I neki su dućani počeli plašljivo pomalo otvarati subotom, da ne izgube seljake koji su silazili u kupovinu.

„Ne slušaju... Ne slušaju”, reče melankolično rabin i počeše si bradu palcem. U posljednje je vrijeme bio potpuno oglušio, stalno je govorio sam sa sobom i klimao glavom gore dolje. I njemu je bila blizu toga da se otkvači s vrata – kao muftiji.

I predsjednik zajednice ih je grdio.

„Ne slušaju ništa. Grčki zakon ne propisuje da ne radimo subotom i zajednica nam ne plaća da sjedimo dvaput na tjedan”, nešto tako su mu govorili te je i sam bio veoma žalostan.

Grčki zakon?... Sabetaj Kabilis nije rekao ništa. Pustio je da se neko vrijeme stvari odvijaju same od sebe. A onda jednoga dana iznenada uzme majstora i dva-tri radnika i dovede ih u svoj dućan. Uveo ih je, srušili su vratašca. Njegova djeca i Sijem su se pogledavali, gledali su i nisu vjerovali svojim očima. On je stajao ondje raširenih nogu i stisnutih usnica. Gledao je kako ruše ta vrata, ruše cijeli zid. Jedan stari svijet rušio se zauvijek, ostao iza njega. I sad je otkrio blago vlastite robe – da ga svi vide.

Povuče stol malo dalje i opet sjedne kao da se ništa nije dogodilo. I sasvim iznenada, tako iznenada kako se srušio zid, otvori se prema tržnici – krediti, roba, partnerstva. Svi su židovski dućani bili povezani s njegovim – ugovori, partnerstva, krediti, korist i dobit. Nijedan od njih nije opet otvarao subotom. Oko trgovaca lutali su oni niži od njih – posrednici, detaljisti, trgovci na malo, torbari, uličari. Od ispod su i oni židovsku sirotinju vezali s tisuću lanaca – novci, potrebe, krvne veze, nade. Sjena njegova dućana pokrila je sve. Sinagoga, zajednica i njegov dućan bili su sad jedno i troje – zakon Abrahamov, strah i novac – kvočka. Ništa se više ne može pomaknuti u hobrejiki bez njegove volje.

Josipova majka, samo je ona ostala tamo dalje, izvan dosega njegove volje, izvan svakog zakona, i židovskog i grčkog. Poluživa-polumrtva, polurazumna i poluluda, lutala je od ulice do ulice i od vrata do vrata i pitala Židove za Josipa, da li su čuli nešto – ona nije znala i još ga je čekala. A Židovi su spuštali glave,

nisu znali što da joj kažu, neki su trčali da se sakriju, nisu htjeli naletjeti na nju. Sabetaj Kabilis je znao i to da Hajim Ezra za nju uvijek skuplja nešto malo novca u svojem dućanu i odlazi do nje te joj ga daje. Da mu nije dopustio da to radi, bilo bi još gore. Pao je na koljena i zamolio ponizno svoga Boga da ju podigne sat ranije da se završi i njezina muka.

Bog je čuo njegov glas – starica umre, također vrlo brzo. I tek tada kad više ničega nije ostalo, tada tek osjeti tugu koja mu je toliko vremena izjedala srce. Osjeti je i prestraši se. Prestraši se zbog pukotine, koja nije bila vani, u zajednici, u vezi s nekim bijednicima koji su željeli raditi subotom, ali se nisu opet drznuli, u vezi s pet do deset trgovčića koji su željeli otvoriti subotom, ali nisu opet otvorili. Bojao se toga što njegova vlastita vjera nije bila čista kao prije, jer računao je na svoje srce da li se veseli ili pati i mislio je i sam kao drugi, i na ovo i na ono, i na staricu, i na smrt – toga se bojao. I požurio je oprati svoju izdaju i grijeh.

Tako je tada donio odluku i postao predsjednik zajednice. Počeo je redovno odlaziti upravitelju pokrajine i gradonačelniku, dopisivao se sa zastupnicima pokrajine, odlazio na odbor trgovačkog udruženja i komore, postavio Sijema u općinski odbor grada. Tu i tamo objavljuvao je i male anonimne člančice u mjesnim novinama vezano za pitanja židovske zajednice i općenita pitanja.

„Presretan sam što naša židovska zajednica počinje biti tako aktivan društveni faktor”, rekao je njihov izdavač i spremio u džep kuvertu novčanica.

Sabetaj Kabilis podigne oči i pogleda tu njušku koja se veselila zbog naše židovske zajednice. Da se u tom trenutku posramio samoga sebe, da je požalio za starim vremenom, opet bi navečer imao grižnju savjesti.

Sada je i on nosio pusteni šešir ispravno nataknut na glavi, nosio je kaput s gumbima u križ, a od proljeća i dalje do kraja ljeta odijevao se u svjetliju odjeću. Starog vremena skromnosti koja mu je nekada bila nužna, bilo je dosta, čak i previše, činilo se jako dalekim, kao da je bilo samo jedna knjiga u Bibliji, uz Levitski zakonik, kao da je umrlo zajedno s muftijom koji je klimao glavom, s Josipom koji nije znao zakopčati gumbe na svojim hlačama...

Spustila se teška magla – događalo se to ponekad zimi u tom gradu. Kasno navečer Sabetaj Kabilis spuštao se niz židovsku četvrt s rukama stisnutim u džepovima svoga kaputa. Bio je opet žalostan i nije ni shvatio kako je prošao stara vrata tvrđave i našao se već u hobrejiki. Nigdje žive duše. Tu i tamo na nekom prozoru svjetlo. Bio je ispred vrata Hajima Ezre.

„Hajim, ej Hajim”, povikao je snažno. Prvo ga je zvao, a zatim se samo pitao zašto ga je trebao. Ništa ga nije trebao, pokajao se, posramio, krenuo da ode. Prozor se otvoril – nije više mogao otići. Hajim Ezra u spavaćici nagne se odozgo:

„Što je? Opel neki požar?”

„Ne, ja sam... Sabetaj.”

„Kabilis?”

„Da, ja.”

„I što?”

„Danim te nisam video.”

„Trebaš nešto?”

„Ne... Prolazio sam, video svjetlo... Rekao, nisi još legao, pa mi došlo da te pozovem.”

Zašutjeli su. Hajim Ezra odozgo nije dobro video kroz tamu.

„Sad se vraćaš?”, upita da nešto i on kaže.

„Sada, da... Teško, Hajim, sve teže.”

„Točno hajasem”, pobegne mu i nakon toliko vremena opet to izgovori.

Poželjeli su si laku noć, Hajim Ezra zatvori prozor.

„Točno hajasem”, ponovio je sam sebi u sobi i zastao čuvši svoj glas. Učinilo mu se to vrlo prikladnim za tu prigodu, za svaku prigodu, vrlo lijepo i vrlo duhovito. I ima i smisla... dubokog smisla – zašto je uopće prestao s tim? Već sutra opet će početi: „Točno, točno hajasem, teško, sve teže, moj gospodine...”

Sabetaj Kabilis ode malo niže i zastane. Ulica je bila pusta, duboka ga je tišina prožimala, nije se čulo ništa, ništa. Ništa se

ovdje ne miče bez njegove vlastite volje. Međutim, u magli se čini kako sve klizi – sve klizi, odlazi i pada, sve, svakog dana – evo, njegovo srce klizi:

„Josipe... Srce moje, Josipe... Zašto? Zašto ti?... Gospode... Zašto si njega izabrao da me kušaš?”

Naslonio se na stup, skinuo šešir i otro s glave znoj koji ju je oblio. Usred tame tada ugleda divlji oblik svoga boga, usred pustoši židovske četvrti ponovno začuje njegov glas...

Neka probudi Ijude da čuju, kaže, židovski glas usred noći!... I što tebi, Sabetaju Kabilise, trebaju takve riječi?

Njegova izdaja i grijeh pritiskali su ga ondje sa svom težinom noći! I ondje, zakleo se tada jednom zauvijek da nikada neće ispustiti iz ruku zajednicu svoga Gospoda...

Ostalo što se dogodilo poslije trebalo bi biti epilog kronike jedne židovske zajednice u Grčkoj. Nikada mi nije bila namjera da napišem takvu kroniku – niti mislim da je to moj posao. Ja sam želio govoriti o svome Kobilisu, jer ostario sam i još nisam uspio shvatiti što sam volio a što mrzio od njegove vjere. Ispričao sam to – kako sam mogao.

Ali život je taj put poželio sam zaključiti priču, dajući joj – što je rijedak slučaj – nužan rasplet. Dovoljno je, dakle, da kroničarski iznesem kako je Sabetaj Kobilis uistinu održao svoju zakletvu koju je dao Bogu one noći i kako židovsku zajednicu nije iz svojih ruku ispustio sve do posljednjeg trenutka – do Smrti, vlastite i njezine.

Kad se raširio glas da se Nijemci spuštaju u Grčku, velik strah obuzme i malu židovsku zajednicu toga grada. Svi su počeli rasprodavati imovinu, neki su spremali zlato, svi su vikali da će se raspršiti i sakriti među Grke. Čitava se zajednica uzdrmala i još malo pa bi počelo spasonosno raspršivanje.

Vezane tisućama njegovih lanaca, neodlučne i prestrašene, Sabetaj Kobilis ih je držao ondje, na tisuću načina, trikovima, nadama, prijetnjama, samo da se ne rasprše, da mu ne pobegnu. I uhvatili su ih, ondje. I uzeli ih sve: i gluhog rabina, i

starice i starce, i one koji su željeli raditi subotom, i sve one druge koji nisu palili vatru, i njihovu malu djecu s prištićima, i djecu Sabetaja Kabilisa, i Sijema, i samog Sabetaja Kabilisa. I propali su svi – četiri tisuće duša, osim onih nekoliko, koji se mogu nabrojati na prste, koji nisu željeli poslušati Sabetaja Kabilisa i koji su pokidali njegove lance i pobjegli, sakrili se među Grke i otišli u brda gdje ih je pozvao EAM.⁷

U nekoliko sati židovska je zajednica tako netaknuta potonula. Sa svojom sinagogom, dućanima, novcem skupljanim paru po paru. Ništa nije ostalo. Naš mali grad je hvatajući dah začuo kuknjavu i tužaljke koje su se dizale iz hobrejike. Bio je to posljednji trijumf Sabetaja Kabilisa.

S novogrčkoga preveo Luka Vukušić

---

⁷ Ethnikó Apeleutherótikó Mítópo (Narodnooslobodilački front), grčki pokret otpora.

BILJEŠKA O AUTORU

Dimitris Hadzis (Janjina, 1913. – Saronida, 1981), grčki prozaist. U književnost je ušao romanom *Vatra* (1946), no najviše su ga proslavili zbirka priča *Kraj našega malog grada* (1963) i roman *Dvostruka knjiga* (1976). Vjeran pristaša Komunističke partije od najranije mladosti imao je buran život i često bio progonjen: 1936. je uhićen zbog komunističke djelatnosti, te mučen i protjeran na otok Folegandros; nakon nekoliko mjeseci oslobođen seli u Atenu; za Drugoga svjetskog rata i Grčkoga građanskog rata (1946-1949) ilegalno objavljuje tekstove kojima podržava komuniste, zbog čega je nakon poraza komunista bio optužen za dezterstvo i osuđen na smrt. Da bi sačuvao život, prebjegao je u inozemstvo i sve do 1975. živio u različitim zemljama komunističkog bloka, ponajviše Mađarskoj, gdje se, osim književnim radom, bavio i bizantologijom te uređivanjima prijevoda djela suvremene grčke književnosti na mađarski. Nakon pada grčke vojne hunte, u lipnju 1975. vraća se u domovinu, gdje nastavlja javno djelovati. Umire 20. srpnja 1981, u atičkom gradiću Saronidi.

GRHISITE

Tekstovi su nastali u sklopu projekta *Criticize This!* kojeg organiziraju *Kulturtreger* i *Kurziv* iz Hrvatske, *SeeCult* i *Beton* iz Srbije te *Plima* iz Crne Gore. Projekt se provodi u sklopu programa 'Kultura 2007-2013' Europske Komisije.

Tekst je financiran sredstvima Europske komisije. Sadržaji ovih tekstova isključiva su odgovornost autora tekstova i ni na koji način se ne može smatrati da odražavaju gledišta Europske unije.

Nikola ĐOKOVIĆ

RODNI IDENTITETI (POLITIKA „RODA“) I PROBLEM NEVIDLJIVOSTI „ŽENSKOG“

U svojim *Politikama prijateljstva*, artikulišući problem političkog i granica rasprostiranja političkog u slučaju „bratske“ srodničke veze (onog što omeđuje, uključuje i isključuje) kod Aristotela, Derida će stići do paradoksalnog, aporičnog zaključka:

Drugim rečima, porodica, u tom širokom smislu (ovde se misli na smisao porodice kao kuće i još rase, odomaćenosti, domaćeg, rođačkog prijateljstva, prim. N. Đ.), *sadrži dve odlike političkog (zajednicu i pravednost – bolje bi bilo reći „pravo“) tu gde se političko kao takvo još nije pojavilo, a čak nije ni neophodno. Porodično prijateljstvo je, dakle već političko, čak i tu gde ono još nije političko. No pitanje brata se vraća u tu dvosmislenost, odnosno u tu protivrečnost već-još-ne (koju bismo našli čak i u hegelovskim pojmovima porodice, građanskog društva i države).*¹

Pošto je uočio da ne postoji nijedna vrsta prijateljstva (pa ni porodično) koje nije u nekoj vrsti odnosa sa „političkim“, čak i pre nego što se taj politički savez obznani, Derida će izvesti zaključak da su granice političkog granice „bratstva“, a da se političko (odnosno zajednica politički dominantnih muških subjekata) „služi“ srodničkim odnosima koje je prethodno samo „zadalo“ kao „prirodne“ da bi „naturalizovalo“ i opravdalo određenu hegemonijsku matricu („bratstva“). Otuda čudan fantazmatski status srodničkog saveza koji je prisutan u političkom svojim „odsustvom“ iz njega.

Nezavisno od ovog stava, u knjizi *Antigonin zahtev*, Džudit Butler primećuje, povodom svog čitanja Sofoklove drame *Antigona*:

Najpre me je iznenadio način na koji su Antigonu čitali Hegel i Lakan (Lacan)..., ne kao političku figuru čiji prkosni govor ima političke implikacije nego radije kao figuru koja artikuliše

¹ Žak Derida, *Politike prijateljstva* (Beograd: Beogradski krug, 2002), 306.

*prepolitičku suprotstavljenost politici, reprezentujući srodstvo kao sferu koja uslovljava mogućnost politike a da pritom u nju ne ulazi.*² (boldovao N. Đ.)

Na tragu Deridine ideje, a u duhu post-strukturalizma, Batlerova ovde takođe konstatiše da je srodstvo neka vrsta „izmakinutog“, *nevidljivog* temelja političkog (budući da ona osporava, kao i Derida, bilo kakvu biološku zadatost srodstva, jer se srodnička veza, po njoj, mora potvrđivati i utvrđivati performativnim aktom, kao što to čini Antigona). Srodstvo je tu kao ono što je zadato, ono što se podrazumeva, kao „nepisani“, nevidljivi zakon, koji ipak svojom „nevidljivošću“ omogućava „vidljivost“ onoga što nazivamo „javnom političkom scenom“.³

Roman Dubravke Ugrešić *Baba Jaga je snijela jaje*, kao literarni, a onda i polemički i politički angažovan tekst naslanja se, kako sam naslov govori, na mitsku figuru stare žene, veštice (pre svega u ruskom i slovenskom folkloru, koja naravno ima svoje analogone u svim mitovima sveta) kojoj su se vekovima pridavala demonska svojstva progonitelja muških heroja u bajkama (kao „prirodnih“, podrazumevanih branitelja i predstavnika čitavog čovečanstva). Mitski sloj romana je „zadato“ polazište oslonjeno na usmeno vekovno predanje da bi se autorka, ironijskim poigravanjem sa mitskim, gino-fobičnim nasleđem (koje „vidi“ žensku starost kao eksponent ženske „druge“ a u osnovi „istinske“ veštice, demonske prirode, kao i njene veze sa „htoničnim“ svetom smrti i umiranja), kao i smeštanjem tog nasleđa u potpuno savremen društveno-politički kontekst s početka 21. veka, preispitala ulogu koju mit ima u oblikovanju „rodnih“ identiteta i stvaranju „javne slike“ o ženskom „rodu“. U pitanju je, dakle, politizacija mitskog narativa, kao i mitskih simplifikacija u svrhe oblikovanja jedne vrste normativnog odnošenja javnosti ne samo prema ženama u godinama, već posredno, prema čitavom ženskom rodu čiji je starica samo „najdrastičniji“ eksponent. Mit

² Džudit Butler, *Antigonin zahtev* (Beograd: Centar za ženske studije, 2007), 12.

³ U rečniku Džudit Butler, ključno mesto zauzima performativna politika roda, odnosno isključenja/uključenja, vidljivosti/nevidljivosti, koja „ženskim“ subjektima uskraćuje moć obeležavanja i prisvajanja javne političke scene, scene *polisa*, dok „muškim“ subjektima omogućava da svoj „rodni“ savez „naturalizuju“ i ozvaniče kao normativan i legalan.

tj. „mitsko srodstvo“ predstavljeno u romanu, funkcioniše baš po principu Deridinog „bratsva“ ili pak „srodstva“ kod Batlerove – kao „naturalizovana“ konstrukcija, nevidljivi, „klizajući“ temelj političke zajednice koji stvara realni okvir odnošenja prema ženama u jednoj patrijarhalnoj, pretežno mizoginoj kulturi.

Tako ovaj roman postaje prevrednovanje „srodničkih“ i „rodnih“ pozicija kao „prirodnih“, „prepolitičkih“, „ukorenjenih“.

Na samom početku romana D. Ugrešić nam daje opis izgleda starica koje odjednom iz “nevidljivosti” upadaju u fokus posmatrača. Njihov izgled dat je sa mnoštvom ironijski stilizovanih detalja. Uvod pominje prečutnu politiku ignorisanja i nevidljivosti starih žena, istovremeno ironizirajući njihov bespomoćan izgled i poziciju, pokušaj da ostanu funkcionalne i „elegantne“, čime dodatno naglašava i pojačava njihovu vidljivost. Tako su do kraja ovog uvodnog eseja, starice svojom mnošvenošću „zaposle“ javni prostor (...*isprva ih ne vidite. A onda, eno ih, u tramvaju, u pošti u trgovini, u lječničkim ordinacijama...*⁴). Na kraju ovog uvodnog „kolektivnog portreta“ starica, autorka dodaje strah onih koji ih gledaju sa strane od toga da ne postanu „zarobljeni“ od istih starica (*Jer ako popustite, propustite, razmjenite koju reč više, načićete se u njihovoј vlasti.*⁵) Na opreku vidljivost/ nevidljivost ovim gestom se dodaje i činilac straha od smrti koji nosi sa sobom određeni vid „demonizacije“ onoga ko je blizu smrti. Sa strahom od sopstvene konačnosti onih koji su još u „naponu“ snage, udružuje se i strah žena od sopstvenih majki, od toga da će u njima prepoznati u izrazito naglašenom vidu neke sopstvene karakterne crte kojih se klone i ne žele sebi da ih priznaju. Tu je naravno i strah od gubitka sopstvene „nezavisnosti“, kao i problem sa „ekonomijom vremena“ koje treba pre posvetiti deci i ulaganju u „budućnost“ svoje porodice. U tom odnosu žene doživljavaju svoje bespomoćne majke kao „konkurrente“ sopstvenoj deci (u starosti vreme gubi na značaju, a starost zahteva „potpuno vreme“ i apsolutnu pažnju). Stara žena se ostavlja iza, ona ne može prekoračiti ulogu koja joj je nametnuta i „ući“ u prostor koji joj „ne pripada“.

⁴ Dubravka Ugrešić, *Baba Jaga je snijela jaje* (Beograd, Geopoetika, 2008), 14.

⁵ Isto, 15.

„Narcisističko ogledalo“ ili mit o nemogućem savezu

D. Ugrešić je svoj roman kompoziciono zamislila kao literarni „diptih“ sa „dodatkom“.

Prvi deo diptiga čini intimni „dnevnik“ u kome je predstavljen autorkin kompleksan odnos sa majkom, staricom od 80 godina. Njihov odnos se sagledava kao odnos u kome čerka, po „nepisanoj“ logici porodičnog srodstva, mora da brine o ostareloj majci koja provodi svoje poslednje dane. Odnos je u svemu neravnopravan, dok se čerka trudi da ne razočara majku, da zadovolji sve njene kaprice (npr. njenu absurdnu opsednutost čistoćom i kontrolom situacije u kući), kojih je (čini se) beskonačno mnogo, da „čita“ njene misli i motri na njeno krhko zdravlje. Pri tome čerka nikada nije sigurna kada će kakav majčin zahtev prerasti u optužbu za nebrigu, te je pod stalnim teretom „simboličke“ krivice.

Produkt takve majčinske „ostrašenosti“ i „tiranije“ (oca nema, on je sahranjen „dva puta“: posle fizičke smrti, ne postoji ni njegov simbolički partijarhalni autoritet), predstavlja čerkina svest da je pretvorena u neku vrstu „maminog bedela“.

Naratorka je književnica, kao i sama D. Ugrešić, koja dobija poziv da ode na književni skup (pisaca žena) „Zlatna pera Balkana“ u Sofiju. Međutim, pravi razlog njenog odlaska bio je poseta Varni, mestu majčinog detinjstva:

Mama me je navila u pravcu Varne, teledirigirala me je kao igračku, poslala me je na mjesto kamo sama nije mogla.⁶

Varna je međutim mesto „čistog odsustva“, jer majka u njemu nije imala nikog od svojih (svi su davno umrli) sem prijateljice potonule u demenciju. Čerka dobija zadatak da fotografise Varnu, pri čemu joj „žensku pratrnu“ pravi devojka, folkloristkinja simptomatičnog imena Aba, uz to i bivša podstanarka u kući autorkine majke, sa kojom je ova sklopila (što sa čerkom nikada nije mogla) izuzetno blisko prijateljstvo. U nastavku vidimo kako ovaj odlazak u Varnu dobija obeležje ukrštene

⁶ Isto, 53.

igre preplitanja „tipičnih“ ženskih pozicija. Aba, kao neka vrsta autorkinog „dvojnika“ i surogat čerke njene majke, prati autorku u stopu pri njenom boravku u Varni i pokušaju da dokumentuje taj svoj boravak. Kao da je reč o jednoj vrsti začaranosti koja prati ovo za autorku neprijatno i nametnuto, iznenadno i suviše napadno prijateljstvo sa „baba devojkom“ i „starmalom“ osobom. U složenoj „kombinatorici“ odnosa moći i dominacije, naratorka, koja još nosi za Abu markantnu i zavodljivu auru njene omiljene autorke, kao da se, sa jedne strane, preslikavaju porodični odnosi koji su prethodno *performativno* „uvežbani“. Naratorka/autorka tako u tom odnosu reprodukuje ponašanje svoje „distancirane“ ali sadistički zahtevne majke, dok Aba, spremna da joj se uvek nađe, uvek tu, čak i kad je nepozvana i nepoželjna, liči na samu naratorku u ulozi čerke. Reč je dakle o umnoženosti i izukrštanosti pozicija koja nas odvodi u igru sa fiksiranim „ličnim“ identitetima. Naročito „skandalozno“ deluje, međutim, trenutak u tom odnosu u kome se sve te pozicije dovode u pitanje zarad one koja ih sve istovremeno i sadrži i poništava:

I tako. Sutra se, dakle, završava naš roman... – rekla je malko ironično.

*Rečenica je zazvonila kao prsnuta čaša. Upotrebila je bugarsku frazu **našijat s tebe roman**. Ista postoji i na ruskome jeziku. Riječ roman značila je dvije stvari: književnu vrstu, roman, i ljubavnu vezu, ili ljubavnu avanturu. Fraza **imati s nekim roman** značila je biti u vezi, biti zaljubljen.....Nešto drugo zagreblo je po mome sluhu. Ton. Din-din-din –don! Taj ton...*

Tako je zvonila glad. Prepoznavala sam tu vrstu gladi. Bila je to glad za ljubaznošću koja se lepila na istu takvu glad za ljubaznošću i hranila se njome....slijepa glad koja je tražila da je vodi slijepac, kljasta glad koja je tražila saveznika u kljastome, glad gluhonijemoga koji tepa gluhonijemome....Rodila se s nevidljivim žigom nevoljena djeteta na čelu. I posve je sve jedno jesu li je zaista voljeli ili nisu, i hoće li je voljeti ili neće; glad se rodila s njome, s njome će i nestati...⁷

Ovde je reč o određenoj vrsti melanholične ljubavi koja

⁷ Isto, 73, 74.

se ispoljava kao neizlečiva čežnja za ljubavlju i prijateljstvom i podrazumeva „nenadokadivi manjak”, nemogućnost „subjekta” (koji je istovremeno i sopstveni „objekat” i „žrtva”) da u drugome nađe spokojsvo i utočište prijateljske/ljubavne sreće. „Veštičji” atributi kojima se opisuje ova nemoguća ljubav ovde su na ironičan način preuzeti iz mita. (Baba Jaga se uvek, o tome saznajemo u appendix-u u mitu predstavljala kao fizički kljasta, uvek sa nekim deformitetom kojim je obeležena i koji predstavlja njen „prokletstvo”; ovde su ti nedostaci preneseni na psihološki plan, da bi se autorka ironično poigrala sa mitskim nasleđem, predstavljajući surrogat Baba Jage – Abu). U Abinoj isključivosti, kao i njenoj idolopokloničkoj odanosti, koja se krije iza Abine naizgled nevine odanosti, prijateljske privrženosti i ljubaznosti, naratorka/autorka prepoznaje jednu vrstu ljubavnog ultimatuma, nezasite, melanholične potrebe za „biti voljen”, ljubavni fantazam usamljene žene. Sa druge strane, nešto od te neostvarene čežnje za prijateljskom ljubavlju i ženskim savezništvom, poseduje i sama naratorka, koja delimično učitava u Abino ponašanje želju „izneverene” čerke, budući da je njen majka uvek bila emocionalno distancirana i takođe „nesposobna” da direktno iskazuje svoju ljubav. Iz iste emotivne „ranjenosti” potiče i naratorkin prezir prema Abinoj posesivnosti, čime se ona opet, donekle „hinjeno”, postavlja kao sama majka, distancirana i hladna, rigorozno kritična prema svakoj Abinoj reči i gestu. To njeni narcisoidno „tutorstvo” delimično je posledica i zavidnosti koju oseća prema Abi zato što je ova uspela da u odnosu sa naratorkinom majkom „odigra” ulogu srdačnosti i prisnosti koju ona nikad nije mogla, poput neke surrogat čerke. Dakle pozicije „izvornog”, „prirodnog” srođništva relativizovane su i uzdrmane „surrogat” ulogama, zajedno sa pozicijama ličnih, individualnih „identiteta” spisateljice i njene *wanna be* persone, Abe (pošto naratorkin autorski trud nije društveno priznat, te je i autoritet njenog „autorskog ja“ time podriven). Pri tome je princip umnožavanja i zamene ovih „ženskih” uloga ograničen narcisističkim, fantazmatskim projekcijama same naratorke i Abe. One su „zarobljene” u ponavljanju i performativnoj reiteraciji uloga ostavljenih, usamljenih, nesrećnih „subjekata”, čija je „nesreća” vremenom dobila „beleg” trajne, nenadokadive, melanholične napuštenosti i čežnje.

Žensko „srodstvo“ u prvom redu biva isključeno iz političkog kao ne-normativno. Kao žrtva takvog odstranjivanja iz političkog života nam se upravo predstavlja odnos naratorke sa majkom u romanu, koji u odsustvu oca postaje povezano sa usurpacijom čerkinog privatnog prostora od strane majke, koja je prisvojila čitav privatni prostor, pa i crku kao deo enterijera. Samim tim će se, pošto je prognano i političkom praksom naviknuto na egotističku odbranu privatnog (javan prostor, prostor „istinske“ politike javnih dobara rezervisan je za „bratstvo“) i svako „javno“ žensko prijateljstvo zasnovano na odnosu identifikacije ili kopiranja (kao u slučaju naratorke/ autorke i Abe, njene obožavateljke) u konačnom bilansu svesti na potrebu za privatnim posedovanjem drugog kao „sebe samog“, odnosno na melanholičnu „žal“ i nemoguć, „faličan“ zahtev za potpunim, nerazlučivim stapanjem sa drugim (prepoznatim kao istovetno).

D. Ugrešić se kritički odnosi prema ovoj vrsti „plemenskog“ ženskog saveza koje nastaje u privatnom/javnom prostoru, kao i prema samom obliku „feminine“ čežnje koja struktuirala „mitski“ savez na osnovu „slepe“ ljubavi.

„Tri veštice“ ili „sveto sestrinstvo po traumi“

„Igra“ sa postuliranim ženskim mitskim „srodstvima“ nastavlja se i u drugom delu „diptiha“. Broj tri u bajci i mitu ima „magijska“ svojstva, i podrazumeva gotovo neuništivu snagu i moć koja proističe iz udruženih „pojedinačnih“ snaga aktera. Roman međutim osporava „sveti dar“ ovog „sestrinskog“ saveza problematizujući svaku pojedinačnu „žensku“ sudbinu, praveći tako nesvodivu razliku koja ih udaljava i izoluje. Svakako da je deo „dara“ koji za sobom ostavljaju sve tri starice, pri čemu se aludira na njihovu „animalnu“, ne-ljudsku, „kokošiju“ prirodu (odnosno diskriminaciju koju trpe u društvu), upravo famozno jaje koje se pojavljuje već u naslovu. Simbolika toga dara obuhvata koliko začeće, koliko i dovršenje života, susret sa smrću. Jedna od starica biće sahranjena u jajetu (budući uhvaćena u posmrtni grč) kao u kovčegu, dok druga sanja jaje kao simbol sopstvenog uterusa u

kome vidi fetus svog prerano preminulog sina. „Jaje“ ima i sasvim preneseno značenje uhvaćenosti u samoizolaciju, zatvorenosti u sopstvenom svetu, svetu traume. Ono obuhvata telo koje još nije „rođeno“ u jeziku (samim tim nije priznato kao postojeće u društvu). Kao surogat trudnoće, kao simbol lažne plodnosti (odnosno „sterilnosti“ i gubitka), jaje čini starice (društveno i politički) *nevidljivim*.

Tri starice iz Hrvatske (ispostaviće se da je trojstvo koje je zasnovano na „manjku“, na psihofizičkoj uskraćenosti, kastriranosti i traumatizovanosti), dolaze u banju u Češkoj na „rekonvalescentski“ preporod, odnosno na tretman „podmlađivanja“. Banja nema samo drevno mitološko značenje (mesta pročišćenja „nečistih tela“), već je, pre svega, političko i ideološko igralište, topos tzv. „tranzicijskog“ društva, koje je „naprasno“ iskoračilo iz komunizma u „divlji“ kapitalizam. Starice koje napuštaju svoj dom (dakle sferu politički privatnog za koje su bile vezane većim delom svojih egzistencija) da bi kročile (sada već kao rekonvalescenti) u javnu sferu banje, donekle su zatečene ovom „dramatičnom“ promenom. „Mitska“ tranzicija/prelaz iz doma u svet, dobija time svoje „karnevalske“, banalno svakodnevne, melodramske i konačno melanholične elemente. Izlaganje „javnoj sceni“ otkriva neke nezaceljene rane i „nepokopane“ gubitke ženskih „subjekata“. „Lekovita banja“ trebalo bi da bude kompenzacija (što svakako, kao produkt „krupnog kapitala“ nije mogla biti) za sve degradirajuće i omalovažavajuće okolnosti kojima ih je porodični i ideološki sistem čitavog života izlagao.

Scenario i likovi su komično, čak karikaturalno zamišljeni, počev od fizičkog opisa starica koji počiva na *disproporciji* između Pupe „humanoidnog čvarka“ i Kikle, gorostasne starice ogromnih, muških stopala. Između njih se nalazi Beba, koja nimalo ne unosi „ravnotežu“, jer je i ona sa nesrazmerno velikim grudima tipična „babajaginska“⁸ priroda.

Potreba da se dehumanizuje njihov izgled, da im se daju izrazite karakteristike ženskih demonskih bića, koja u bajkama

⁸ Pojam je upotrebljen u smislu nakaradnog, grotesknog, naglašeno ružnog, „disharmoničnog“ dela „ženske“, polne anatomije, koji obično prati figuru Baba Jage, odnosno „obeležava“ njen izgled.

ugrožavaju i opsedaju egzistenciju muških junaka, jeste način na koji se D. Ugrešić poigrava stereotipima ženskosti. Tu, na pragu banje, na mestu „prelaska”, srećemo se sa još jednim primerom isključenja iz „ljudske vrste”. Baba Jaga je predstavljala, kako će to u appendixu romana biti razjašnjeno, za stari, mitološki, pregrađanski svet (i navodno „prepolitičku svest”), „ne-ljudsko” biće koje je ukrštalo svojstva oba pola, „hermafroditsko biće”, a takve su i junakinje D. Ugrešić, dugih stopala, prenaglašenih grudi, „muškog” držanja i ponašanja. Sa tog aspekta bajke i mita (koji se ovde svesno ironizuje), budući da je zazornost prema tzv. rodno i polno nečistim ulogama opstala i u savremenom svetu, nije nikakvo čudo što se one doživljavaju kao još uvek ne sasvim ljudska, odnosno ne sasvim ženska bića kojima je potreban „telesni preobražaj” kako bi postala ravnopravni pripadnici „svog” roda. „Banja” je mesto na kome se vrši ta strategijska „naturalizacija” onoga što je rod „po sebi” i „oduvek” podrazumevao i podrazumeva.

„Koordinatori“ preporoda u banji su muškarci: vlasnik banje je glavni ideološki propagator podmlađivanja i izgrađivač novog tela za novo doba putem food suplemenata, i dvojica političkih „konspiratora“ zaduženih za „mistični“ preporod ljudskog tela. „Preporod“ se odnosi na žensko, tj. na rodno čisto telo, jer su žene „više zainteresovane“ za produžetak života, ili, preciznije, „preporod“ im je, kao seksualnim objektima i mašinama za rađanje, nametnut kao imperativ postojanja i *vidljivosti* na tržištu lepote⁹.

Ispod estetskog rada na telu koje se navodno podmlađuje suplementima i surogatima, krije se mučna politika „psihosomatske kastracije“ koja ne dozvoljava telima koja su već markirana kao granična, hibridna, nepripadajuća muško-ženska, bilo kakav prostor za slobodno ispoljavanje njihovih mešovitih identiteta. Narativni „negativ“ o neraskidivoj vezi tela i traume dolazi tako u prvi plan, dok kobni ukrštaj sudbina na „veštičijem igralištu“ postaje „ozvaničen“.

To pokazuje slučaj kostimiranog, „travestiranog“ izbeglice iz Bosne, profesionalnog masera koji, u nekoj vrsti dekadentnog

⁹ Isto, 107.

banjskog karnevala glumi „hiper-potentnog“ Turčina. Ne samo da je to uklapanje u jedan politički stereotip (Bošnjaci u prethodnom ratu, nisu ni viđeni drugačije nego kao Turci, odnosno, kao „večni neprijatelj“, „večno Drugo“), već predstavlja potrebu da njegov pravi identitet bude sakriven, da ostane *nevidljiv*. Njegova impotencija prouzrokovana ratom (eksplozija je izazvala trajno ukrućenje njegovog penisa praćeno seksualnom disfunkcijom) komički je maskirana kao simbolička potencija, dokaz njegovog „mačo“ identiteta i falusne snage.

Politika zataškavanja i prikrivanja pretrpljenih teških trauma deo je „kulture“ življenja koja se najevidentnije ispoljava u slučaju tri „veštice“.

Kukla je u prvom seksualnom kontaktu iskusila „vaginalni grč“ te je od tada „obeležena“ ovim neprijatnim seksualnim iskustvom. Svođenje incidenta na nešto o čemu je zazorno govoriti javno, postaje vremenom trauma praćena stidom i grižom savesti. Trauma je opseda i progoni čitavog života, u vidu neprorađenog „tereta“, kao žal nad sopstvenom sudbinom. Trpilac prečutne telesne i moralne stigme nikako ne može da prekorači svoj prag i da u uđe u domen „javnog“ govora o svom problemu. Upravo stoga, Kukla neće moći nikada uspostaviti odnos sa muškarcima koji već nisu telesno obeleženi nekim „nedostatkom“ (bolešcu ili invaliditetom). Mikro i makro politika udruživanja „muškog“ i „ženskog“, kako u braku tako i „unutar“ personalne samoidentifikacije organizovana je kao normativno pokriće („kao udata žena imala je opipljivo pokriće da je s njom sve u redu“). Sa druge strane, izbor muških zaštitinika – invalida, predstavlja odjek lične traume. Istovremeno, Kukla je morala biti, uprkos svojoj impotenciji (o kojoj je trebalo čutati), i žena-proteza, zaštita i fizički oslonac takvim muškarcima. Upravo se na primeru Kukle može razabrati koliko je jedan patrijarhalan obrazac koji uvek zasniva svoju „moć“ na tobože jasnoj, „prirodnoj“ datosti i izdiferenciranosti uloge žene u braku, u sebi protivurečan i kontradiktoran. Tako je Kukla bila u očima drugih muškaraca, zapravo u njihovoj fantazmatskoj projekciji, više žena odjednom, umnoženost ženskih pozicija (...pa su miškarci Kuklu doživljavali kao zaštitnicu, medicinsku sestru, mamu, Amazonku, surrogatnu ženu, što li sve ne, i sve u jednom paketu.“¹⁰)

¹⁰Isto, 181.

Beba, druga starica, takođe je frustrirana sopstvenim telom, što je isto jedna vrsta „implicitne“ traume. Ona oseća da joj sopstveno telo ne pripada, da nije deo nje, što je traumatičan aspekt telesnog „udvajanja“. Tu nam je predočena jedna post-lakanovska perspektiva, razgradnja fantazmatskog telesnog jedinstva. Telo nastavlja da postoji kao nezavisan entitet praćen nekontrolisanim ukrupnjavanjem i rastom Bebinih grudi. Posebno simptomatski odnos je onaj koji je Beba izgradila sa svojim sinom jedincem, a što je poseban primer gotovo incestuzne začaranosti telom koje je osećala kao deo svog tela.

Njezina strast navukla navukla je nesreću. Bože, kad se samo sjeti, kupovala mu je odjeću kao da mu je ljubavnica, a ne mati (...) A onda, jednoga dana, vrativši se ranije s posla, ušla je u njegovu sobu i zatekla ga u krevetu s mladićem. Zastala je na vratima kao skamenjena, on je nešto vikao, ali ona nije razumela sadržaj njegovih reči... On je ustao i zalupio joj vrata pred nosom. I već drugoga dana spakirao se i otisao. Isprva se mučila, nije mogla razumjeti zašto se toliko naljutio. Jer bila je nevina, ako je to prava riječ, pogriješila je samo u sekundi, zaboga, u jednoj jedinoj sekundi. Začarao ju je prizor, slika muškog tijela, koje je ona rodila, bila je to njezina krv, njezino meso...¹¹

To nam u celu priču o traumatičnom otuđenju „sopstva“ uvodi novu dimenziju. Kroz Bebin primer posesivnog majčinstva, D. Ugrešić preispituje čitav koncept majčinstva, koji je u patrijarhatu neproblematičan, sakralizovan kao „čist“ i „prirodan“, smešten, dakle, izvan telesno-političkih strategija posedovanja „svog poroda“. Beba nije preispitivala svoj gotovo ljubavnički odnos prema sinu, niti potrebu da sve odnose prema muškarcima, pa čak i prema dečakovom ocu, supstituiše odnosom prema sinu. Tako sin postaje „više nego sin“ u ovom obrtu i konfuziji bračne i materinske uloge. Posebno problematičan aspekt „svetog“ majčinstva je onaj u kome majka ne oseća granicu između sopstvenog i sinovljevog tela, melanholično stopljena sa njim. Trenutak odvajanja od sina za majku tako predstavlja traumatičan trenutak personalnog „udvajanja“ kada se između „nje“ i „njega“ (za nju prvi put vidljivo) otvara pukotina, nepremostivi hijazam.

¹¹ Isto, 241.

Njena pozna, staračka melanhолija, indirektno je povezana sa ovim gubitkom „sebe“ kroz odvajanje i odlazak od nje tela njenog sina. Kobnost ideologije „majčinstva“ upravo se ispoljava u ovom večnom žalu za gubitkom nečega što i nije bilo majčino privatno vlasništvo, sem kao deo fantazma nezasitog posedovanja.

„Magijsko“ traumatsko, „savršeno“ trostvo biva „dovršeno“ figurom i ulogom Pupe, one koja je predstavljena kao najmanje „humana“, najmanje aktivna, odnosno najviše „ušuškana“ u svom babljem „jajetu“. Ona se samo povremeno budi iz sna, prepuštajući „akciju“ (koja je pre nemogućnost delovanja) svojim drugaricama kao svojim „protezama“ ili surogatima. Njen invaliditet je najviše naglašen. Njene noge su imobilisane a telo fiksirano (noge su uvučene u veliku krvnenu čizmu) tako da se već tom fiksiranošću ostvaruje „prelazni efekat“, paradigmatičan primer nekoga ko je „ni mrtav ni živ“. To je znak njene udaljenosti od „sestrinskog zaveta“ zasnovanog, između ostalog, na ispovedanju, poveravanju i poznavanju tajni one druge. Njena trauma je hermetički „zatvorena u jajetu“ sve do post-humnog trenutka, kada će njen unuk saopštiti njenim „sestrama“ čitav istorijat njene traume. „Podmetnuto“ jaje zapravo znači potpunu sabotažu plemensko-rodnog „ženskog“ principa. Čutanje o traumi proizvelo je stanje otuđenosti. Trauma čini „sestrinstvo“, kao i neku vrstu na pravu i „istini ženskog principa“ ustanovljenog saveza nemogućim. Trauma, a to je najviše izraženo u slučaju Pupe, predstavlja nesvodivu singularnost patnje, njenu suštinsku „gluvoču“, začaurenost.

Pupa, rođena Jevrejka, u mladosti je bila itekako aktivna na „istorijskoj pozornici“, ali je ta aktivnost došla kao neminovna posledica nametnutih okolnosti. Pristupila je partizanima da bi se spasila od ustaške racije. Time je spasila „goli život“, ali se morala neminovno i trajno udaljiti od crkve (koju je morala da prepusti dedi i babi na čuvanje i čije poverenje nikada više nije mogla da povrati). Izgnana iz „majčinstva“ i osuđena na boravak u „ilegalu“ za vreme Drugog svetskog rata, ona biva „odstranjena“ kao politički ilegalno „telo“ nakon rata, tj. poslata je na Goli otok. Budući uhvaćena u „apsurdnu“ mrežu političkog ostrakizma i unutar-partijskih ideoloških pregrupisavanja, nad njen govor o onome što je preživela na Golom otoku (koji je imao posebnu

vrstu degradirajućeg tretmana za ženske zatvorenike) spuštena je gvozdena zavesa čutanja, sve do sedamdesetih godina prošlog veka. Do tada je već svaki govor o pretrpljenom užasu izgubio svoj smisao. Dakle, i Pupa je, baš kao njene prijateljice, žrtva „okamenjenosti“ u traumi, a starost je baš ta vrsta „solidarne“ ženske čutnje, pri kojoj svaki od tri ženska lika ostaje izolovan u sopstvenom jajetu. Ova jaja sliče jedna drugom po tragičnoj izgubljenosti u zasvođenim svetovima sopstvenih izgnanstava u „prepolitičko“ i „predjezično“ srodstvo po nesreći.

Slučaj „tri veštice“ u romanu sažima društveno-političke aspekte koji ulaze u formiranje „rodno“ poželjnih i nepoželjnih „subjekata“. Pri tome je posebno naglašeno da je „srodstvo“ tri starice izvedeno iz njihovog beznadogradnog položaja u starosti, koji se opet posmatra dijahronijski, uzročno-posledično, sa razumevanjem za njihove pojedinačne, nesvodive, separatne porodične i društvene okolnosti. Pri tome, roman „dijagnostikuje“ lažnost i hipokriziju jedne patrijarhalne kulture koja hoće sebe po svaku cenu da „naturalizuje“, oslobodi bilo kakvih političkih implikacija, i predstavi kao „večnu“ kroz sve sisteme i poretkе. Posebno je značajan ukrštaj telesne patnje, traume, i izgnanstva iz političkog stanja, kao i iz jezika, a to sve oličavaju ove tri figure starice. Na kraju, njihovo „srodstvo“ postaje srodstvo po traumi, odnosno po onome što nije izrečeno ni „prerađeno“, što ih je jedna nakaradna kultura naterala da prećute pred drugima, pa čak i između sebe. To neoplakano, neprežaljeno, a potisnuto iskustvo, proizvodi, u konačnom bilansu, melanholiјu „javne sfere“, kako je to nazvala Džudit Batler.¹²

¹² Džudit Batler, *Antigonin zahtev* (Beograd: Centar za ženske studije, 2007), 83.

Politika ženskog udruživanja

Zatvarajući roman, nakon diptiha, na njegovom rubnom, kriznom mestu, nalazi se pismo etnološkinje i folkloristkinje, južnoslavistkinje Abe Bagaj. Epilog je osmišljen kao post-skriptum u formi ostrašćeno sročenog pisma-pamfleta. Pismo je upućeno na e-mail urednika čitavog projekta/edicije mitoloških romana, pokrenutog sa namerom da se „prepriča“ neki od mitova za savremenu publiku (za koju ediciju je i sama D. Ugrešić po narudžbini napisala ovaj roman). Abe Bagaj će detaljno elaborirati mit o Baba Jagi u vrsti studije prilagođene čitaocima koji o mitu ne znaju ništa, koja je protkana političkim komentarima i aktualizacijom mita, kao i „opaskama“ na sam tekst D. Ugrešić, koji ona smatra jako uspelom modernizacijom mita. Naučnica posmatra Baba Jagu kao jedan od primera mitološke eksploracije i demonizacije stare žene, kao tipičan vid maskiranja mizoginije. „Babajaginstvo“ je za nju simptom ponižavajućeg položaja žene u savremenom svetu, simptom političke i seksualne eksploracije, „prodavanja“ i izvitoperenja „prirodnog“ ženskog izgleda koji žena iz stida mora da potisne i odstrani ne bi li ugodila ukusu „poslodavaca“. Simptom se tako slobodno asocijativno prenosi iz jednog konteksta u drugi, širi i „opseda“ čitavu društveno-političku scenu, postajući savremenii arhetip žene.

Ova naučnica, dakle, ne samo da poznae mit, već kroz njega upućuje politički protest protiv muške dominacije, kao i implicitni poziv svim zlostavljanim, zanemarivanim, marginalizovanim ženama, ženskom „rodu“ uopšte, na „revoluciju“, odnosno odmazdu. Pismo se i završava kao i pretnja mačem tj. nasilnom odmazdom (mač je jedan od atributa Baba Jage i poslednji adut samoodbrane koji ona drži pod jastukom). Time ona želi da podcrtava svoje distanciranje od autorke, koja u svom tekstu nigde nije iskoristila ovaj simbol otpora.

U inverziji, ovaj akt iskoračenja i ne-slaganja Abe Bagaj sa autorkom, možemo tumačiti kao autorkinu ne-solidarnost sa ultimatumima „rodne politike“ koja u konačnom bilansu želi da jedan totalitarni poredak zameni drugim. D. Ugrešić je svojim diptihom zapravo ostavila mrežu „babajaginske“ solidarnosti

otvorenom, punom pukotina i nedovršenosti, a Aba Bagaj želi da tu poziciju „dovrši“ i protumači. Pri tome, ona se služi već razrađenim rečnikom i diskursom psihanalize, koja u svemu mitološkom i literarnom vidi određeni, unapred poznati simptom. Dakle, Aba Bagaj želi da uspostavi normativno tumačenje mita, i literature koja se na taj mit poziva, uvodeći na taj način jednu vrstu kobne simplifikacije u čitanje romana D. Ugrešić.

Odabirom ovakve stručne „ekspertize“, D. Ugrešić izlaže svaku vrstu pozitivističkog, normativnog, na nauci (kao dogmi) zasnovanog tumačenja, lupi svoje kritike. D. Ugrešić pravi jasnu distancu prema pseudoreligijskom usmerenju psihanalize koja bi u svakom pojedinačnom primeru htela da nađe univerzalni, mitski simptom, odnosno „prvi pokretač“ ili „pra-uzrok“, te u skladu sa tim tumači i literaturu kao pismo sa „tajnom“ koju je moguće dešifrovati bez ostatka. „Ababagijanska“ tehnika tumačenja će uvek uvek ići ka etimološkim i etnološkim korenima određene situacije u romanu. Sa te strane, sa aspekta s koga nam pomaže da sagledamo etnološke i mitske slojeve pohranjene u roman ona je korisna. Ali, sa druge strane, budući da ne prepoznaće dvostruku igru znakova, kao i autorkinu nameru da se ironički poigra sa mitskim nasleđem, to tumačenje podbacuje.

Roman *Baba Jaga je snijela jaje* preispituje i izlaže otvorenoj kritici sve pozicije patrijarhalnog kulturnog nasleđa koje su se vremenom razradile i učvrstile kao „prirodne“, srodnicički i rodno „čiste“, neupitne. Pri tom „pretresanju“ autorka pre svega stavlja naglasak na pozicije majke-ćerke (prvi deo), rodne pozicije ženske solidarnosti i „sestrinstva“ kao i prelazne muško-ženske, bračne pozicije (drugi deo), i konačno, pozicije ženskog autorstva i feminističkog angažmana kroz literaturu i njeno tumačenje. U svim ovim literarno-političkim „poigravanjima“ roman ostaje „nedorečen“, odnosno „otvoren“, krajnje „skeptičan“ prema bilo kakvoj mogućnosti ženskog saveza i političkog udruživanja. Svaka vrsta esencijalizacije, pa i instrumentalizacije političkog zajedništva u svrhu nekog kolektivnog ustanka i osvete (kao što to želi Aba Bagaj) vodila bi ženu i njen rodni, politički identitet kao novom vidu „totalitarne“ neprozirnosti i nekritičnosti, što je samo još jedno preuzimanje i reprodukcija patrijarhalnog modela „bratstva“.

Literatura:

Batler, Džudit. *Antigonin zahtev*. Beograd: Centar za ženske studije, 2007.

Derida, Žak. *Politike prijateljstva*. Beograd: Beogradski krug, 2002.

Ugrešić, Dubravka. *Baba Jaga je snijela jaje*. Beograd: Geopoetika, 2008.

Lamija NEIMARLIJA

NEMOGUĆNOST JEDNE ISTINITE INTERPRETACIJE

UVOD

U ovom eseju dominantna preokupacija je pisanje Radeta Jarka, kojim uvijek iznova dovodi u pitanje kriterije na vladajućoj književnoj sceni. Svojim djelima svjedoči koliko je za jednog pisca važno učiti zanat od velikana književnog izraza, ne pokleknuti pred trendovima i kritičarskim hvalama sasvim prosječnih knjiga koje su „pune dosjetki i jeftinih fora“. Autor je na više mesta (npr. u intervjuu za *Novi list*, u romanu *Neočekivano Venecija*, dijelu trilogije *Enciklopedija očaja*) ukazivao na nevolje s kojima se suočava pisac posvećen izgradnji sasvim osobnog autorskog svijeta u intertekstualnim relacijama sa književnim uzorima. Problem se ne može svesti na degradiranu poziciju pisca u postratnim društvima, nego se treba promatrati u kontekstu kompletne književne infrastrukture. U romanu *Neočekivano Venecija* Jarak opisuje probleme okoline u kojoj kao pisac djeluje, govoreći o osobnom iskustvu sa kritičarima vlastitih djela, o prirodi književnih skupova kojima je prisustvovao, kao i o vladajućem sistemu vrijednosti u književnim krugovima. Vladajuću mrežu odnosa vidi kao uzajamna natjecanja sredstvima „sitnih podmetanja, časti i zavisti, drugim riječima: grebanja i trgovine“. Takvo ozračje podstiče kritičare da pišu pozitivne kritike svojim prijateljima i kolegama, što proizvodi strahovito lošu literaturu.

Nastojat ću pokazati osobnosti Jarkovog pisma analizirajući dva djela – *Enciklopediju očaja* i *Japanski dnevnik*. Prva knjiga je objavljena 2006. i čine je tri romana različitih pripovjednih tehnika u kojima se ipak naziru slična značenja. *Rekvijem za Kataloniju* obuhvata djelić života britanskog novinara Erica Sinclaira koji dolazi u Kataloniju za vrijeme Španjolskog građanskog rata istinito izvještavati o ratnim događajima, da bi postao dobrovoljac u borbi za Republiku, naposlijetku proglašen izdajnikom. Među detaljima koji se lijepe na svijest Erica, miješaju

se šturo nabacana unutarnja previranja, iz kojih se razlučuje ponešto o „ljepšoj strani života“ junaka-pripovjedača otjelovljenog u liku vojnika Marca Toridellija i novinarke Edne O’Shaughnessy. Junakove želje osciliraju između neostvarljive i ostvarljive ljubavi, a u toj unutarnjoj drami se odmjeravaju snage između smisla i besmisla. U drugom romanu, *Neočekivano Venecija*, najprije se susrećemo sa prikazom Venecije u ozračju dojmova junaka-pripovjedača. Zatim slijedi sakupljanje komadića prošlog života, u jednom kontinuiranom nizu, gdje autor uvodi i autobiografske podatke, i sve to kako bismo imali sliku o ulozi Shille, djevojke koju junak upoznaje u Veneciji, u njegovom životu. A onda slijedi priča o avanturama sa Shillom, i eventualno – o osiromašenom, monotonom životnom toku između njih. I jedno i drugo, i avanture i monotonija događaju se iz „unutarnjeg očaja“ (Jarak 2006, 161). Treća priča o Johnnyju K., za razliku od prve dvije, napisana je u trećem licu. Pisac u *Japanskom dnevniku* veli:

Napisao sam čitav roman o odmorištima uz autoceste, Johnny K. (objavljen u okviru knjige Enciklopedija očaja – a to je, i danas tako mislim, jedno od mojih najboljih djela). Odmorišta uz autoceste nose u sebi nešto sretno i tužno, veselo i melanholično. Ona su šarene oaze u divljini, na neki neshvatljivo čudan način govore o nastavku puta, o prolaznosti, slučajnosti – a sve se to kao metafora može prenijeti i na život. Slučaj je dirigent života. (Jarak 2010, 30).

Druge djelove, *Japski dnevnik*, predstavlja dnevničke zapise koje je autor sakupio tokom šestomjesecnog lutanja zabitima i zaseocima Sjevernog Japana, te labirintima Tokija, najvećeg modernog megalopolisa. Promatrati ću *Japski dnevnik* kao protegnutu ruku jedne filozofije koja je prezentirana već u *Enciklopediji očaja*, analizirajući postupke koje Jarak upotrebljava u svojoj naraciji. Učio ih je od modernih i postmodernih znalaca na koje referira u svojim djelima: Mishima, Franz Kafka, Danilo Kiš, Italo Calvino... Intertekstualne relacije sa autorima kao što su Michel Tournier, George Orwell, Walter Benjamin, ili P. Auster i Dino Buzzati Jarak signalizira i citatima kojima počinje pojedine romane u *Enciklopediji očaja*, ili dnevničke odlomke u *Japskom dnevniku*.

Pisanje Radeta Jarka odlikuju postupci koje je David Lodge u *Načinima modernog pisanja* pripisao autorima kao što su Samuel Beckett, John Fowles, Jorge Luis Borges, Vladimir Nabokov, Doris Lessing... tražeći u njihovim djelima elemente postmoderne književnosti. Takvi načini postmodernog pisanja nastali su dovođenjem do krajnosti nekih postupaka modernizma ili njihovim dokidanjem.

Jarkovo djelo svjedoči o nemogućnosti jedne istinite interpretacije, svojim pisanjem ulijeva nesigurnost recipijentu i ne dopušta da se smisao djela obuhvati i zaokruži u ljudskoj svijesti. Postupkom proturječja Jarak dokida poimanja svijeta unutar binarnih opozicija, kako je ljudska svijest sklona. Time se nastoji ukazati na podvojenost i šizofrenu situaciju u svijesti modernog pojedinca. Metafikcionalnim primjedbama unutar svojih tekstova ukazuje na nemogućnost odvajanja temeljnih od metarazina jezika, ujedno ne dopuštajući čitaocu da se ušuška intelektualno zadovoljen u viđenje svijeta kakvo mu nameće njegovo književno djelo. Dovodi u pitanje poredak kojim su događaji u romanu prezentovani, kao i mogućnosti smislene interpretacije. Naročito karakteristično za njegovu poetiku jeste i preokupiranost detaljima: „Međutim, svako prekomjerno opterećivanje diskursa specifičnostima imat će isti učinak: nudeći čitaocu više detalja nego što ih može sabrati u cjelinu, diskurs potvrđuje otpor svijeta prema interpretaciji“ (Lodge 1988, 282). Paradoks ovog postupka jeste u tome što naizgled značajna informiranost čitaoca ne doprinosi sklapanju jasne slike o događajima, prostor-vremenu ili nekom karakteru u romanu. Kod Jarka se na taj način ostvaruje jedan čudan, od početka abnormalan svijet, ogoljen i ispražnjen od smisla.

„Slučaj je dirigent života“, tvrdi Rade Jarak, ne razlučujući život od pisanja. U njegovom djelu često ne postoji želja za motiviranošću uvođenja nekog lika, pa se njegovo pisanje može ocijeniti kao hirovito. Odupirući se ustaljenim binarnim oprekama književnost-svijet, umjetnost-život itd. nastoji izazvati „kratak spoj“ među njima, šokirajući čitaoca. To čini „kombiniranjem nasilno suprotnih načina unutar jednog djela – npr. onog što je očito izmišljeno i onog što je bar prividno vezano za činjenice; uvođenjem autora i pitanja autorstva u sam tekst; i razotkrivanjem konvencija u toku njihove upotrebe“ (Lodge 1988, 284).

Rekvijem za Kataloniju

U ovom Jarkovom romanu pripovijedanje slijedi svoju temu kroz prostorne i vremenske susjednosti s golemom pažnjom usmjerenom na obilje pojedinosti; „čitalac posrće pod mnoštvom detalja koji se gomilaju unutar kratko ograničenog verbalnog prostora, i fizički ne može pojmiti cjelinu, tako da se portret često gubi“ (Lodge 1988, 282). Taj tok priče koji nastoji poštovati prostorne i vremenske susjednosti ne vrvi metaforama i ne odupire se vizualizaciji radi svoje nerazumljivosti. Radi se o tome da Jarak čitaoca opterećuje s više nepovezanih detalja kao da se trudi da se ti detalji ne spoje:

Tuširam se u velikoj praznoj kupaonici. Samo jedan tuš radi. Voda je mlaka, ali postaje sve toplija. Oko mene polako raste para. Bršem se u hladnoj sobi i jedva susprežem drhtanje. Brijem se u prostoriji na katu: uža je od kupaonice, ali ima desetak umivaonika s ogledalima. Ispod je dogačko kameni korito za pranje nogu. Oblaćim jeftinu potkošulju, pa košulju i džemper. Uz hlače i iznošene čizme, to je sve što sam dobio od Republike. Ali, Republika mi ne treba ništa dati, ovdje je sve dobrovoljno. U spavaonici je nekoliko vojnika, Katalonaca, promatraju me nezainteresirano. Kroz prozor drugog kata vidim blijedo, zubato sunce na sasvim čistom nebu.

Ili:

Šećemo uz samo more, Edna me drži za ruku i kaže da je ovdje da mi poželi sreću na bojištu. Ljubi me u obraz, ja pokušavam gledati u daljinu, prema morskoj pučini, ali ne uspijevam je više pronaći, noć je sasvim progutala more. Radim sklekove po kiši. Blato mi prolazi kroz prste, dlanovi tonu. Licem gotovo dotičem gnjecavu zemlju, mirišem katalonsko blato. Uranjam u njega. Trčimo kroz polja, goli do pasa. Koža nam je poprskana blatom, hlače mokre i teške. Jedan vojnik padne preko grma i ozlijedi ruku. Mlada ga bolničarka previja. Poslije padne kiša prestaje i izlazi sunce. (Jarak 2006, 19)

Kurt Vonnegut, pisac *Kladionice 5*, koji je bio ratni zarobljenik u Dresdenu za vrijeme bombardiranja u Drugom svjetskom ratu i sudjelovao u iskapanju oko 130.000 pogumljenih

leševa iz ruševina smatrao je da je pisanje anti-romana jedini način da se napiše roman protiv rata; taj anti-roman mora biti kratak, zbrkan i neskladan, jer se o pokolju ne može ništa inteligentno reći (287). Jarak svoj anti-roman piše „metodom“ gomilanja detalja, pri čemu postiže suprotan učinak od recimo realističke romaneskne tradicije: prostor-vrijeme ne možemo vizualizirati, jer su predmeti koji se lijepe opažanjem na svijest dati u vidu fragmenata koje je nemoguće skupiti u jednu cjelinu.

Prethodno navedeni citat iz *Rekvijema za Kataloniju* predstavlja hrpu detalja iz kojih ne razabiremo cjelovitu sliku, neku vrstu privida logičnog motivacijskog slijeda (koji je u stvari odraz junakovih nepovezanih reakcija na podražaje iz okoline), a ta prekomjernost završava u protuslovlju: „Poslije padne kiša prestaje i izlazi sunce.“ (Jarak 2006, 20). Zatim se redaju „odломci“ gdje vremenski slijed radnje gubi smisao zbog odsutnosti bilo kakve uzročne veze među njima:

Stare puške još iz 1876., s drvenim kundacima u koje su mnogi regruti urezali imena i inicijale. Svatko dobiva po pet metaka i pucamo, ležeći u zemljanim zaklonima, u mete udaljene sedamdesetak metara. Nitko ne provjerava rezultate gađanja, a čini se da i nema smisla, jer iz ovih zahrdalih cijevi ne može se pogoditi ni slon na deset koraka. Pravo je čudo da uopće pucaju. Kad pucnjava utihne začuje se zviždaljka, a zatim čistimo puške sjedeći u blatu. (Jarak 2006, 20).

Prozu Radeta Jarka karakterizira nastojanje da umjetnički postupak učini što više neprimjetnim, a paradokse i protuslovlja predstavi kao proizašle iz pripovjedne zbilje. Međutim, njegov način pripovijedanja odlikuju postupci koje David Lodge pripisuje piscima postmoderne, u *Enciklopediji očaja* pritajeno, u *Japanskom dnevniku* već sasvim transparentno. U nastavku romana *Rekvijem za Kataloniju* možemo zapaziti postupak nazvan „prekid slijeda“, jer ne postoji bilo kakva uzročna veze među nabacanim ulomcima:

Navečer mislim na Ednu. Njezinim odlaskom u Valenciju nestalo je čarobnog vela u koji me od prvog dana bila zarobila. Ležim na vojničkom krevetu, prvi do prozora, gledam noćno nebo nad Barcelonom, slušam hučanje Sredozemnog mora i pokušavam pronaći zamjenu za Ednu, otkriti novu čaroliju.

Više nema izrabljivanja i klasnih poniženja. Na Ramblasu nema prostitutki. Radnička milicija zatvorila je većinu otmjenih bordela. Taksiji i tramvaji obojeni su u anarhističke boje, crveno i crno, a konobari ne primaju napojnice. Buržujima otimaju vlasništvo, crkve se ruše i pale. Ostavili su jednu iznimno ružnu, s tornjevima nalik na vinske boce, poštedjeli su je tobože zbog umjetničke vrijednosti; šteta, tu je prvu trebalo spaliti. Radnici preuzimaju stvari u svoje ruke. Živi sam svjedok pada zastarjele i uzdizanja moderne, nove klase. Klase slobodnih radnika.

Pred nama je kvrgava, gola livada. Tek ponegdje rastu gušći budeni trave. Najmanje nas je trideset s jedne, i trideset s druge strane. Kožnata je lopta na sredini. (...)

Jarak tematizira vlastito pisanje i konvencije kojima se koristi kad tvrdi da uvriježeni način komunikacije nema potrebne fineze kako bi ispričao priču žrtava jednog režima, odnosno svoju priču:

Možda je za jad koji nas je snašao posljednjih dana biloo potrebno izmisliti neke nove riječi, nove pojmove. Naš je jezik previše star, previše potrošen, previše jednostavan za perfidne stvari koje se događaju. Jezikom mediokriteta nemoguće je opisati razočarenja i bol koji me lome i stavljaju na kušnju u ovom vlaku. (...) U političkom sustavu, kao i u jeziku u kojem ne postoje fineze, žrtve kao mi uopće ne postoje, nemaju pravo na vlastitu priču. (Jarak 2006, 86).

Potom traga za novim pojmovima kojima bi opasao beznadežnu sotuaciju i kuje pojmom „rips“ kojim označava spletkarenje ljevičara, „kad ljevičar čini zlo unutar sistema koji bi trebao osigurati opće dobro“; drugim riječima, „socijalistička stranka, komunistička partija i republikanska vlada su rips“. Tim „ogoljenim postupkom“ Jarak pripovijeda razočarenje, strah, pustoš i izgubljenost čovjeka koji se dobrovoljno prijavio u borbu za Republiku, zanesen „vizijom boljeg svijeta“ (koja je otjelovljena u ljubavi prema Marcu Tordelliiju?) a potom progonjen kao izdajnik Republike. Pri kraju pripovijesti Jarak očuđuje kombiniranjem nasilno suprotnih načina unutar jednog djela. Dok je sve vrijeme preovladavalo nastojanje barem prividne vjernosti činjenicama, scena sa Gušterom, recepcionarom barskog hotela, kojeg se

čitalac sjeća spočetka priče, produkt je halucinacije. Tu se odvija suprotstavljanje zbilje i fantazije, gdje ova posljednja biva moćnija; a razine pripovijedanja – autobiografska, izmišljajna, fantastična – ovdje nisu odijeljene. Nakon fantastičnog preokreta – pijavica guta junakovog sagovornika – pobjeda fantazije je potvrđena: Jedino je pod mojim stolom ostala manja lokva, od onog vrtloga valjda.“ (Jarak 2006, 98). Čitaocu se isporučuje osjećaj egzistencijalne zebnje pred neizvjesnošću stvari u našem svijetu.

Sasvim prirodna stvar u realnom svijetu – razgovor sa starim poznanikom – ispostavlja se kao halucinacija, te kao nepoznato i tajanstveno iskustvo dovodi u pitanje izvjesnost realnog života. Tajne koje prodiru u okvire stvarnosnog svijeta kod Jaraka su uvijek proizvod unutarnjeg života, osjećanja i previranja u dubini ljudskog bića.

Neočekivano Venecija

Svakako je dojmljiv i kraj drugog romana *Enciklopedije očaja – Neočekivano Venecija*. Nazvala bih ga parodijom svršetka.

Roman počinje izlaganjem junaka-pripovjedača u kojem otkriva ambivalentne dojmove o Veneciji, njene posebnosti koje se u njegovoj svijesti prelamaju u vidu proturječja: „Da budem precizniji, ni sam pouzdano ne znam je li to ljubav ili mržnja. Tako je uvijek s emocijama, nejasne su i maglovite.“ (Jarak 2006, 105)

Pripovjedač predstavlja Veneciju pjesničkim slikama: Venecija – labirint, grad kaotičnog spleta, Venecija – lav, podsvijest čovječanstva, istinski Id, mrak, „Venecija je fantom: voda, mulj i drvo“, „ona je kanal i obala, zapravo ona je shema: kanal – obala – kanal – obala – kanal – itd., itd.“, „tirkiznosiv mulj tih kanala vezivno je tkivo koje drži fantom na okupu“ (Jarak 2006, 111), grad štokor. Svoje izlaganje očuđuje autoreferencijama i metafikcionalnim primjedbama, npr. kada tvrdi da neki njegov opis Venecije nije nikakva pjesnička slika; ili kada se obraća čitaocu: „Pa pogledajte samo oblik tog Canala Grande“ (Jarak 2006, 110).

Pripovjedač vidno oscilira između nepomirljivih tvrđnji. Venecija je oslikana na širem prostornom platnu, u poređenju sa ostalim evropskim gradovima. U njima je moguće izgubiti se, ali Venecija je i u tom smislu posebna: čovjek se nađe kao na dnu bunara i gleda u nebo molečivo. Orisao ju je i na povijesnom platnu, gdje joj je pripalo mjesto korijena tradicije ponižavanja svijeta, priroda „tako divno projicirana na najveće europske nacije“ (Jarak 2006, 110). Naposlijetku, nakon dočarane preplavljenosti štakorima, Venecija je predstavljena sa „dodatnom dimenzijom tuge i svijesti o propasti“. Pasus nakon toga počinje riječima: „I još jedna lijepa, prelijepa stvar“. O Veneciji. I kao u prethodnom romanu kada spas nalazi u ljubavi predstavljenoj kao sitno zrnce mira u vječnoj izgubljenosti, i sada će sredstvima apsurda Jarak uvesti priču o svojoj ljubavi – Shilli.

Nakon odlomka o Veneciji, pripovjedač se upušta u vode sjećanja na vlastito školovanje, karijeru, (ne) snalaženje u krugovima umjetnika, razočarenja na književnim skupovima i u piskaranja kritičara djela umjetnosti. Pokušao je skicirati prazninu koja je njegov život obilježila, i koja je „na neshvatljiv i mučan način“ bila popunjena Venecijom, odnosno avanturama sa djevojkom koju je sreo u Veneciji, Shillom. Šturo skicirane slike ratnih strahota koje je iskusio ne zauzimaju mnogo mjesta u ovoj naizgled ljubavnoj priči. A onda na samom kraju, vizija nuklearne eksplozije na Hiroshimi potpuno preovladava nad onim što se čini događajnim nizom u priči. Sasvim normalna vožnja vlakom pored jedne od postaja u Italiji pretvara se u košmarni doživljaj atomskog rata, nesreće, a ljubavna storija neće imati zadovoljavajući kraj. Svršetak predstavlja košmarni prikaz kolodvora u Veneciji i prekid slijeda pripovijedanja na najbanalniji i najneizvjesniji mogući način.

Apsurd čovjekove subbine, života, jedna je od najvećih preokupacija Jarkove proze, a dočarava je uskraćivanjem čvrstog tla za bilo kakvo smisleno tumačenje svijeta njegovog djela. Fantastično je ovdje iskorišteno za kreiranje apsurda, jer nije odlučeno da li je riječ o zabludi čula ili proizvodu maštete, ili se doista dogodilo da par prispije u nigdinu, pri čemu bi svijetom upravljali zakoni koji su nama nepoznati. Priča završava na toj zapitanosti. Tu je prisutna i druga vrsta neodlučnosti: mi smo

sigurni da su se zbivanja dogodila, ali ostajemo u nedoumici da li je naše razumijevanje tih zbivanja ispravno.

Johnny K.

U priči o Johnnyju K. Jarak ponovo primjenjuje metodu prekomjernog gomilanja detalja, koji onemogućuju jasnu viziju o predmetnom svijetu djela, prostor-vremenu i sl., iako su na prvi pogled podaci revnosno bilježeni. Sada je u pitanju sterilni život jednog od najtraženijih književnih kritičara *The New York Tribunea*, čovjeka koji je ostvario sve ono o čemu je kao dijete maštao – odličan posao, jaguar, stan na Manhattanu – s čime je u paketu dobio još psihiča i skoro svakonoćne nejasne snove. Priča sasvim opterećena neznačajnim stvarima, banalnim dnevnim radnjama kritičara Johnnya. Među raznoraznim banalnim dogodovštinama nalazi se i poziv supruge njegovog nekadašnjeg, sada preminulog prijatelja Bena. Međutim, priča neće biti zaokružena i ispunjena nekim uzročno-posljedičnim lancem događaja. Ovo je roman o odmaralištima kraj autoceste, simbolima prolaznosti, slučajnosti i nastavku puta; o zamršenim putevima koje junak nastoji svladati do kuće udovice nekadašnjeg prijatelja, a onda – odlasku u nigdinu i ništavilo prvog vlaka na tračnicama.

„Abnormalnost“ svijeta koji Jarak gradi potvrđena je i sasvim nezgodnom mješavinom onoga što se čini činjeničnim i onoga što je izmišljeno. Kod udovice nalazi ručak od samih kostiju i odvjetnika u deformiranom tijelu. Stalno uplitanje snova junaka u tekstu pokazuje kako su emocije, želje i fantazije nužno u neprestanom pokretu i pomicanju, možda i ponajviše kod čovjeka bez sjećanja, ljubavnih i prijateljskih relacija, kakav je Johnny K., kako one utječu na njegovo ponašanje i mijenjaju ga. Iako je pisac zaokupljen praćenjem susjednosti, tijekom i neprekidnošću pričanih događaja, dojam napredovanja i neprekidnosti koji nastaje neka je vrsta iluzije, kako primjećuje David Lodge u slučaju stila Lawrencea (ne bez razloga, omiljeni pisac kritičara Johnnya jeste Lawrence): „diskurs se zapravo ne kreće dalje da bi razotkrio nove činjenice, već otkriva dublje značenje istih činjenica. Prikazivanje događaja u ulomku postaje

sve više psihološko, a sve manje referencijalno, nakupljujući postepeno sve više nejasnih metaforičkih značenja“ (Lodge 1988, 199).

Upravo snovi Johnnya odlikuju se nereferencijalnom prirodom. Johnyjeva putovanja mogu se sažeti u stalnu izgubljenost i lutanja na istim autocestama. Ta manija praćenja tijeka i slijeda, ponavljanje nedogađanja i nigdine zadobija specifično metaforičko značenje. Pri svemu tome, roman je izgrađen (prividno) na fonu doslovног značenja, pa priča postaje otjelovljenje apsurga.

Japanski dnevnik

Ono što je zapaženo u slučaju romana iz *Enciklopedije očaja*, postupci karakteristični za Jarkovo pisanje, u *Japanskom dnevniku* su dovedeni do krajnosti. Tu Jarak do besmisla narušava razumljiv slijed (događaja) koji se zasniva na prostorno-vremenskoj susjednosti. Često primjenjuje postupak „miješanja“ utisaka. Kao da je nekolicinu susjednih i povezanih utisala izmiješao i dobio neku vrstu „skalupljene montaže bizarno suprotstavljenih verbalnih fragmenata“:

Na svim kućama mnogo je otvorenih instalacija, klima-uređaja, razvodnih kutija, kabela, plinskih boca. Pada mrak, sad sjedim u vrstu gospođe Sumiko Ando i oblijeću me krupni komarci, melanholičan sam. Danas, kad smo se vraćali iz hrama Kuhon Butsu u Todorokiju, predložio sam gospođi Ando da dovedem djecu na nekoliko dana u Nishi Aizu. Mrači se već u pola sedam, ako sam uopće dobro namjestio sat. Moram biti strpljiv, bolje da nemam love nego da bauljam po Shinjukuu ili Ginzi tražeći barove, potrošio bih tko zna koliko. U mraku, iz grma pokraj klima-uređaja izlazi neko biće, ja sam bos i ne vidim dobro šta je to. Štakor? Ne, žaba. (Jarak 2010, 13)

Ili:

Klinci dolaze u školu, to je nova zgrada odmah pokraj stare, ispred je otvoreni bazen, nevjerojatno. Sedam je sati. Ti

japanski klinci podsjetili su me na moju djecu. Neću ovdje izdržati ni mjesec dana. Već je sada prehladno za kratke rukave“ (Jarak 2010, 24).

Slijed pripovijedanja Jarak razbija i proturječjem koje je ovdje, usuđujem se reći, pravilo. Nakon što je iskukao da je bez mobitela, kompjutera i novca u Japanu – mrtav čovjek, a pored toga, i lud čovjek opasan po okolinu, Jarak tvrdi: „Unatoč svemu, obožavam Japan, izdržat će. (...) Jednostavno, ipak ne mogu odoljeti tolikoj artificijelnosti, tolikom kiču i dizajnu u isto vrijeme, to je ipak svijet za mene.“ (Jarak 2010, 15). U okviru Jarkovog diskursa sasvim je normalno žaliti se na niski strop na izlazu iz metroa Ebisu, gdje mora sagnuti glavu da ne bi zapeo o neku cijev, strujni kabel, betonski istak ili nešto slično, a zatim tvrditi: „Međutim, ovdje moja visina nije toliko bitna, zapravo me oduševilo što je strop postaje metroa Ebisu toliko nizak, kao u nekoj Kafkinoj fantaziji.“ (Jarak 2010, 16). Opisi Tokija gotovo uvijek su proturječni: „Tako je lijep i ružan u isto vrijeme (...) jer Japan je istovremeno jedno od najkonzervativnijih i najluđih društava na svijetu.“ (Jarak 2010, 27).

Očuđava i „primjedbama upućenim publici s rampe“ tako što se u kazivanju stiliziranim kao usmeni govor obraća čitaocima: „Dobro, a gejše? Pitat će netko. Što ne potražiš gejše?“. Ili:

Zamislite taj grad koji je Kafka sanjao; grad s trinaest milijuna stanovnika, a sa širom okolicom vjerovatno više od dvadeset milijuna, zamislite ga.“ (Jarak 2010, 17)

Dogodilo se. Ipak. Ali vi ćete, dragi čitatelji, ovaj put, nažalost, ostati pošteđeni detalja.

Pokušao sam napisati nešto kao haiku. Ovako bi izgledalo (molim vas, nemojte mi se smijati) (Jarak 2010, 33)

Jarak zatrپava čitaoca mnoštvom detalja i trudi se da čitaocu onemogući uspostavljanje veza među njima. Evo kako teče jedan dnevnički zapis:

Tek je osam i trideset, u Tokiju ljudi još ne izlaze van, a ovdje se smatra da je mrkla noć. Ah, da sam bar u Nozawi, ondje radi supermarket. Ništa od toga, ovdje smo Julija i ja sami u

ogromnoj zgradurini. Staff odlazi oko tri poslijepodne, a učenici iz susjedne škole oko četiri. Za mene i Juliju već je oko osam navečer duboka noć. Danas sam krenuo trčati oko pola sedam na plato ispred škole. Ondje je neki klinac također trčao u krug, trenirao je zamišljene bezbolske pokrete. Kad me video, mahnuo sam mu, a on je zbrisao. Poslije sam i ja optrčao dva i po kruga. Pokušavam steći kondiciju. (Jarak 2010, 34)

Ponegdje, namjesto nagomilavanja nepovezanih detalja, Jarak pokazuje tendenciju za neprekidnošću, tijekom, kojima dočarava intenzitet događaja. U sljedećem odlomku, nakon glavne rečenice, redaju se zavisne, od kojih svaka proširuje onu koja joj prethodi, a prisutna su ponavljanja na leksičkom i ritmičkom planu:

Ali, kad smo prišli Tokiju sa sjevera (kroz Saitamu gdje je novi nogometni stadion), izgubio sam dah. Prizor me podsjetio, ne znam zašto, na pogled na pučinu nasred oceana. Nepregledno more zgrada, cesta i oblakodera koji nestaju u izmaglici i smogu, nema im kraja. Autoceste i brzi vlakovi u Tokio ulaze iz zraka, s pedesetak metara visine. To su brze ceste u zraku, cijevi koje se uzdižu visoko i kuda jure vlakovi. Pogled je odozgo fenomenalan. Dokle god pogled seže, za tristo šezdeset stupnjeva naokolo, posvuda je nepregledan grad. Grad, grad, grad, sto pedeset kilometara nebodera, oblakodera, zgrada, vijadukata, cijevi, sto pedeset u dužinu i bar trideset u širinu. Nepregledno more betona. „Oceanski osjećaj“ s tehnološkim, metalnim okusom. Stao mi je dah. To je najbolji grad na svijetu. (Jarak 2010, 50)

Na taj način Jarak u *Japanski dnevnik* integrira postupak sličan kao u romanu *Johnny K.* Iako zaokupljen praćenjem susjednosti, tijeka pričanih događaja dojam napredovanja i neprekidnosti koji nastaje neka je vrsta iluzije, jer diskurs ne razotkriva nove činjenice, niti je to namjera pisca, već se otkriva dublje, metaforičko značenje istih činjenica. A upravo to otvaranje „fikcionalne dimenzije najobičnijih i najbanalnijih ‘stvarnih’ događaja“ za Jarka predstavlja definiciju fikcije – poniranje u najdublje dimenzije jezika (Jarak 2010, 78).

Jarak primjenjuje još jedan postupak kojim postmoderni pisci šokiraju čitaoca, dovodeći u pitanje uvriježenu distinkciju umjetnost-život, književnost-realnost itd. U jednom od dnevničkih zapisa razmatra pitanje autorstva: „Prvi put pišem i živim jednu knjigu u isto vrijeme. Ne mogu samo uzimati iz Japana, kao iz imaginarnog izloga, gdje je sve besplatno. Postao sam i ja dio slike. Moje mesu ušlo je u meso Japana. Sad nema natrag.“ (Jarak 2010, 56) Pisac piše sebe, ogledajući se u japanskoj svakodnevici, a rezultat su dnevnički zapisi sakupljeni u *Japanskom dnevniku*. Svoj dnevnik u jednoj od mnogobrojnih autoreferencijskih ocjenjuje kao fantaziju. Kao čovjek sklon fantaziji piše ponirući u fikcionalnu dimenziju jezika, onu koja je najdublja.

Još jedan upečatljiv primjer kako autor dovodi u pitanje svaku smislenu interpretaciju, dakle i valjanost i vjerodostojnost prikazanog svijeta u *Japanskom dnevniku* jeste primjena Calvinovih teorijskih koncepcija na Tokio. Svaki pokušaj završava u paradoxu: brzina se ‘preliva’ u sporost (brzi vlak se s vremenom čini spor kao lokal), mnogostruktost u jednoličnost (tokijski urbani pejzaž: samo zgrade, zgrade i zgrade) ili uniformnost, preciznost u ‘otvorenost stvari’ (na primjeru japanskog jezika i gramatike), jasnost i jednostavnost u tajnovitost i neprozirnost itd. Jarak na taj način stavlja jednu pored druge lokalnu i globalnu perspektivu, vizuru zemljaka i vizuru stranca, činjenice i njihovo dublje značenje, pojavnost i njenu suštinu. Izjavljuje svaku namjeru da se ti dnevnički zapisi sakupe u jednu cjelinu, da im se podari smislena interpretacija i pripiše im se forma.

ZAKLJUČAK

Rade Jarak u svojim djelima propituje granice jezika i tematizira tabue, npr. ludilo, seksualnost, najsuštinska iskustva u životu. Tu se radi o nekoj vrsti neklasične fantastike, koja je nastala po uzoru na Kafkin romaneskni svijet. Radi se o sasvim specifičnom postupku propitivanja granice između stvarnog i nestvarnog, gdje se naznake neodlučnosti uklapaju u opšti tok pripovijedanja. Kao kod Kafke, u Jarkovim pripovijestima pojava nadprirodног događaja ponekad izgleda neobično i samom

junaku, ali sve više poprima prirodan izgled dok se naponstijetu potpuno se prilagodi pripovijednom svjetu: „Kod Kafke natprirodni događaj više ne izaziva neodlučnost, jer je opisani svet u celini neobičan, on je isto toliko abnormalan kao i događaj čiju pozadinu predstavlja“ (Todorov 1987, 176). Poetika Radeta Jarka posjeduje osobenosti koje je Sartre pripisivao Kafkinim djelima: pisci pokazuju kako je upravo normalan čovjek fantastično biće, pa fantastično postaje pravilo, a ne izuzetak.

Čini se da Jarakove tekstove valja čitati doslovno. Primjer sa primjenom Calvinovih pravila na Tokio pokazuje kako pisac sa zamisli prelazi na opažanje, pa nešto što bi se moglo samo hipotetički ustvrditi, npr. da je Tokio istovremeno jednoličan i mnogostruk, postaje dio opažajne stvarnosti – doslovna stvar. Često ljudska izopačenja u Jarkovim djelima ne prelaze granice mogućeg (kao što je Johnnyjev bijeg u nigdinu ili košmarni doživljaj kolodvora u Veneciji), nego je prije riječ o društveno čudnom. Osnovna preokupacija pisca je odnos čovjeka i njegovih želja, emocija, njegovog nesvjesnog. Međutim, i to temeljno pitanje njegove proze ostvareno je na sasvim specifičan način.

Takvim preokupacijama Jarak se bavi iščitavanjem velikana književne tradicije. Intertekstualno ostvaruje odnose sa autorima moderne i postmoderne. Ogledanje u drugim piscima ne vidi kao direktno definiranje sebe. Identitet konstituira u razlici spram drugih pisaca, posredno, jer je jedino putem naglavce okrenutog pogleda, kakav omogućuje ogledalo, moguća identifikacija. Otjelovljenje tog neobičnog pogleda na sebe u Jarkovim djelima se manifestira u vidu čudesnog i čudnog. Postupci zastupljeni u njegovim djelima, kao što su protuslovlje, „prekid slijeda“, prekomjernost i sl. svjedoče o autoreferencijalnom (samoreferencijalnom) aspektu njegove naracije gdje se tematizira literarnost djela tj. riječ je o naraciji koja se konstituira u metanaraciji. Ukazivanjem na primjenjene postupke u okviru vlastitih djela pokazuje kako su stvarnost i istina iluzije proizvedene djelovanjem umjetničkog diskursa na svijest, te konačno ulijeva nesigurnost čitaocu preokupiranom nastojanjem da djelu pripiše određeno značenje.

Poetika nastala ogledanjem u stranim književnim uzorima načinila je od Radeta Jarka stranca u domaćoj književnosti. Izgrađujući svoje pisanje oslanjanjem na pisce koji su bili bitni u njegovom malom svijetu, pisao je sebe, svoju ličnost. U životu ovoga pisca parola „živjeti da bi se pisalo“ preljeva se u parolu „pisati da bi se živjelo“, što se u njegovim djelima razabire u vidu neraskidive veze između fikcije i stvarnosti, umjetnosti i života, teksta i svijeta... Bilo da piše dnevnik ili fikciju druge prirode Jarak je cijeli život pisao jednu knjigu, sebe kao pojedinca. Jer, za njega problem identiteta u savremenom svijetu nije samo lokalni, nego i globalni, pa valja podjednako poštovati identitetske odrednice koje posjedujemo zato što pripadamo čitavom svijetu, a ne samo neke oznake rodnih, uskih relacija, i one koje su nam nametnute iz okoline: nacija, rodno mjesto, uloga u obitelji... Potvrdu te filozofije nalazio je u djelima pisaca koji su znali privatnu mitologiju pretvoriti u univerzalnu. Ali spoznaju sebe kroz pisanje, Jarak ne shvata kao ostvarljiv zadatak. Taj proces valja shvatiti u vidu odgode i upućivanja na druge koji izmiču, stoga njegovo putovanje prema identitetu dešava se u vidu autoreferencijske obilaznice čije je odredište neizvjesno.

LITERATURA:

- Jarak, Rade. *Enciklopedija očaja*. Zagreb: Fraktura, 2006.
- Jarak, Rade. *Japanski dnevnik*. Zagreb: V.B.Z, 2010.
- Lodge, David. *Načini modernog pisanja*. Zagreb: Globus, 1988.
- Todorov, Cvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad, 1987.

Povodom izrade eseja o poetici Radeta Jarka u sklopu projekta *Criticizethis!* napravila sam kraći intervj u Booksi 2.3.2012. Izabrala sam da radim esej o djelima Radeta Jarka jer je autor koji se bori za književnosti pripadno mjesto u kulturi, odnosno kulturnim proračunima, upozoravajući na jadni status autora, nacionalnu nebrigu o književnosti itd. Neki od pokazatelja te borbe jesu pokretanje vlastite edicije, portala za književnost „Knjigomat“, ali i specifična poetika koja odaje zavidno poznavanje misli i djela pojedinih velikana književnosti, te znanje teorijskih postavki. Pisac je govorio o književnim i filozofskim „uzorima“, o pisanju kao vrsti samospoznaje, osobenostima vlastitog stila, te problemima s kojima se susreću pisci, izdavači i kritičari u zemljama regije.

Vi ste diplomirani slikar. Šta Vas je navelo da kročite i stazama književnosti?

Ljubav prema književnosti. Kao mlađi nisam se usuđivao krenuti grlom u jagode, pa sam dugo čitao, učio od drugih i u međuvremenu završio fakultet slikarstva...

Vaše romane odlikuje žanrovska hibridnost, dokidanje konvencija klasičnog romana, propitivanje granica jezika, fragmentarnost izraza itd. Dugujete li takvu vrstu izraza izučavanju teorijskih koncepcata, ili ste ucili „svoj zanat“ od

književnih uzora, velikana književnosti kojima odajete priznanje u Vašim djelima, kao sto su Franz Kafka, Thomas Bernhard, Danilo Kiš...?

Teoriju sam čitao ali sam je i zaboravio. Prije se radi o ovome drugom, učio sam iz tuđih djela... odrastao sam sedamdesetih i osamdesetih., pa sam čitao Kiša, Bernharda... Tada se umjetnost shvaćala ozbiljno, to je zadnja faza modernizma, recimo, Borges... Čitao sam pisce s kraja moderne kada se ozbiljnije shvaćala umjetnost i imala veću težinu nego danas. Učeći iz tih djela krenuo sam tim putem. Kasnije, postmoderna je imala te odjeke, recimo Calvina, njegova znanstvena faza...

Čitajući Vaša djela stičem utisak da se tu radi o jednoj vrsti filozofije. Briga o egzistencijalnim pitanjima, pitanjima smisla, suštine svijeta (života, određenog društva...) ne napuštaju vas. Osim toga, kao da su Vaša djela nastala u potrazi za smislom, odnosno prikazivanjem svijeta ispräžnenog smislom, bilo da se radi o promišljanjima prostitucije iz „Pohvale ulici“ ili Tokija i japanskih zabiti iz „Japanskog dnevnika“?

Da, da... taj egzistencijalistički stav; osjećam se loše – zašto? Čitao sam Kierkegaarda, Sartrea; bio mi je zanimljiv Freud, zatim, Lacan i Jung; krećem u egzistencijalnu analizu, ali mi se otvara jedna arhaično dubinska analiza... novi tekst koji radim ide u ta dva smjera...

Vaše knjige nazivaju eksperimentima u književnosti, često u njima kritičari vide postupak preregistracije, npr. preuzimanje elemenata stripa (npr. „Wakamono“) ili filma („Tango“) u književni tekst, ili postupak spajanja nespojivog... Da li takvi eksperimenti nastaju kao unaprijed (barem većim dijelom) smišljen proizvod ili se i sami iznenadite šta dobijete? Drugim riječima, je li preovladava racionalno planiranje ili prepustanje „toku misli“ pri pisanju?

Inspirativan mi je Kafkin dnevnik, čitao sam ga prije petnaestak, dvadeset godina. Bio sam fasciniran tim štivom, dnevnikom koji prati svakodnevna proživljavanja. Percepција stvarnosti je fascinantna, događa se čudan spoj te percepције i objektivnog stanja. Dnevnik kao formu sam zavolio. Tu se

događa četvero: upliće se stvarnost, vlada egzistencijalno načelo nužnosti, seksualnost kao treća kategorija i Jungovski arhetipovi. Nastaje jedan hibrid, da ne znate da li je priča ili fikcija ili nesto treće. Nazao bih ga umjetničkim djelom...

U intervjuu za *Jutarnji list* rekli ste da pisanje shvaćate kao potragu za identitetom... Ispisujete sebe, svoju osobnu povijest pišući o drugim piscima. Kako objašnjavate potrebu za skupljanjem djelića identiteta pisanjem? je li to odraz zapitanosti ljudskog bića koje ne pristaje na gotove odgovore pa ni o vlastitom identitetu, te ga propituje kroz književne refleksije u tijeku svog života? Ili biste prije rekli da se želite odrediti ogledajući se u književnim uzorima i da je to jedina vrijedna identitetska odrednica? Ili se radi o svojevrsnoj borbi u društvu kojim vladaju upitne predstave i stereotipi o drugima i nacionalne identitetske odrednice?

Uvijek sam bio stranac na neki način. Danas je to puno više vidljivo nego prije trideset godina. Čitao sam strane pisce i bili su mi bitni u nekom mom svijetu. Bilo mi je teško kao malo osobi afirmirati taj svoj svijet. S vremenom, istražujući, oslanjao sam se na te pisce koje sam volio. Kao mlad, morao sam steći samopouzdanje, kao kad učis zanat. Morao sam poći od drugih, da bi sebe stavio na ispit, a onda sam sve više išao prema sebi. Književnost daje mogućnost samospoznaje, ali ona nikada nije sigurna i uvijek izmiče; velike sam korake napravio i zadovoljan sam, mada neću stići do neke biti, jer to i nije priroda jezika.

Bitno mi je to područje gdje stvarnost ulazi u fikciju. Baš zato što pišem dnevnik, smatrao sam da moram nesto napraviti da bi pisalo u dnevniku; tako je i fikcija počela diktirati stvarnost...

U eseju iz 2006. ‘Tri razine književnosti’ kažete da je djelo Vaših uzora, Kafke, Bernharda, Kiša, ‘svijet za sebe’, da je neuklopljivo u kulturu u kojoj je nastalo, izdvojeno načinom na koji tretira nebitne sporedne stvari (uspijeva ih oneobičiti i uzvisiti do nekih novih sfera). Ima li u Vašem pisanju takvog svjedočenja o nepripadnosti vlastitoj kulturi?

Naša čitava regija ima teške probleme zbog nacionalnih sukoba, a čitava regija stane u Tokio ili New York City. Kad imаш

globalnu perspektivu, onda naši problemi izgledaju sitno; danas je ta globalizacija stvarnost. Imamo osjećaj da nam je Kina u dvorištu, i o takvoj perspektivi ovise naši problemi. Problem identiteta nije više samo lokalni nego i globalni, jer pripadamo čitavom svijetu, a ne samo nekim rodnim, uskim relacijama. Joyce je bio majstor u ovome; on je od privatne mitologije napravio univerzalnu. Nije prihvaćao nametnute podjele koje dolaze iz vanjskog svijeta: nacija, radno mjesto, uloga u obitelji... Razvoj je i pitanje pojedinca, partikule...sloboda je pitanje pojedinca...

Oneobičen zahvat u poznato i svakodnevno je odlika Vaše poetike, bilo da se radi o perspektivi potpunog stranca (u Japanu), osjećaju čovjeka- putnika čiji je dom na cesti, ili ogledu o prostituciji... Jedan fantazmatičan svijet gradite elementima svakodnevnice, elementima iz naše realnosti, što predstavlja jednu posebnu vrstu postupka očuđavanja onog poznatog i sviklog. Možemo li to tako odrediti, kako objašnjavate takav postupak?

Na mene su uticale priče Yuryja Oleshae, nastale dvadesetih godina prošlog stoljeća. Fokus je na detaljima, koji se transformira u razne stvari; on mi uspijeva dočarati realnost kao da sam bio tamo; ide ispred kamere. Osjećam uvjerljivije taj trenutak nego da je sve to neko snimio. I kamera deformira, predstavlja materijslni svijet drugačije od oka, sužava vidno polje. Jezik može biti uvjerljiviji od kamere...

Vaše metafore su specifične i doprinose „iščašenom“ svijetu literarnog djela; često navodite kroz djelo različite metafore za isti pojam ili stvar, i one nerijetko proturječe jedna drugoj, preljevaju se u svoju suprotnost. Međutim, rekla bih da metaforama otkrivate jedan nevidljivi svijet koji je prisutniji od prisutnog; je li takva sama logika života?

Metafora je ključ proze, umjetnosti, glavno oružje. Volio sam ekstravagantnu metaforu, cijenio sam pisca koliko je imao ekstravagantnu metaforu: Kiš, Mishima. Metafora me je uvejk privlačila kod pisca: ona je sama po sebi misterija književnosti.

Kako se boriti protiv nacionalne nebrige o književnosti, recimo, sa pozicije književnog kritičara?

Nije bitan samo status pisca, nego kompletne okoline, infrastrukture. Ono što radite u sklopu projekta *Criticizethis!* apsolutno podržavam.

Kritika se ne može boriti za status pisca, jer su kritičari ucjenjeni, kritika se počela tretirati kao reklama. Neki izdavač plaća mjesečno svotu da bi se kritika o njegovim knjigama pisala. Kako će onda kritičar pisati negativnu kritiku? Sve se svelo na razinu plaćanja... zato je vaš projekat značajan. Ta vrsta kritike je nedostajala čitavoj regiji, gdje se kritika pretvorila u vrstu trgovanja...

Leda SUTLOVIĆ

OD ANĐELA KUĆE DO LJUBAVNICE NEPRIJATELJA: ŽENSKI LIKOVI U SUVREMENOJ BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Posljednjih desetak godina u zemljama regije ili geopolitički popularnije rečeno zemljama zapadnog Balkana, pojavio se niz autorica koje tematiziraju (poratnu) svakodnevnicu i mjesto ženskog subjekta unutar nje. U kontekstu regije brojčano svakako prednjače autorice iz Hrvatske, no budući da je Bosna i Hercegovina vazda zanimljiv 'lakmus papir' za zbivanja u regiji, na ovom mjestu pozabaviti ćemo se autoricama, odnosno *likicama*, te zemlje. Elementarne odrednice koje vežu autorice naslova analiziranih u ovom tekstu su: a) da su žene, b) da u svojim djelima tematiziraju 'danас i ovdјe', c) da se to danас i ovdјe prvenstveno odnosi na žene. Bez pretjerane želje da se upetljam u vječno živahnу dikusiju o tome što je to *žensko pismo* ili nedajbože *écriture féminine*, pri čitanju ovih knjiga ipak sam se u nekoj mjeri morala očešati o diskutabilne koncepte, bilo s američke ili francuske strane, i to u jednoj jednostavnoj mjeri – potrazi za onim političkim u knjigama suvremenih bosanskohercegovačkih autorica pri prikazima ženskih likova. Uzimajući u obzir i ulogu specifično ženskog iskustva u kreiranju narativa, ipak mi je oko više zapinjalo za momente u tekstu koji dekonstruiraju određene patrijarhalne prakse, a što je posebno zanimljivo ukoliko to čine/ ne čine (glavne) junakinje. Zašto je takvo što važno i zanimljivo, i zašto baš u Bosni i Hercegovini?

U zamršenim i antagonističkim odnosima „književnosti naroda“ Bosne i Hercegovine, problem „ženskog pisma“ i ženskog subjekta ili je marginalan, ili jednostavno ne postoji za književnu kritiku. Uostalom, mi doista (barem za sada) nemamo niti deklarirane feminističke književnosti, niti deklarirane feminističke kritike, niti književnog ili kakva drugog časopisa koji bi mogao biti mjesto za promociju čitanja i pisanja „u ženskome ključu“. Prizivati vrijednosti ženskog autorstva, ženske povijesti

i drugosti, te tako potencijalno uzdrmati kanonske nacionalne hijerarhije dapače se čini zazornim, u vrijeme starog/novog redefiniranja etničkih i nacionalnih prostora, iako će se naše konzervativne i uspavane kulturne i akademske institucije kad-tad nužno morati suočiti s problemom kulturalne „nevidljivosti”, već po samoj logici procesa uključivanja u europske integracije, ako ne zbog metode, onda makar zbog mode. Međutim, naš vlastiti promišljeni angažman bio bi od ključne važnosti, stoga što će inače politika kulturološkog nasljeđa u veoma bliskoj budućnosti biti suočena s novim valom kolonizacije, i to sada s pomoću na brzu ruku uvezenih teoretskih i kritičkih koncepcata, koji bi onda mogli prouzročiti nove pozlijedujuće konflikte na polju simboličke ekonomije.¹

Budući da literatura koju pišu žene ima veliku ulogu u konstruiranju ‘ženske povijesti’, a koja je pak dijelom kolektivne memorije, vrijedi pogledati koje su rodne razlike u konstituiranju te memorije. U konstrukciji i reprodukciji nacionalnog identiteta žene zauzimaju centralno mjesto, kako u biološkom, tako i u kulturnom i simboličkom smislu – tijelo žene poistovjećuje se sa tijelom zajednice te kao takvo ‘utjelovljuje’ granicu samog kolektiviteta (Yuval-Davis: 2004.). Na tom tragu zanimljivo je pogledati kakvi su ženski likovi u suvremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti, kako se ponašaju, što rade i jesu li i dalje dolične razgraničavateljice nas od njih. S ciljem pripreme za čitanje daljnog teksta, ali i dalje bez želje za uplitanjem u diskusiju o ženskom pismu, ovdje navodim temeljne odrednice feminističkoga teksta: u njima progovara ženski glas, govori i priповijeda iz ženske vizure i to o specifično (ponekad čak i jedinstveno) ženskom iskustvu (Zlatar: 2006).

Imajući na umu prethodno iznesene činjenice, za analizu sam odabrala sljedeće naslove: roman Ajle Terzić *Mogla je biti prosta priča*, zbirku kratkih priča Lane Bastašić *Vatrometi*, roman Snježane Mulić *Povratak*, te zbirku kratkih priča Meline Kamerić *Cipele za dodjelu Oskara*.

¹ Moranjak-Bambura, Nirman (2002.) „Signature smrti i etičnost ženskog pisma“. Sarajevske sveske br. 02

Ovlaš gledano, navedeni naslovi malo toga imaju zajedničkog: u prvoj knjizi problematizira se život lezbijskog para u BiH, iz druge knjige je izdvojena priča koja ironizira (ili čak parodira) tradicionalno poimanje žene kao ‘anđela kuće’; treća predstavlja pravi izazov za čitanje iz rodne/feminističke perspektive, dok posljednja knjiga svoj ‘rodno osviješteni ulog’ ne iskoristava do kraja. Utoliko imaju sličnosti što, barem u određenoj mjeri, svi naslovi tematiziraju rat, poratnu stvarnost te ljubavne nedraće i zaplete.

Lezbe kojih se treba čuvati

Esma, glavna junakinja romana *Mogla je biti i prosta priča* autorice Ajle Terzić, nekonvencionalna je mlada dama koja se, usprkos snažnom društvenom pritisku, odbija ‘skrasiti’, a sve u nadi da će doživjeti izuzetan događaj koji mijenja život. Taj događaj je, naravno, fatalni susret koji prerasta u veliku ljubavnu priču, a koja određuje daljnji tijek života i daje mu smisao. Susret se ubrzo i dogodi, samo što je fatalna ljubav u ovom slučaju – žena. Preispitivanje seksualne orijentacije te razmišljanje o tome gdje i s kime se skrasiti Esmini su glavni problemi koji čine okosnicu romana. Ljubavna priča dviju slučajnih suputnica, Esme i Roze, stvara narativni okvir u kojem se seciraju odnosi i uloge muškaraca i žena, kao i života na Balkanu i u Evropi. Problematiziranje statusa gej osoba u inozemstvu, ali i kod kuće, dočarava klaustrofobičnu situaciju i težinu odluke koju Esma mora donijeti, kao i raskorake između dvaju društava. Pored toga, zanimljivo je prikazan i društveni pritisak na mlade žene kojima je ‘došlo vrijeme za udaju’. U skladu s tradicionalnim shvaćanjem dobre udaje kao idealnog utočišta i najbolje stvari koja se ženi u ovim nesigurnim vremenima može dogoditi, obitelj Esmi ‘namješta’ Mešu, manekena i pravu partiju, zubara s više no solidnim prihodima, koji joj u maniri poslovne ponude nudi brak, a potom daje slobodu u vidu odabira novih pločica i parketa. Činjenica da ona, iako svjesna da joj taj čovjek ni po čemu ne odgovara, do posljednjeg trenutka razmatra ponudu dovoljno govori o životnim i društvenim prilikama zemalja regije. Problematiziranje

tradicionalne percepcije života kroz Esmina unutrašnja previranja ovdje postaje puno više od problematiziranja položaja gej osoba i preobražava se u generacijsko i kulturno pitanje o dozvoljenim životnim odabirima i kovanju vlastite sreće na određenom geografskom području.

Postavljanjem lezbijske veze u središte priče, pri čemu su obje djevojke ironične, britke, kritične i emancipirane, snažno se odbacuju predodređeni patrijarhalni životni obrasci, no pored ove direktnе poruke nekakva slojevitija interpretacija nije moguća. Jednostavna linearna struktura romana i jednako jednostavan pripovjedni postupak zaustavljaju nas na ovakvim prvoloptaškim zaključcima što, gledano iz aktivističkog konteksta, možda i nije zanemariva činjenica.

U susret gospodi Dalloway

Zbirka priča *Vatrometi* Lane Bastašić na suptilan i osjetljiv način ‘obrađuje’ čitav koloplet ljudskopravaških tema, od nasilja nad homoseksualnim osobama, ženskih prava, do lepeze poratnih tema kao što su problem mina i ratnih zločinaca. No, kako ipak ne bi olako stekli dojam da se radi isključivo o angažiranoj prozi, valja istaknuti kako se u podlozi priča provlači intimistička tema potrage za identitetom, pri čemu spomenuta ‘obrada’ problematike drugih postaje gradivnim elementom bricolagea identiteta mlađih protagonisti. Iznimku među njima, kako generacijski tako i skustveno i obrazovno, čini supruga Hasana Avdića. Istoimena priča dočarava odnos supružnika u kojem je bit supruginog postojanja usluga mužu, sve što ona radi za krajnju svrhu ima veličanje supruga, pa tako i jedna mala priča objavljena u književnom časopisu. Večera organizirana za uži krug prijatelja povodom proslave objavljivanja priče ima za cilj pokazati kako je supruga Hasana Avdića objavila priču, dok on mali spisateljski uspjeh svoje supruge patronizirajuće ocjenjuje – simpatičnim. Iskreni i na momente djetinji narativni glas gospođe Avdić otkriva nelagodu spram finog društva svog supruga u koje se nastoji uklopiti iz samo jednog razloga – kako bi on na nju bio ponosan. Otkriva nam kako je dobila knjigu neke Virginije

Woolf koju jako teško razumije te duhovito iznosi kako ne vidi zašto bi itko pisao o kuhanju („Dosta mi je što non-stop kuvam, ne moram još i da pišem o tome i davim druge.”), no za razliku od gospođe Dalloway odabir svog supruga nipošto ne dovodi u pitanje. Umjesto toga, povjerava nam razgovore s mužem iz kojih spoznajemo kako on ne samo da uskraćuje podršku u spisateljskim nastojanjima, već je opstruira i demoralizira, a vjerojatno i vara s kolegicom s posla. I kada se već zapitate u koje je vrijeme smještena ova priča u nju se upliće jedan kompjuter i ostavlja vas u nevjericu jer sve ostalo upućuje na radnju s kraja devetnaestog stoljeća. Povrh patroniziranja i svođenja na uslužni servis, supruga ne smije koristiti kompjuter, drugim riječima, zabranjeno joj je pisanje. Supruga Hasana Avdića time je zauvijek osuđena da ostane upravo to, bezimena supruga Hasana Avdića, „dobra žena koja miriše na kuhinju i ne vucara se po čaršiji”.

Portretiranjem supruge Hasana Avdića kao priprostog i odanog ‘andjela kuće’ autorica podcrtava socijalnu opresiju nad likom. Naputak za ponašanje dobre žene dan je na početku i kraju priče gdje se opisuje jedna baka koja „nikada nije nosila parfem jer je to za kurve i prostakuše”, koja je mirisala na sapun domaće proizvodnje i crveni luk i sjedila kod kuće. Hasanova supruga religiozno slijedi spomenuti naputak, utjelovljujući time viktorijanski (ali i naš!) ideal nesebične i submisivne supruge, čime se stvara veza sa već spomenutom gospođom Dalloway koju gospođa Avdić upravo čita i zbog koje je „umjesto da spremi večeru, dangubila cijelo poslijepodne”. Naglašavanjem uloge ‘andjela kuće’ koji sve informacije o svijetu prima isključivo preko supruga, autorica otkriva njegovu dvoličnost i time zapravo ironizira tradicionalnu ulogu dobre žene. Ovakav postupak doveden je do vrhunca kada saznajemo da je pomno napisana priča poslužila suprugu za podupiranje noge stolića u hodniku.

Povratak ženskog kvislinga

Roman *Povratak* autorice Snježane Mulić tematizira provedbu Sarajevske deklaracije, odnosno rješavanje pitanja raseljenih i izbjeglih osoba. Priča prati sudbine nekoliko

povratnika, ali i osoba koje trenutno žive u stanovima i kućama spomenutih povratnika, u raznim krajevima Bosne i Hercegovine. Sudbine likova čiju stambeno-povratničku problematiku pratimo isprepleće se na razne, ponekad i poprilično konfuzne, načine budući da paralelno pratimo životne nedače šest, sedam likova. Kompleksna struktura romana novinarski izvještava o raznim ratištima, poratnim stanjima, pred i post-ratnim nacionalnim strukturama određenih krajeva, sučeljavanju malog pojednica s krutom birokratskom strukturom kao i sa 'divljim zapadom' pojedinih krajeva gdje takva struktura samo djelomično funkcioniра. Neovisno o nacionalnoj i/ili vjerskoj pripadnosti protagonisti/kinja, autorica izjednačava sve žrtve određenih nemilih okolnosti i suojeća sa njima, čime knjiga dobiva na dokumentarnoj vrijednosti, pri čemu je način na koji su priče donešene potpuno druga priča. Budući da bi se roman dao svrstati pod diskutabilnu kategoriju 'ratnog pisma' u kojem se „zgodno nastanjuje i feministička kritika muške, falocentričke dominacije“ (Tontić, 2003.) tj. još diskutabilnije 'žensko pismo', postavlja se pitanje na koji način pripovjedači/ce svjedoče o ratu, odnosno tko govori u ime svih:

Kada je riječ o konstruiranju memorije u balkanskim kulturama, čini se iznimno važnim predstaviti razlike koje se očituju u pristupu događajima značajnim za povijest jedne kulture, nacije, a zasnovane su na rodnoj pripadnosti onih koji pomoći tih događaja na svojevrstan način konstruiraju povijest. U tom je smislu književni tekst jako zanimljiv jer se upravo preko teksta može otkriti koliki je značaj roda u konstruiranju povijesti. Bosanskohercegovačka muška i ženska književnost, koja tematski preferira ratna zbivanja na prostoru Bosne i Balkana tijekom devedesetih, može se uzeti kao primjer koji, pored povijesnih značajki, otkriva kakvu je ulogu imala rodna pripadnost autora, odnosno autorica kada je riječ o konstruiranju sjećanja.²

Iz ovakve perspektive, u romanu *Povratak* za našu analizu najzanimljiviji je lik Amele, jedine žene prisutne među spomenutih šest, sedam glavnih aktera koji traže svoju kuću i istjeruju pravdu. Zaposlena u sarajevskom birou za povrat

² Gazetić, Edisa (2006.) „Konstruiranje pamćenja u bosanskohercegovačkoj ženskoj pripovijesti,, Sarajevske sveske br.14.

imovine, Amelina se životna priča isprepleće s onom Slobodana Boškovića, povratnika u čijem stanu u centru grada trenutačno živi. Neurotična i histerična Amela poigrava se njegovom sudbinom tražeći nemoguće isprave i dokumente, kao što je npr. potvrda da nije član Jehovinih svjedoka. Pored toga što svoj posao obavlja trajavo i krajnje neprofesionalno, Amela je u gradu poznata kao ona koja je spavala sa svakom vojskom ne bi li preživjela rat:

Ali ti si bila u stranci, radila si sa najvećim glavešinama u ratu, zar si i pored toga morala zavisiti od paketa što ti ga šalje taj Bruno? – upitala ju je kolegica, znajući vrlo dobro da su Ameli vojnici po naredbi jednog uglednog člana stranke, na kućna vrata nosili ne samo drva, vodu i hranu, već i kozmetiku i garderobu. Kolegica se još uvijek dobro sjećala pjesmice koju je naučila od haustorske djece, a išla je ovako: Neko u rov, u lov, neko u šume što se snijegom bijele, neko u krevet kod Amele...³

Ne samo da je oportunistički ‘surađivala’ sa svakim od koga bi mogla imati koristi, već završava s istim takvim muškarcem: spomenuti Bruno je stolar koji izrađuje ukrasne knjige od šperploče, kojeg ratni vihor dovodi na poziciju odlučivanja u mostarskom birou za povrat imovine, gdje svojom vještinom obrade šperploče prekraja stanove do neprepoznatljivosti, a čime oni postaju ‘nepovratljivi’ svojim prvostrukim vlasnicima/cama. Bruno i Amela, jedini prikazani kao banalni i moralno upitni likovi na kraju završavaju zajedno jer, eto, kao takvi zasluzuju jedno drugo. Uopćeno gledano Amela je portretirana kao plitka, oportuna žena, stigmatizirana zbog svog kolaboracionizma, koja radi sve ne bi li preživjela, a što je nastavak ‘tradicije’ prikazivanja žene kao potencijalne izdajice, odnosno one koja neće ni dvaput promisliti prije no što izda čitav svoj narod. Manihejski prikaz ženskih likova kao s jedne strane, simboličnih nositeljica časti i identiteta, a s druge strane kurvi i izdajica, pri čemu su ovo potonje gotovo uvijek i samo žene, svakako nije rijetkost u knjigama i filmovima regije. Jedina razlika u odnosu na takve ‘klasične’ prikaze kolaboracionistkinja je što u ovom slučaju Amela za svoj prijestup nije kažnjena smrću, već doživljava sretan kraj, što možda više govori o spisateljskoj vještini nego o

³ Mulić, Snježana. *Povratak*. Sarajevo: Buybook, 2009, 32.

‘konceptualnoj dosljednosti’. Ipak, iako Amela dobiva svoj sretan završetak, na tragu spomenutog feminističkog čitanja ratne proze s početka priče, ovakav stereotipan prikaz glavnog ženskog lika, pored toga što je blago irritantan, svakako i iznenađuje.

Žudnja jača od metka

Zbirka kratkih priča Meline Kamerić *Cipele za dodjelu Oskara* govori o ratnoj i poratnoj stvarnosti iz ženske perspektive u kojima progovara specifično žensko (po)ratno iskustvo. Smještene u ratno Sarajevo, ali i u Amerike i zemlje zapadne Evrope gdje je protagonist/kinje odvelo izbjeglištvo, priče melankolično, na momente i patetično, govore o preživljavanju, o nerealiziranim ljubavnim bjegovima, preljubnicima/ama, o ratu, ali i o svemu onome što donosi ‘normalizacija života’ drugdje. Zbog stalnog sjećanja i preispitivanja protagonistica, priče pretežno imaju ispovjedni ton, pri čemu pokušavaju biti rodno osviještene. Netradicionalni ženski likovi – preljubnice, ljubavnice, samohrane majke, ali i direktorice multinacionalnih kompanija, daju pričama određeni feministički potencijal. No radi mogućnosti usporedbe s prethodno iznesenim romanom, i ovdje ćemo se fokusirati na ‘feminističku ratnu prozu’. Svakako najbolja priča u toj kategoriji je ‘Crveni čipkasti veš’ u kojoj se djevojka uzbudeno priprema za susret s mladićem kojeg nije vidjela dva mjeseca, pri čemu otvoreno govori o svojim seksualnim potrebama, a zbog kojih riskira glavu i trči pod snajperima momku u susret. Mladić je pri tom nizozemski humanitarac koji joj donosi fine darove, a i čaći donese viski, dok ona radi jedino što joj preostaje - čeka. Iako smještena u ratni kontekst, priča se njime nimalo ne bavi: primarni predmet njenog interesa je ono privatno, što je svakako u skladu s konceptom ‘ženskog ratnog pisma’:

Žensko (ratno) pismo ne podržava kolektivno/nacionalno/etničko sjećanje na povijest, odnosno konstruiranje (ženske ratne) povijesti izostavlja odnos figura heroj – žrtva, u onom smislu u kojem je to (eksplicitno) naglašeno u muškoj (ratnoj) prozi koja doslovno želi da se čitatelji prisjećaju događaja i u cijeloj

*priči možda pronađu razlog svojevrsne netrpeljivosti prema „neprijatelju”.*⁴

Ovakva definicija ženskog ratnog pisma itekako se potvrđuje u pričama Meline Kamerić. Čak ni u trenutku u kojem ju pogodi metak junakinja spomenute priče ne pomišlja na neprijatelja na vrhu zgrade, već ustrajna u svojoj žudnji crnohumorno zamišlja kako njezin crveni čipkasti veš neće gledati ljubavnik, nego doktori ili možda čak zaposlenici mrtvačnice. Žudnja iskazana velikim slovima vulgarnim jezikom jača je od metka, ona u ovom slučaju predstavlja jedan od onih malih činova otpora u kojima se ‘normalan’ život usprkos ratu nastavlja odvijati.

U ženskoj prozi prepoznat je novi tip subjektivnosti. Na sadržajnoj razini on je usmjeren narativizaciji ženstva i tjelesnosti, prema snažnom i otvorenom tematiziranju intimnih stanja subjekta od javnog iskazivanja strasti za drugim uz poigravanje fenomenom projiciranja muške želje u prikazima ženskog tijela. Nagomilana narativizacija žudnje pretvara se u relativizaciju osobne spolnosti, a upravo njezino eksplisitno prikazivanje postaje kritikom socijalnih i moralnih normi, kao i političkih ideja.

*Posljedica takva načina konstruiranja subjektivnosti u tekstu na razini izraza ogleda se kroz diskurs prepun eksplisitnih sentimentalizama, grubih vulgarizama, ironije i autoironije kao modusa odnosa prema drugima i sebi.*⁵

Otvoreno iskazivanje žudnje smješteno pod snajpersku paljbu svakako predstavlja otpor trenutnoj nesretnoj situaciji, ali i svima onima koji su do takvog stanja doveli. S druge strane, veza s nizozemskim humanitarcem može predstavljati i čin očaja, pokušaj da se pobegne iz ratnih strahota u jedan fini i kulturni zapadni svijet. Premda na takav izlaz cura u čipkastom vešu ni ne pomišlja, već stalno drobi o seksu kojem pod mećima trči u susret, neminovna je pomisao na takav njezin predumišljaj, ali i na neizvjesnost sretnog ishoda u Nizozemskoj. Time se djevojka

⁴ Gazetić, Edisa (2006.) „Konstruiranje pamćenja u bosanskohercegovačkoj ženskoj pripovijesti“. Sarajevske sveske br. 14.

⁵ Sablić Tomić, Helena (2005.) „Prostori suvremen ženske proze“. Zagrebačka slavistička škola, str. 11.

u crvenom čipkastom vešu donekle svrstava u spomenutu kategoriju žena izdajica, onih koje u trenu odlaze, ostavljaju i nikada se više ne vrate.

Umjesto zaključka

Raznorodnost naslova anticipirana na početku teksta potvrđuje se pri njegovom kraju: jednostavnija analiza protagonistkinja navedenih djela dovodi do zaključka da pretjeranih sličnosti između odabranih naslova koje bi mogle najaviti novi trend ili pak novi val – nema. No u smislu ocrtane teorijske argumentacije o ženama nositeljicama kulturnog identiteta nacije s jedne, i rodno različitog konstituiranja memorije u literaturi s druge strane, između odabranih djela dale bi se povući određene poveznice. Esma iz romana Ajle Terzić *Mogla je biti prosta priča* od svih protagonistkinja najsnažnije odbacuje sve predodžbe o tome kako dobra žena treba živjeti, što je automatski svrstava s onu stranu granice prijatelj-neprijatelj, budući da odbija nastaviti niz u svim dimenzijama konstrukcije, a posebice reprodukcije, nacionalnog identiteta. Zbog ovakvog odabira za Esmu život u njezinoj zemlji postaje nemoguća misija te sa svojom curom odlazi živjeti drugdje. U određenom stilsko-ideološkom smislu Esma ima najviše sličnosti s djevojkom u crvenom čipkastom vešu (u dalnjem tekstu DUCČV), no ta ista djevojka se u konačnici ipak puno više približava Ameli iz *Povratka*. Usprkos mecima i bombama, djevojka iz priče Meline Kamerić oblači najluksuzniju odjeću koju posjeduje (vjerojatno poklon humanitiranog Nizozemca) ne bi li začinila ljubavni susret. U prvi mah takav luđački čin može se činiti proaktivnan, emancipiran iskaz neuništivosti ljudskog duha (i tijela) u ratnim vremenima, a vulgarizmi kojima je ta žudnja iskazana kao čin otpora svima zaslužnima za ratno stanje, čime se žena autsajderski smiješta s onu stranu moći i odgovornosti za nastalo stanje. S druge strane, taj isti čin poprima obrise poteza očajnice koja preko svog tijela želi stvoriti uvjete za izlaz iz rata. U tom smislu se, na simboličnoj razini, DUCČV udaljava od Esme i opasno približava Ameli, oportunistkinji koja je tijelom uspjela sačuvati živu glavu.

Za razliku od DUCČV koja se donekle vodi srcem i ostalim fizičkim potrebama, Amela se u svojim susretima s raznim vojskama proračunato vodi pukim interesom, čime se u potpunosti uklapa u konvencionalne prikaze kolaboracionistkinja (prva asocijacija na takve prikaze je Malena, ali i niz anonimnih junakinja partizanskih filmova). Činjenica da Amela naposljetku za svoje ratno ponašanje ipak nije kažnjena, što u ovakvom rodno slijepom romanu nema nikakve veze s dekonstrukcijom klasičnog narativnog postupka, već s pukom činjenicom kako su svi u romanu dobili svoj sretan kraj, pa što, eto, ne bi i ona. Ovakav postupak vjerojatno ima puno više veze s etičnom dimenzijom romana koja ide za time da izjednači sve ratne žrtve, a da oni koji su ostali za njima uistinu dobiju sretan kraj. Na koncu nam ostaje supruga Hasana Avdića koja se teško da povezati s ijednom protagonistkinjom iz ostalih naslova, a koja nam ironično pokazuje stranputice ustrajanja na idealu dobre žene. Tako dobroćudna, naivna i bezimena supruga kao moralna vertikala stoji u opreci ostalim junakinjama, pri čemu joj svo slijedeće ustaljenih obrazaca i pravila ne donese sreću.

Junakinje novijih djela bosanskohercegovačke književnosti pretežno su hrabre i odvažne pojedinke, svjesne svog položaja i situacije u svojoj zemlji, spremne na akciju i kršenje pravila s ciljem ostvarenja sreće. Ipak, svjesne zakučaste situacije u kojoj se njihova zemlja nalazi, pretežno su opterećene onim privatnim, što u danim (po)ratnim okolnostima predstavlja realizaciju idealja, u mirnodobskom razdoblju tako olako shvaćenog, mirnog i dostojanstvenog života. U ovakvoj situaciji, teme poput redefiniranja etničkih i nacionalnih prostora stoje poprilično nisko (ili nikako) na njihovoj ljestvici prioriteta, u njihovom fokusu je prvenstveno – sretan kraj.

Literatura:

- Bastašić, Lana. *Vatrometi*. Beograd: Čekić, 2011
- Kamerić, Melina. *Cipele za dodjelu Oskara*. Sarajevo: Buybook, 2010
- Mulić, Snježana *Povratak*. Sarajevo: Buybook, 2009
- Terzić, Ajla. *Mogla je biti i prosta priča*. Beograd: Rende, 2011
- Abadžija, Maja (2010) „Stambena proza i tragika izbjeglištva”. Časopis za po-etička istraživanja i djelovanja – sic!
- Demiragić, Ajla (2006) „Revizija romana *Larva i krug Biserke Alikadić*”. Sarajevske sveske br.13.
- Gazetić, Edisa (2006.) „Konstruiranje pamćenja u bosanskohercegovačkoj ženskoj pripovijesti”. Sarajevske sveske br. 14.
- Gavrić, Saša i Stojić, Hana. *Dolje ti rijeka, dolje ti pruga: Žene u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Goethe Institut, 2011
- Lukić, Jasmina (2001) „Tijelo i tekst u feminističkoj vizuri”. Časopis Centra za ženske studije, Treća 1-2.
- Lukić, Jasmina (2002) „Žensko pisanje i žensko pismo u devedesetim godinama”. Sarajevske sveske br. 2.
- Kovo, Jasna (2010) „Zavodljivost trivijalnog”. Časopis za po-etička istraživanja i djelovanja – sic!
- Kovo, Jasna (2010) „Proza ljubavi i stereotipa”. Časopis za po-etička istraživanja i djelovanja – sic! br. 1.
- Moranjak-Bambura, Nirman (2002) „Signature smrti i etičnost ženskog pisma”. Sarajevske sveske br. 2.
- Sablić Tomić, Helena (2005) „Prostori suvremene ženske proze”. Zagrebačka slavistička škola.
- Tontić, Stevan (2003) „Ratno antiratno pismo”. Sarajevske sveske br. 5.
- Vojnović, Branka (2008) „Narativni postupci poetike svjedočenja u bosanskoj ratnoj prozi”. Filološke studije.

Zlatar, Andrea (2006) „Pretvorbe ženskog glasa u suvremenoj hrvatskoj prozi”. Sarajevske sveske br. 13.

Zlatar, Andrea (2005) „Tendencije ‘chicklita’ u suvremenoj hrvatskoj književnosti”. Zagrebačka slavistička škola.

Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004

U POTRAZI ZA IDENTITETOM *(Nigdje, niotkuda i Ljepši kraj Bekima Sejranovića; Treće poluvrijeme Emira Imamovića Pirketa)*

1. UVOD: IDENTITET

Unatoč bogatom dostupnom teorijskom aparatu ne možemo u cijelosti ekstrahirati i definirati fenomen identiteta bez relacije s fenomenima kao što su primjerice kultura i subjekt. Nevolje s identitetom, dakle, započinju s njegovim tumačenjima jer „identitet je koncept koji se ne može promišljati na stari način, ali bez kojeg se određena ključna pitanja uopće ne mogu razmatrati“ (Hall, 1996: 2). Značenja koja se ostvaruju unutar pojedinih sfera identiteta nalaze se u složenoj relaciji s ostalim značenjima drugih područja zbog čega se sagledavanje fenomena identiteta u cjelini čini neostvarivim zadatkom. Zbog toga se teorijska proučavanja identiteta najčešće fokusiraju na određeno područje ili pojedinu intraidentitetsku relaciju.

Drugi problem s identitetom jest što imamo posla s nestabilnom kategorijom uvjetovanom promjenama unutar svoje strukture, stalnim transformacijama identitetâ (na nižoj razini) koji ga sačinjavaju. Dakle, jedan od uzroka nemogućnosti sveobuhvatnog pristupa leži u činjenici da je „identitet uvek trenutačan i nestabilan efekt odnosa koji definiraju identitete obilježavanjem razlika“ (Grossberg, 1996: 109). Odnosi među identitetima niže razine uvjetuju formiranje identiteta kao koncepta koji ih okuplja u cjelinu. Drugim riječima, identitet (u općem poimanju) je slagalica sastavljena od više različitih „identitetskih“ dijelova koji se međusobno razlikuju po veličini, odnosno koji u različitim omjerima utječu na reprezentaciju tog identiteta. Identiteti niže razine zapravo su biološki i sociokulturni čimbenici poput rase, klase, etnosa, spola, roda, kulture/subkulture, religije, dobi, pa čak i manje apstraktni faktori kao

što su obitelj, obrazovanje, prijateljstva i profesija. O stupnju problematizacije pojedinog elementa ovisit će i njegova važnost u konstruiranju pojedninačnih i kolektivnih identiteta.

Kako se ne bi previše zapetljali u mreži identiteta, valja još jednom istaknuti kako identitet nije jedinstven fenomen, već mozaična struktura sastavljena od mnogostrukih identiteta koji također nisu jedinstvene cjeline jer „identiteti nikada nisu singularni, već mnogostruko konstruirani preko različitih diskursa, praksi i pozicija“ (Hall, 1996: 4) koji se često međusobno presijecaju. Upravo su ta sjecišta identitetâ žarišne točke njihovih proučavanja.

U teorijskim istraživanjima pitanja identiteta dominantna su dva pristupa – esencijalizam i antiesencijalizam. Prvi zastupa tezu da je „svaki čovjek drugačija, ali zatvorena kategorija“ (Majić, 2010: 3), dok se antiesencijalističko mišljenje temelji na postavci da čovjek nema svoju objektivnu prirodu, već se „sve prirode (kvalitete) konstruiraju“. Temeljna aporija koja se nalazi u biti ovih dvaju pristupa je pitanje: je li identitet zadan ili subjekt proizvodi svoj identitet svojim postupcima? Esencijalizam promatra identitet kao uzrok, kao osnovu postupaka koji taj subjekt stvaraju (Culler, 2001: 130), dok antiesencijalizam vidi identitet kao posljedicu akcije subjekta. U fokusu interesa antiesencijalističkog pristupa stoji „politika/e identiteta“, a esencijalizmu je bliža „problematika subjektivnosti i formiranja identiteta“ (Petković, 2010: 12), odnosno „pitanje subjektiviteta i njegovih nesvjesnih procesa formiranja“ (Hall, 1996: 2).

Drugi važni problem teorijskog proučavanja identiteta jest odnos individualnih i kolektivnih identiteta, odnosno preciznije rečeno, u kojoj mjeri zajednica kojoj subjekt pripada utječe na izgradnju njegova identiteta? Ovo pitanje prepostavlja i dvojaku poziciju koju subjekt može zauzeti u odnosu na kolektiv – suprotstavljanje ili pokoravanje društvenim normama i konvencijama (koje se pak unutar grupnog identiteta mogu promatrati kao naslijedene ili konstruirane). Granica između utjecaja kolektiva na individualni identitet subjekta često ostaje nejasna jer je subjekt s jedne strane aktivan u procesu izgradnje vlastitog identiteta (priklonimo li se antiesencijalističkom

stajalištu), a istovremeno podređen zahtjevima zajednice. Bitnu ulogu u ovim odnosima ima i element moći – moć (ili ne-moć) subjekta da se odupre postavljenim zahtjevima/ulogama te moć zajednice da subjektu nametne određene obrasce ili pozicije koje u konačnici mogu bitno obilježiti identitet pojedinca.

S obzirom na složenu strukturu identiteta valja istaknuti kako identiteti koji ga tvore nisu jednakomjerno zastupljeni u teorijskim promišljanjima, odnosno, nisu svi identiteti jednako zanimljivi za raščlambu. Među onima koji su se nekako uvijek našli u središtu pozornosti su nacionalni, etnički i rodni identitet. Valja upozoriti i na „opasnosti“ koje vrebaju u definiranju i analizi identitetâ, a tiču se dviju krajnosti. Prva, koju bismo mogli opisati kao „inzistiranje na identitetu“, može zastraniti u „slijepu inauguraciju tzv. čistih identiteta“, dok druga, koja teži „potpunom zaboravu identiteta“ nosi opasnost potiskivanja nacionalnih i etničkih identiteta i inzistiranja na „arteficijelnoj konstrukciji identiteta“ (Petković, 2010: 23). U ovom će tekstu naglasak biti stavljen na problematizaciju etničkog i religijskog identiteta, te individualnog i kolektivnog iz razloga što su upravo ti identiteti apostrofirani u književnim tekstovima suvremene bosanskohercegovačke proze koji će poslužiti kao primjer.

2. DEKONSTRUIRANI IDENTITETI

Koliko su identiteti nestabilni možemo zorno vidjeti promotrimo li noviju povijest jugoistočne Europe. Početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća, u tzv. ranoj fazi tranzicije na prostoru dotadašnje SFRJ dolazi do redefinicije nacionalnih identitetâ (Kolanović, 2011: 340), odnosno do rekonstrukcije nacionalnih identiteta koji su dotad bili (prividno) integrirani. S promjenom režima i ratovima koji su uslijedili, ova rekonstrukcija nacionalnih identiteta bila je usmjerena prema već spomenutim „čistim identitima“, temeljeći se na diferencijaciji od drugih identiteta koji su se do tog trenutka nalazili pod zajedničkim političkim krovom. Drugim riječima, „naša se potraga za autentičnošću (naših) identiteta odvijala relacijski, u odnosu na druge-ja : ne-ja“ (Petković, 2010: 25). Takva „potraga za

identitetom“ nije bila izolirana pojava, već je zahvatila svaki kutak na prostoru nekadašnje državne tvorevine, a i takvi su procesi bili uobičajeni na globalnom planu u bilo kojem postkolonijalnom društvu.

U postjugoslavenskim društvima dolazi do kritičke „problematizacije identiteta na kolektivnoj razini“ (Kolanović, isto) te se pitanja identiteta sve više okreću prema subjektu, odnosno prema individualnom identitetu. Javlja se otpor prema nacionalizmu, a uloga nacionalnog identiteta više nije dominantna u onolikoj mjeri kao do tada. Mogli bismo reći da se od tog trenutka nadalje rekonstruirani identiteti dekonstruiraju, ostvarujući nova značenja i pozicije. Identitet se uglavnom smatra produktom identifikacije, a možemo se složiti s uvriježenom tezom da je „identifikacija konstruirana na pozadini prepoznavanja nekog zajedničkog podrijetla ili zajedničkih karakteristika s drugom osobom ili skupinom, ili s idealom“ (Hall, 1996: 2). Identifikacija je stoga iznimno važan proces u odnosu pojedinac-kolektiv jer poistovjećivanje s društvenom zajednicom ili nekim segmentom kolektivnog identiteta bitno utječe na individualni identitet subjekta. Budući da je njegov identitet po svojoj naravi labilan, subjekt u identifikaciji s grupom, ili nekom idejom koju ona nosi, pronalazi čvrsto uporište za ostvarenje vlastitog identiteta. Subjekt, najčešće nesvesno, preuzima uloge nametnute od strane kolektiva, a osvješćivanjem tih nameta ulazi u već spomenutu situaciju ili pokoravanja ili suprotstavljanja koja nije pitanje izbora, već pitanje moći u odnosu pojedinca i kolektiva. Jedno od mogućih gledišta na odnos individualnog i kolektivnog identiteta je i u kojoj mjeri subjekt reprezentira preuzete zahtjeve grupnog identiteta i kako oni ograničuju mogućnosti pojedinca? Subjekt može iznevjeriti te zahtjeve (ako ih osvijesti) i tada više ne govorimo o reprezentaciji, već o proizvodnji identiteta. I u tom slučaju identifikacija ima važnu ulogu zbog svoje mnogostrukosti jer je na koncu „identitet proizvod niza djelomičnih identifikacija, nikad dovršen“. (Culler, 2001: 134)

No, što ako do identifikacije ne dolazi? Prestaje li time i sam proces oblikovanja identiteta? Smatram da je izostanak identifikacije (u smislu nacionalnog, etničkog, religijskog i drugih identiteta) bitno obilježje dekonstrukcije identitetâ. Možda je

previše drastično reći da identifikacije u takvima dekonstruiranim identitetima nema, ali ona više nije neizostavan proces u formiranju identiteta. Nemogućnost identificiranja s drugim osobama, skupinom ljudi ili društvenom okolinom ne sprečava tvorbu identitetâ, već je samo preusmjerava. Također, ako uzmemmo u obzir činjenicu da je identifikacija proces koji ne završava, možemo ustvrditi i da njezin izostanak nije definitivan. Ako prihvatimo postavku o slabljenju utjecaja identifikacije, onda se logičnim čini i zaokret od kolektivnog prema individualnom identitetu jer „jedino točka gledišta prvog lica može osigurati prostor introspekcije u kojemu će se artikulirati agens bilo koje potrage za identitetom“ (Petković, 2010: 34).

3. RASCJEP IDENTITETA, EGZIL KAO MEKA APATRIDSKIH IDENTITETA

Subjekt i potraga za identitetom glavna su tematika romana *Nigdje, niotkuda i Ljepši kraj* Bekima Sejranovića te *Treće poluvrijeme* Emira Imamovića Pirke. Sva tri romana odnose se na poslijeratnu Bosnu i Hercegovinu (Sejranovićevi djelomično, a Imamovićev u potpunosti). Sejranovićevi romani problematiziraju poziciju egzilanta i rascjep subjekta glavnog lika (ujedno i pripovjedača), prate njegova unutarnja previranja, strahove i nemogućnost vezivanja za druge ljude. Imamovićev tekst također polazi od pojedinačnih sudsibina svojih aktera, ali portretira i kolektivni identitet mesta koje je zapelo u tranziciji. Osim problematike etničkog identiteta, koja je nazastupljenija kod Sejranovića, tekstovi progovaraju i o religijskim identitetima na prostoru Bosne i Hercegovine. Naglasak je ipak na individualnim identitetima protagonista i njihovim psihičkim i emocionalnim stanjima.

Iako su Sejranovićevi romani *Nigdje, niotkuda i Ljepši kraj* isprirovijedani iz iste perspektive i u istom stilu, ne možemo govoriti o istom naratoru u oba teksta. Odnosno, narator je možda jedan, isti, ali njegovi identiteti nisu, već se u nekim se elementima razlikuju. To zapravo i ne čudi jer je *Ljepši kraj* koncipiran kao svojevrsni nastavak prvog romana, pa je ostvaren

i taj vremenski odmak između dvije pripovjedne pozicije, a već smo utvrdili da se identiteti s vremenom mijenjaju. U romanu *Nigdje, niotkuda* narator gradi priču u dva smjera. S jedne strane pripovijeda o sebi u sadašnjem vremenu, a s druge o svojoj prošlosti i prošlosti svoje obitelji čime zapravo pokušava dati legitimitet svojoj nestalnoj ličnosti.

„Zatim sam otišao na otok S, na krajnjem sjeveru Norveške. Želio sam pobjeći još dalje, ali nije se više imalo kamo bježati“ (Sejranović, 2008: 43)

Naratorov neprestani bijeg od stvarnosti ima korijene u njegovom djetinjstvu kada je silom prilika napustio rodni bosanski zavičaj kako bi u Bakru nastavio školovanje. Nakon srednjoškolskih i studentskih dana stigao je rat. U tom trenutku započinje cijepanje njegova identiteta koje će u konačnici biti uzrok stalnog osjećaja nepripadanja. U trenutku kada rat u Bosni sve više jača i kada mnogi iz nje odlaze u izbjeglištvo, on kao Bošnjak postaje nepoželjni gost u zemlji u kojoj sve nehrvatsko biva protjerano.

„Nisam se osjećao kao izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, ali, jebiga, očito nisam bio ni iz Hrvatske.“ (Sejranović, 2008: 132)

Njegov osobni problem s dodijeljenom pozicijom Drugog sastoji se u tome što nakon desetak godina provedenih u Hrvatskoj ne doživljava sebe kao bosanskog egzilanta, iako je upravo to identitet koji mu je nametnut i zbog kojeg mora izbjegći u Norvešku, zemlju koja jedina u tom trenutku prihvata izbjeglice iz BiH. Čak i u predegzilanstkom stanju osjeća teret mnogostrukih nametnutih identiteta. Posebno je zanimljiva epizoda u kojoj se narator pokušava upisati u akademsku godinu na fakultetu te performativnim činom prebrisuje svoj etnički i nacionalni identitet:

„....tu pred njegovim očima dopisujem još jednu crticu i dodajem: Hrvat. Njegova kemijska ostavlja tamniji trag od one kojom je napisano „Musliman“, a pogotovo od onog „Jugoslaven“.“ (Sejranović, 2008: 112)

„....nije mi bila namjera na silu postati „Hrvatom“. Kao što me jednostavno nikada i nije bilo briga za to moram li se izjasniti

Jugoslavenom, Muslimanom, Ciganinom, Albancem, Srbinom ili čak Norvežaninom, no drugima je to očito važno. Drugima je upravo to značilo sve.“ (Sejranović, 2008: 113)

Njegovim egzilom zapravo prestaje proces identifikacije. U Norveškoj je tuđinac, neuklopljen u društvo koje na njega gleda kao strano tijelo. U jednom trenutku narator simulira svoj odraz u očima drugih, odnosno „promatra“ sebe iz perspektive tamošnjih „domaćih“ ljudi hipetrofirajući stereotipe.

„Odnosno, da budemo precizniji, kad njezin muž ode raditi na naftnu platformu na Sjevernom moru, u kuću joj ulazi Cigan, skoro crnac, boženassačuvaj, vjerovatno još i musliman, izbjeglica iz nekakvog rata na jugu Europe, ili možda istoku, ('ko će ga znati, sve ti je to ista bagra), mutnih pobuda i, priča se, golemog obrezanog spolovila?“ (Sejranović, 2008: 126)

Norveška je strana zemlja, no ni Bosna mu više nije bliska. Po završetku rata, vraća se u nekoliko navrata u posjet rodnom kraju, ali izostaje onaj osjećaj povratka jer sve što je poznavao se promijenilo:

„Niti to što je kuća oronula i nakrivila se ima veze s tim što je ja ne prepoznajem. To jednostavno više nije taj sokak, niti je to ta kuća. Niti sam ja – ja.“ (Sejranović, 2008: 46)

Ovdje možemo zaključiti kako temeljni problem formiranja njegova identiteta leži u tom dvostrukom nepripadanju. U ovom se momentu krije i bitna razlika između dvaju romana. I s pozicije naratora u *Ljepšem kraju* možemo govoriti o nepripadanju kao značajnoj karakteristici njegova identiteta, ali u tom slučaju ono je samo jednostruko. Narator i ovdje osjeća taj rascjep subjekta, ali s jednom razlikom. Naime, više ne možemo govoriti o osjećaju nepripadanja u Norveškoj jer su godine i (re)socijalizacija ipak ostavile „norveškog“ trag na njegovu identitetu. Najbolji primjer toga je njegovo norveško državljanstvo, ali i jedna zanimljiva projekcija identiteta. Naime, u jednom trenutku narator navodi kako je hodanje na skijama najčešći norveški hobi, a upravo će mu to biti jedno od sredstava opuštanja za vrijeme boravka u Bosni.

Zadržimo se još kratko na prvom Sejranovićevom romanu. Dakle, primarni rascjep naratorova subjekta očituje se u nestabilnom etničkom identitetu koji je lišen identifikacije. Jedino s čime se može poistovjetiti su „pomaknuta“ stanja svijesti koja priziva prekomjernim uživanjem opijata.

„I zbilja, nakon petnaestak minuta svi su bili pijani. I staro i mlado, i muško i žensko. Meni se to svjđalo, da se tako izrazim: „tu sam pronašao sebe“.“ (Sejranović, 2008: 128)

Dominantni osjećaj koji se proteže cijelim romanom jest osjećaj ispravnosti, što bismo mogli protumačiti kao ispravnjenost njegova identiteta od značenja. Taj ga osjećaj proganja i dodatno potencira njegovu nemirnu narav.

„Uvidio sam, i napokon samom sebi priznao, da mi je potpuno svejedno jesam li u svojoj sobici u Oslu, u kolibi na otoku S, u Rijeci, Bakru, Brčkom, u brodskoj kabini ili zatvorskoj ćeliji, jer praznina u meni je ista i usamljenost je ista.“ (Sejranović, 2008: 109)

Tu prazninu susrećemo i u drugom Sejranovićevu romanu kao posljedicu besciljnog lutanja, no u ovom slučaju narator preispituje svoje osjećaje te introspekcijom zaključuje o uzrocima svojih problema. I ovdje se očituje jedna značajna razlika između priповjedačeva identiteta u oba romana. Dok je u prvom okrenut prošlosti svoje obitelji, rekli bismo – biološkoj uvjetovanosti svojih postupaka, u drugome je naglasak stavljen na njegovu psihičku rastrojenost i borbe s unutrašnjim glasovima. Posebno do izražaja dolazi njegov analitički pristup kojim svaku emociju secira unedogled:

„Koliko uopće namjeravam ostati ovdje? Koliko mogu izdržati? I kamo otići? (...) Koliko bi me držalo? Koliko me bilo što u životu držalo? Bilo što. Bilo kakvo zanimanje, mjesto boravka, ljudi, žene, prijatelji. Nikad ništa. To je izvor moga straha. Spoznaja da mi sve dosadi.“ (Sejranović, 2010: 120-121)

Introspekcijom dolazi i do preispitvanja vlastitog identiteta osjećajući da ga kao promjenivu konstrukciju koju može falsificirati:

„I onda počneš lagati. Izmisliš nov identitet. (...) pravi „ja“ zapravo ne postoji. Na tom „ja“ naslagano je toliko slojeva da, kad bi ih čovjek uspio jednog po jednog odstraniti, ne bi ostalo ništa.“ (Sejranović, 2010: 122)

Laž je vrlo važna točka sjecišta njegovih identiteta. U prvom romanu narator na nekoliko mjesta navodi kako je istina samo lijepo sročena laž. Zato i ne preže pred izmišljanjem novih identiteta – do te mjere da u jednom dijelu u potpunosti konstruira svoje „irske“ podrijetlo. S druge strane, njegovo pravo porijeklo je itekako važno za sam tijek naracije i za definiranje njegova identiteta. Okvir romana (s kojim započinje gotovo svako poglavlje) govori o pogrebu njegova „amidže Alije“, koji je ujedno i centralna figura njegova pripovijedanja o povijesti svoje obitelji. Opisujući Alijin hiroviti životni put nastoji opravdati vlastitu nestalnost, odnosno nastoji se s njim identificirati preko sjećanja ili priča o njemu. Upravo zbog nemogućnosti identifikacije u poziciji egzilanta služi se poviješću svoje obitelji u definiranju vlastitog identiteta.

Njegov odnos prema ženama poseban je moment u formiraju njegova identiteta. Ni u jednom ni u drugom romanu ne uspijeva održati „zdravu“ romantičnu vezu jer se objekt njegove žudnje stalno dislocira, a praznina koju osjeća sa svakim neuspjehom u ljubavi postaje sve veća. Uspijeva je samo kratkotrajno zatomiti zaljubljivanjem i uživanjem narkotika. U *Ljepšem kraju* možemo uočiti i njegov seksualni hendikep – u većini slučajeva koristi hašiš kao stimulans bez kojeg ne može ostvariti seksualni čin. Ishodište njegova problema sa ženama nalazi se u odnosu s majkom koji je detaljno opisan u prvom, ali se ne spominje u drugom romanu. Odvojenost od majke utjecalo je na njegovu sposobnost vezanja za druge ljudi, a traume od majčinih odlazaka držao je postisnutim tako da je uvijek on bio taj koji bi otišao, ne izlažući se ponovnom povređivanju.

„Njezine odlaske, međutim, nosim u sebi cijelog života i zbog njih mučim sve žene koje u životu susrećem.“ (Sejranović, 2008: 82)

4. Religija i rat kao kovačnica novih identiteta

Ljepši kraj uvodi novu dimenziju u problematizaciji identiteta, koje u prvom romanu nema, a tiče se religijskog identiteta i njegova odnosa prema kolektivnom identitetu. Sejranovićev narator za vrijeme boravka u Bosni živi u kolibi svog djeda koja se nalazi između sela M. i nekadašnjeg karavlaškog sela koje su naselili vehabije. Dolazak vehabija i njihovih ortodoksnih običaja bitno je utjecao na ponašanje ljudi u selu, koje, iako je bilo većinom muslimansko, za svoje vjerske običaje nije previše marilo. Seljaci kojima vjerski rituali nisu bili prioritet u životu, poput pripovjedačeva rođaka Saliba, negodovali su zbog novoprdošlih susjeda koji su s prijekorom gledali na njih.

„Pa se selo podijelilo. Jedni pričaju šta će nam koji kuraci govoriti kako se klanja i posti i kako će se moje dijete oblačiti, a drugi da nas je sve ovo zlo i zadesilo jer smo se iskvarili i nismo pravi muslimani. Sad ko biva trebamo svi pustiti brade i pokrit žene i prestat pit pa će nam bit super.“ (Sejranović, 2010: 60)

Zanimljivo je da unatoč protivljenju vehabističkoj praksi, Salih i sam načelno posti te klanja ramazan, a pivo piće u magazinu, skriven od ostalih pogleda. Čini se kako vehabije kod stanovnika sela M. izazivaju kompleks vjernika nižeg reda, kako su se uostalom prema njima i postavljadi, i pod tim utjecajem dolazi do promjene u kolektivnom identitetu sela. Vehabizam na karavlaškom tlu posljednja je faza etničkih promjena koje su se na tom mjestu odvijale. Karavlaško selo Sejranović spominje čak i u prvom romanu (Sejranović, 2008: 19), no tek u drugom saznajemo o njihovoј prošlosti i etničkom čišćenju provedenom nad njima:

„Nijemci su na tom puteljku što vodi od sela M. do Karavlaha (...) presreli dvanaestoricu karavlaha različite dobi, poredali ih uz rub puta i strijeljadi. Potom su otišli do samog sela, opkolili ga, pokupili sve žitelje, i staro i mlado, zatvorili ih u kuće i zapalili žive.“ (Sejranović, 2010: 53)

Na zgarišta potom doseljavaju bošnjaci izbjeglice iz gradova, a bradati fundamentalisti stižu „dvije godine nakon završetka rata“.

Vehabizam se tematizira i u Imamovićevu romanu *Treće poluvrijeme* gdje se također javlja nakon rata kao ostavština mudžahedina koji su za vrijeme rata stigli u pomoć svojoj muslimanskoj braći. I u ovom slučaju najzanimljiviji je utjecaj religijskih ekstremista na kolektivnu svijest stanovništva. Isto se događa i ovdje, jedan dio njih prihvata nauk vehabizma, a drugi dio mrzovljivo gleda na njihovu povodljivost. Trend okretanja svojim muslimanskim korijenima u oba je romana izvrnuta ruglu.

„Prvog dana civilnog života, sreli su Rottena kojem je gusta tamna brada pokrivala vrat i dio grudi. Pravili su se da ga ne vide.

- Esselamu alejkum – ipak ih je pozdravio.
- Vozdra – otpozdravio je Zeko.
- Što to sam sa sobom pričaš? – pitao ga je Muha.“
(Imamović, 2010: 48)

Kod Sejranovića je to, između ostalog, ostvareno i situacijom u kojoj narator susreće jednog vehabiju i ne može skloniti pogled s njegove nesumnjivo ofarbane brade. I kanirana brada i novonaučeni pozdrav bivšeg pankera sredstva su kojima pojedinac nakalemljuje arteficijelni religijski identitet. Najjasnija osuda takve „novootkrivene“ religioznosti u postkomunističkom društvu nalazi se u Imamovićevom tekstu, u epizodi o Salihu Polumenti koji je zbog svoje svađalačke naravi i iznerviranosti pomodarskom religioznošću krenuo u suprotnom smjeru – od pobožnog muslimana do čovjeka koji se oporučno protivi „sahrani po vjerskim običajima“.

„Dok su rođaci napuštali komunizam, učili prve sure iz Kur'ana, naglo prepoznavali ljestvu ilahija, on, nekadašnji đak sarajevske Medrese, počeo je, prvo, pitati, pa prestao postiti, klanjati, da bi, na vrhuncu, pitao ima li igdje plastični hirurg koji može ispraviti posljedice muškog obrezivanja.“ (Imamović, 2010: 50)

Za razliku od Sejranovićevih romana u kojima prostor artikulacije identitetâ predstavlja grad ili selo, u Imamovićevom *Trećem poluvremenu* mjesto na kojem se oni ostvaruju ne može

se u cijelosti percipirati kao urbani prostor, niti ima ruralna obilježja. Prostor u kojem se Imamovićevi junaci realiziraju, te na kraju krajeva unutar kojeg je formiran kolektivni identitet koji nesumnjivo utječe na njihov individualni, određen je imenom koje nosi – Podgrad.

„Podgrad nije bio ni grad ni selo, nego nešto za što se teško može naći odgovarajući naziv“ (Imamović, 2010: 7)

S velikom tvornicom koja je u doba socijalizma bila žila kucavica ovog mjesta, Podgrad je opisan kao relikt prošlosti koji postupno, ali sigurno propada. To je mjesto koje je obilježeno dinamikom tranzicijskih promjena – transformacija grada i njegove svakodnevice, principa funkcioniranja urbane sredine, ali je ta transformacija negdje zapela, a Podgrad se našao u svojevrsnom tranzicijskom limbu.

„Sve se mijenjalo osim Podgrada, a televizija je promjene prenosila: režim koji je napravio fabriku i grad je propao, nova se vlast raspada samu što se sastavila...“ (Imamović, 2010: 12)

U tekstu je jasno prikazano kako anakroničnost ovog mjeseta utječe na stanovnike koji su određeni tim prostorom i jednako tako izgubljeni u vremenu. Društvena i kulturna stagnacija koja je nastupila promjenom režima jedina je značajka tog prostora u kojem se nikada ništa neobično nije događalo pa je i nenadani uspjeh amaterskog nogometnog kluba bio dobrodošao da razbijje monotoniju.

„Nije, kako se to kaže, život stao u Podgradu. Život se u Podgradu svakako nije kretao.“ (Imamović, 2010: 101)

Stanovnici ovog mjeseta bitno su određeni tom podgradskom besperspektivnošću koju internaliziraju pomirivši se s takvom sudbinom te u konačnici i tvore društvenu sredinu u kojoj nema napretka, koja svu svoju energiju troši na samoodržavanje. A u tom začaranom krugu kao jedini ublaživač nameće se piće. Većina muških likova opisani su preko tog poroka, među ostalima Mustafa i Adem, očevi dvojice glavnih junaka, a i Selmin otac za kojeg doznajemo da je umro od ciroze jetre.

„Nije tu u Podgradu, odraslima bilo druge nego ili piti ili se od pića liječiti...“ (Imamović, 2010: 8)

I dok Sejranovićev narator uživanjem opojnih sredstava nastoji u sebi izazvati reakciju, emocije (pa makar time dodatno naglasio svoju autodestruktivnu narav), likovi u Imamovićevu romanu pribjegavaju alkoholu kako bi ih utomili, kako bi uspjeli preživjeti u mjestu koje ih ograničava. Kroz cijeli se roman na više mjesta uporno spominje kako je Podgrad ružno mjesto za život, a vrhunac te priopovjedačeve averzije prema njemu izrečen je usput, kao oglas u kojem stoji: „Mijenjam stan od 105 m² u Podgradu za bilo kakav bilo gdje“ (Imamović, 2010: 65).

Priopovijedajući o životnim sudbinama nekolicine sporednih likova narator oslikava Podgrad kao sredinu u kojoj je patrijarhat dominantna društvena struktura, a tradicionalne vrijednosti i dalje su prisutne u podsvijesti kolektiva. To je vidljivo i s aspekta muško-ženskih odnosa: muški likovi su uglavnom oni koji su aktivni, dok su ženski likovi opisani s manje detalja i u većini slučajeva imaju pasivnu ulogu. Odnos prema obitelji i bračnom životu također se može sagledati kao odraz dominacije patrijarhata, ali i kao ostvarivanje stereotipa male društvene sredine.

„Dešavalо se u Podgradu svašta: tukli muževi žene i varali ih; žene, istina, nisu tukle muževe, ali su ih varale; nekada bi neko nekoga ostavio pred sami brak, a za mnoge se i muškarce i žene pričalo svašta, ali razvoda nije bilo odavno.“ (Imamović, 2010: 102)

Protagonisti ovog romana su dvojica prijatelja i ratnih drugova, Muha i Zeko, koji su srednjoškolske klupe zamijenili maskirnom uniformom, bili zarobljeni te preživjeli logor, vratili se kući kao članovi diverzantske postrojbe, a nakon konačnog povratka iz vojske spremili uniformu i oružje te započeli civilni život. Njihovi identiteti bitno su određeni iskustvom rata, a iako se u svoj rodni Podgrad vraćaju kao ratni heroji, „nijedan nije niti riječi rekao o logoru“ (Imamović, 2010: 46).

Rat je nepovratno oduzeo jedan dio njih samih, ali to što su osjećali ni jedan ni drugi nisu mogli objasniti drugima.

Međusobno su se savršeno razumjeli, no kada bi to trebali verbalizirati, nastupila bi tišina. Njih su dvojica mogli jedan kraj drugog šutjeti, ali ta je šutnja postala teško breme za Muharema Jahića Muha i njegov bračni život.

„Otkako je shvatio da je ono u njemu teže i veće od onoga što je oko njega, makar bilo lijepo kao Selma, Muha je pored žene, ako bi morali biti sami, samo šutio.“ (Imamović, 2010: 57)

Iako su nerazdvojni prijatelji, Muha i Zeko se međusobno razlikuju, čak bi se moglo reći da su sušte suprotnosti jedan drugome. Zajedno su prošli kroz isti pakao, no to je iskustvo drugačije utjecalo na formiranje njihovih posttraumatskih identiteta. Muha zbog svoje pasivnosti ostavlja dojam starca koji se pomirio sa svojim neizbjježnim krajem.

„Muharem Jahić je u rat ušao kao dječak, a iz njega se vratio kao neko ko se osjeća dovoljno starim da bi do kraja života mogao živjeti polako... On je iz rata izašao sa dvadeset i dvije i nikako nije znao reći koliko se staro osjeća. U njemu je bilo života samo dok je bio sa Zekom.“ (Imamović, 2010: 55)

U razgovoru sa Zekom čak i pokušava artikulirati svoje probleme, no oni su toliko duboki i nedokučivi njemu samom da se na koncu rezignirano prepušta sudbini. Muha u sebi osjeća prazninu baš kao i narator Sejranovićeva *Ljepšeg kraja*.

„ – Znaš Zeko, ja nekako, ko da sam sebi falim. Ja ne znam kad sam zadnji put bio, ono... Ko da od srednje škole nisam sebe u putu sreo. Rat ne računam, jebo to.“ (Imamović, 2010: 58)

U opreci s Muhinim fatalizmom stoji optimizam Edina Zečevića Zeke koji mašta o drugim gradovima, o boljem životu i odmaku od prošlosti i sredine koja ga toliko snažno uvjetuje.

„Zeko nije bio od onih ljudi što ne znaju šta hoće, ali barem znaju šta neće. On nije znao ni jedno ni drugo. (...) On je mogao tako vjerno zamišljati druge živote da bi, ako bi u njima šetao ili nešto naporno radio, na kraju i osjetio umor...“ (Imamović, 2010: 68)

Zekina potreba za nastavkom života i potragom za boljom budućnošću rezultirat će zajedničkim životom s Muhinom

bivšom ženom Selmom u Sarajevu. Njegova želja za bilo kakvom promjenom kontrastira Muhinoj bezvoljnosti, koja je zapravo metonimijski prikaz mentaliteta stanovnika Podgrada, a uvelike podsjeća i na Sejranovićeva pripovjedača u *Nigdje, niotkuda* koji upravo vapi za promjenom:

„Želio sam bilo što, samo ne više „ovo“, ma kako to „ovo“ nazivali. Jer to „ovo“, koje je sada tu i ovdje, nije imalo čak ni imena.“ (Sejranović, 2008: 173)

Koliko god da je Zeko bio spremna na promjenu i odlazak iz Podgrada „nikako se nije mogao riješiti straha da će mu u Sarajevu, Münchenu, Bagdadu, gdje god, jednom biti kao u Podgradu“ (Imamović, 2010: 69). Njegove su se strepnje u konačnici i ostvarile jer iako je preselio u Sarajevo, kao da nikada nije napustio Podgrad.

„Nije se začudio: otkako se se doselio iz Podgrada, sve mu je tu (...) izgledalo isto: zgrade, ljudi, dani, sedmice, vrijeme...“ (Imamović, 2010: 110)

Njegova vezanost za Podgrad nije uvjetovana mentalitetom mjesta (jer od njega zapravo i želi pobjeći), već prijateljstvom s Muhom koje je presudno za njegov vlastiti identitet. Iako je to prijateljstvo s gledišta oblikovanja njihovih identiteta utjecajno i u jednom i u drugom smjeru, Zeko se ipak u većoj mjeri identificira s Muhom zbog čega i toliko okljeva u svojim namjerama. Tek nakon Muhina tragičnog završetka, Zeko konačno presijeca sve niti koje su ga vezale za Podgrad.

ZAKLJUČAK

Promatrajući načine na koji se se ostvaruju individualni i kolektivni identitet u romanima Bekima Sejranovića i Emira Imamovića Pirkea, vidljivo je da se i jedan i drugi teorijski koncept – esencijalistički i antiesencijalistički – mogu primjeniti u tumačenju ovisno o uporišnoj točki analize. Junaci ovih romana djelomično su određeni biološkim i socijalnim parametrima, ali ih isto tako vidimo kao pojedince koji nastoje proizvesti

svoj individualni identitet u opreci prema kolektivnom, ili pak potvrđujući njegove zahtjeve. Sejranovićev narator u romanu *Nigdje, niotkuda* suočava se s nametnutom pozicijom egzilanta pred kojom je zapravo nemoćan. Nadalje, njegov subjekt je određen nemogućnošću identifikacije s bilo kojom etničkom zajednicom kao posljedicom egzilantske pozicije, ali i činjenicom da i sam ne pridaje važnost takvoj vrsti identifikacije. Ta pozicija naglašava i njegov osjećaj nepripadanja čak i nakon povratka u Bosnu i Hercegovinu. Narator svoj individualni identitet izgrađuje u odnosu na vlastitu obiteljsku povijest, dok s druge strane koristi laž kao mehanizam proizvodnje identiteta prema van, odnosno prema svojoj okolini. Svoju nestalnu narav nastoji opravdati poistovjećivanjem s „amidžom Alijom“ (a pripovijedanje mu služi kao medij takve naknadne identifikacije), što je zapravo jedna od malobrojnih identifikacija njegova subjekta u tekstu. U romanu *Ljepši kraj* primjećuje se da, iako se tekst veže uz prethodni Sejranovićev roman, pripovijedač više nije onaj isti. I dalje nosi emigrantski teret kao danost, ali naglasak se premješta s potrage za pripadanjem na rascjep naratorova subjekta. Psihička i emocionalna dezintegriranost najvažnija je odlika njegova identiteta. Što se tiče funkcioniranja unutar kolektivnog identiteta, ono se očituje u situacijama u kojima narator uspijeva zauzeti određene uloge u novoj (norveškoj) društvenoj zajednici (zaposlenje u pošti, na fakultetu...). Na poseban ga način određuje i njegov odnos prema ženama u kojem se ogleda dubina njegove emocionalne rastrojenosti i razlomljenosti identiteta. Upravo se u tim odnosima kroz njegove postupke i odluke očituje konstruiranje individualnog identiteta. Iako nije direktno u vezi sa subjektom naratora u *Ljepšem kraju*, religijski moment vrlo je važan pri opisu kolektivnog identiteta bosanskog sela koji se sve više definira u odnosu na vebabistički ortodoksnii islam. Kritika utjecaja vebabizma na grupni identitet dotad deklarativno muslimanske zajednice jedan je od važnijih elemenata i u Imamovićevu romanu *Treće poluvrijeme*. U njemu je ta tendencija zaokreta ka čistom religijskom (muslimanskom) identitetu bosanskog mjesta ismijana kao pseudoreligioznost, prvenstveno kroz likove „obraćenika“. I u ovom tekstu ističe se utjecaj kolektiva na formiranje individualnog identiteta kroz

likove Muhe i Zeke. Oni služe i kao primjer dvojakog odgovora na nametnute zahtjeve zajednice. Naime, Muha je, poput ostalih stanovnika Podgrada, bitno određen fatalizmom koji dominira atmosferom romana, njegov se identitet u potpunosti može promatrati u sklopu esencijalističkog pristupa. S druge strane, Zeko osjeća potrebu suprotstaviti se takvoj pasivnoj poziciji i zbog toga napušta Podgrad. Koliko god se on nastojao othrvati determiniranoj okolini, proizvodnja njegova individualnog identiteta ne može započeti sve dok ne raskrstí sa svime što ga je dotad određivalo kao osobu. Životi dvojice prijatelja, osim prijateljstvom, obilježeni su i iskustvom rata i zajedničkog boravka u logoru, koji ima središnju ulogu u formiranju njihovih individualnih identiteta i na kojem počiva razlika u odnosu na ostale stanovnike Podgrada. Tjeskoba kao posljedica ratne traume u većoj se mjeri javlja kod Muhe, što mu u konačnici na njemu neobjašnjiv način onemogućava normalan društveni i obiteljski život, od kojeg mu ostaje samo interakcija sa Zekom. S druge strane, Zeku iskustvo rata ne dovodi do otuđenja, već suprotno, on traži izlaz iz vlastite prošlosti u otvaranju prema novim iskustvima. Odlaskom iz Podgrada i konačnom zamjenom identifikacija prema mjestu (Podgrad – Sarajevo), to i uspijeva ostvariti.

U ova se tri romana identiteti glavnih junaka ostvaruju dijelom na stjecištima onih identiteta koji se na neki način dovode u pitanje, ali i na psihičkom i emocionalnom planu svakog subjekta zasebno. Njihovi su identiteti u konačnici donekle razlučiva mješavina identitetskih zahtjeva kolektiva i osviještene proizvodnje vlastitih identiteta.

Literatura:

Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Culler, Jonathan. *Književna teorija – vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM, 2001.

Imamović Pirke, Emir. *Treće poluvrijeme*. Zagreb: Algoritam, 2011.

Kolanović, Maša. *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...* Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.

Petković, Nikola. *Identitet i granica*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2010.

Sejranović, Bekim. *Nigdje, niotkuda*. Zagreb: Profil, 2008.

Sejranović, Bekim: *Ljepši kraj*, Profil, Zagreb, 2010.

Grossberg, Lawrence: „Identity and Cultural Studies - Is That All There Is?”, *Questions of Cultural Identity*. ur: Hall, Stuart; Du Gay, Paul. London, 1996, str. 87-108

Hall, Stuart: „Introduction: Who needs „Identity“”, u: *Questions of Cultural Identity*, ur: Hall, Stuart; Du Gay, Paul. London, 1996, str. 1-17

Kolanović, Maša: „Kome treba „identitet“? Esejistika Dubravke Ugrešić“, u: *Književna republika VI* (2008.): 3-4, str. 153-161

Majić, Ivan: „Culture of identity“ and „identity of culture“, 2010.

<http://philologicalstudies.org/dokumenti/2010/vol1/1/Majic.pdf>

off PROJECT

Ivan TRIFUNJAGIĆ

ŽANROVSKA KOMPONENTA U KNJIŽEVNOJ KRITICI JASMINE VRBAVAC „MAGIJA KOMEDIJE NARAVI“ (Mirjana Đurđević: Bremasoni. Beograd : Laguna, 2011)

Ako je za žanrovsко polazište u književnoj kritici nužno sjedinjenje posebnosti značenja književnog dela i njegovog društvenog tumačenja, onda pisac i njegov kritičar moraju ovladati pojedinačnim normama nekog posebnog žanra¹. U načelu, tako postavljena premlsa trebalo bi da zadovolji one ljubitelje književnosti koji od prikaza ili komentara nekog književnog dela očekuju „informaciju“ koja će ih, već prema ukusu i interesovanju, opredeliti da li da se upuste u avanturu čitanja predstavljenog romana ili ne. Ali za one koji znaju da je i kritičar samo jedan od čitalaca i da značenja koja pripisuje književnom delu mogu biti konstruisana upravo stoga što slepo poimanje žanra najčešće dovodi do pronalaženja onih značenja koja su i očekivana, te se lako može poći stranputicom pogrešnog razumevanja teksta, znaju isto tako „da se ista priča ne kazuje uvek na sasvim isti način, jer mada svako kazivanje može biti pod kontrolom iste generičke koncepcije, rečenice i značenja obično nisu sasvim ista“ (Hirš 1983). Što će reći da ukoliko pisac želi da njegov asocijativni sistem i „horizont očekivanja“ korenspondira sa čitaočevim, usvojiće konvencionalni žanrovski koncept („spoljašnji žanr“) a ne jedinstveni, ali će odabrane tipične upotrebe jezika biti u službi posebnog značenja sadržanog u delu („unutrašnji žanr“²) tako što će se „uposebiti“ zarad ispunjenja

¹ „Žanr je manja skupina djela unutar vrste, koja sadrži sve osobine koje ima vrsta, ali i neke druge; u tome smislu, žanr predstavlja interpretaciju vrste svojstvenu nekoj književnoj struci ili nekom razdoblju; upravo zato, on često nastoji da se predstavi kao jedina - ili kao jedina valjana - interpretacija vrste.“ Pavličić, Pavao (1983). Književni žanrovi i kritika. Književna genologija. Zagreb : Zavod za znanost o književnosti: str. 101.

² „Unutrašnji žanr je ono značenje celine pomoću kojeg tumač može da tačno razume svaki njen deo u njegovoj određenosti... Tako bi svako konačno generičko shvatjanje celine različito od govornikovog značenja bilo spoljašnje jer bi se upotrebilo uza saodređivanje značenja, od kojih bi neka nužno bila netačna... Spoljašnji žanr je pogrešno pogađanje, unutrašnji tačno. Jedan od glavnih zadataka tumačenja može se sažeto opisati kao kritičko odbacivanje spoljašnjih žanrova u traganju za unutrašnjim

efekata i ciljeva kojima su namenjeni. Dakle, ako nam autor želi preneti konkretnu ideju odabranim žanrom, to će uraditi tako što će određenim sistemom emfaza proizvesti implikacije u funkciji značenja dela kao celine. A pogrešno shvatiti i predstaviti ciljeve i emfaze teksta, znači pogrešno ga razumeti.

Književna kritika romana Mirjane Đurđević *Bremasoni*, objavljena u specijaliziranom časopisu za književnost i teoriju *Polja* (2011), indikativno pod naslovom „Magija komedije naravi“ najavljuje žanrovski pristup.

Iako pojam „komedija naravi“ pripada trećem nivou klasifikacije dramskog roda književnosti (drama → komedija → komedija naravi), ova žanrovska odrednica upotrebljena je u kontekstu prepoznavanja autorovog pristupa društvenom moralu i manirima društvenog ponašanja, prema kome, na osnovu definicije žanra, pisac zauzima satirički stav ismevajući negativne pojave u društvu ili u pojedinim slojevima društva. Koliko je takav pristup ovde opravdan procenjuje se prema poetici perioda u kome je delo nastalo, što znači prema socijalnom statusu književnosti, estetskim kriterijumima i hijerarhijskom odnosu dela koja sadrže poželjne karakteristike u funkciji ostvarenja onih zadataka koji se od književnosti očekuju: „Sva djela koja ulaze u žanrovski sistem priznaju istu poetiku, što znači da prihvaćaju istu ideju o društvenom mestu književnosti, istu ideju o lijepome i dobrom u književnom djelu i istu hijerarhiju među raznim aspektima umjetnine. To znači da sve vrste u jednome razdoblju prihvaćaju i ono mjesto koje poetika namenjuje njima samima u žanrovskoj hijerarhiji. Jedne vrste ne presiju u motive, postupke i stilove drugih, više i niže vrste se ne mešaju, osim ako to poetika ne traži.“ (Pavličić 1983; 84-85)

Žanr tako postaje vrednosno merilo, referenca prema kojoj se usmerava kritički sud, polazište u konstituisanju značenja dela iza koga стоји nečiji stav i čiji se umetnički efekat posreduje nekim tipom izvanknjizvnog odnosa. Stoga, kada jednom proceni njegov društveni status, kritika se počinje baviti ciljevima kojima žanr služi i njegovim umetničkim mogućnostima

---

žanrom teksta.“ - o razlici između „spoljašnjeg“ i „unutrašnjeg žanra“ videti odeljak Žanr i pojam celine u Hirš, E. D. (1983). Načela tumačenja. Beograd : Nolit: str. 90-108.

– procenjuje relevantnost tipa umetničkog utiska svojstvenog žanru; nastoji utvrditi koliko su zaista moćni oni postupci koji su za žanr karakteristični:

Tajna društva, teorije zavere, masonerija, rozenkrojeri, šestari i piramide, intrigira u manjoj ili većoj meri odvajkada koliko profani svet, toliko i permanentno zainteresovan u književnost za teme podjednako utemeljene i u realnosti i u fikciji, u ovostranom i onostranom, u mističkoj i metafizičkoj koliko i u naučnoj spoznaji. Od Dena Brauna, koji je popularnoj beletristici napravio ponovni zaokret ka temama posvećenim tajnim društvima i teorijama zavere, umnožili su se romani tvoreći novi žanr „metafikcionalne ezoterije“. Nažalost, u književnost se dogodio upliv izvanknjizvenih dela, a mogla su to biti i dela poput npr. Savršenog sećanja na smrt, Radoslava Petkovića, ozbiljnih i više slojnih romana čiji su korenii ezoterijski, a sve ostalo pripada visokoj književnosti. U srpskoj književnosti je takođe bilo po kušaja da se (onaj denbraunovski) izrazito populistički i bestselerski skrojen žanr promoviše, i u tom svetu se možda čini da novi roman Mirjane Đurđević Bremasoni predstavlja sličan pokušaj.

Kritička procena popularnosti teme (tajna društva i teorije zavere), odnosno njena relevantnost više se oslanja na sopstveno shvatanje sveta i života i nije toliko plod primene neke racionalne poetike, „pod kojom podrazumijevamo relativno homogen skup estetičko-oblikotvornih načela, kakav obično pronalazimo u pojedinačnom književnom delu ili u precizno omeđenom literarnom opusu jednog pisca“ (Brajović 1995), što je, svakako, legitiman način da se ukaže na tip odnosa koji delo uspostavlja prema izvanliterarnoj stvarnosti. Određena referencijalna tačka, u ovom slučaju popularni pisac Den Braun (*Davinčijev kod*), govori nam da je kritika prepoznala osobine dela kao žanrovske („metafikcionalna ezoterija“), kao i to koliko je žanr aktuelan, koliko se takvih romana danas piše i kakva je njegova pozicija u svesti pisca i čitaoca u trenutku kada se kritika piše³. Kritička opaska o

³ „To znači da iza njega (žanra) stoji neki stav, neka poetika koja ga usmerava i vodi, pa makar pripadnici žanra toga i ne bili svesni. Poetika na koju se žanr oslanja najčešće je poetika onoga perioda u kojem pripadnici žanra nastaju.“ - opširnije vidi u Pavličić, Pavao (1983). Književni žanrovi i kritika. Književna genologija. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti: str. 97-128.

uplivu izvanknjiževnih dela u književnost odnosi se na moguće polazište pri proceni književnog teksta i njegovog vrednovanja, ali je ona više komentar o jednoj poetičkoj tradiciji (*Savršeno sećanje na smrt Radoslava Petkovića*) ili, preciznije, romanesknoj struji koja baštini postupak kontekstualne izmene značenja istorijsko-dokumentarnog diskursa u svom fikcionalnom tkivu. Konačno, naglasak će biti na predstavljenom žanru kao legitimnoj varijanti vrste (roman), iako se na pridržavanje konvencijama žanra, ipak, gleda kao na neoriginalnost („promovisanje u srpskoj književnosti“). Komercijalni aspekt („populistički i bestselerski skrojen žanr“) nije proglašen interpretacijskim kriterijumom kojim se apriori devastira književno delo, već nešto čime se impliciraju preferirane poetičke vrednosti - određene teme, stilovi, tipovi struktura i odnosi prema izvanknjiževnoj stvarnosti.

Da je kritičar svesniji žanra i njegovih konvencija nego prosečan čitalac sugerisano je upoređivanjen aktuelnog romana sa prethodnim spisateljičinim delima:

Ali kada dosledno preispitamo spisateljsku nameru sprovedenu u gotovo svim prethodnim romanima da se iskliznuća savremenog života narativno razobliče kroz duhovite dekonstrukcije likova, tema i pratećih motiva, ni Bremasoni se ne mogu drugačije tumačiti. Dok je u devet romana u fokusu savremeni svet, poslednja tri, Čuvari svetinje, Kaja, Beograd i dobri Amerikanac, pisana su u formi pseudoistorijskog štiva. Čuvari svetinje (mozaični roman o Miroslavljevom jevanđelju) je prvi roman koji utire put ove spisateljice ka temama preuzetim iz istorije, preispitivanim sa pozicija današnjih uvida, često ironizovanim i izvrnutim u svoju suprotnost, gde travestija kao postupak dovodi do prepoznavanja i poređenja sa savremenim trenutkom. U pogledu prisustva oštrice detronizacije svakog kulta i veličine, novi roman, Bremasoni je tako bliži Čuvarima svetinje, no prethodnoj knjizi Kaja, Beograd i dobri Amerikanac.

Opus od prvih devet romana, koji su tematski savremeno okarakterisani, i poslednja tri, ispisana kao „pseudoistorijsko štivo“ među kojima se nalazi i roman *Bremasoni*, biće razrešeni u ključu autorkine „namere da se iskliznuća savremenog života narativno razobliče kroz duhovite dekonstrukcije likova, tema i

pratećih motiva“. Kratak osvrt na istorijsku pozadinu tema koje se u romanu „Čuvari svetinje“ (prvi od tri pomenuta romana) literarnim postupkom „travestije“ prepoznaju i dovode u vezu sa sadašnjicom u funkciji je isticanja kontinuiteta žanrovske karakteristike satiričnog stava prema negativnim pojavama u društvu kome je idejni cilj „detronizacija svakog kulta i veličine“. U tom smislu, procena o relevantnosti odnosa koji roman *Bremasoni* uspostavlja prema izvanknjiževnoj stvarnosti uzeta je na osnovu žanrovske komponenti – komičnog i istorijsko-dokumentarnog/pseudoistorijskog.

Ono o čemu delo govori, ono što za potencijalnog čitaoca može imati relativno veliku informativnu vrednost, nastoji se nadalje ustanoviti:

Za književnost potencijalno velika tema o srpskoj, odnosno jugoslovenskoj masoneriji, često zatomljena u nanosima nedostupnih dokumenata, pretpostavki, poluistina i nagađanja o presudnom značaju i uticajima njenih članova na istorijsku sudbinu naroda, ali i na krojenje života običnih ljudi, nije zapravo ni u ovom romanu direktno otvorena tema. Mirjana Đurđević se radije fokusira na detronizaciju masonerije kao institucije, uzimajući trenutak predvečerja Drugog svetskog rata, kada Velika masonska loža Jugoslavije, sa sedištem u Beogradu, suočena sa mogućnošću zabrane, odlučuje da se „samouspava“, odnosno da prestane sa delovanjem. Ova, po masone, nimalo laskava odluka koja će ih prognati sa ovih prostora sve do devedesetih godina prošlog veka, poslužila je Mirjani Đurđević za svojevrsno duhovito poigravanje nekim od temelja masonerije kao što su tajnovitost, prisustvo intelektualne, političke i bogataške elite, njihova moć i prilika da odlučuju i deluju i u profanom svetu, kao i sama ideja, u osnovi gnosička, o bogolikosti čoveka i mogućnostima spoznaje tajnih znanja i moći.

U ovoj fazi utvrđuje se doslovni smisao teksta, još uvek na jednom opštijem nivou ono čega u književnom delu ima a čega ne, pregled nad materijalom koji bi omogućio uvid u druge, složenije dimenzije romana. Odabir aktuelne teme („jugoslovenska masonerija i njen uticaj na sudbinu naroda i pojedinaca“) kritički je protumačen kao potencijalno zahvalan za

književnost, čemu se kao argument pripisuje tajnovitost koja je prati (nedostatak tačnih istorijskih podataka, ali i nejasna uloga masona u raznoraznim zaverama) i koja sa psihološkog stanovišta može biti intrigantna za čitalački auditorijum, ali se odmah podvlači da je zapravo priroda teme ono što je na autorku uticalo da koncipira ideju romana kao „detronizacija masonerije kao institucije“. Kraći siže romana implicira razloge koji su je opredelili da se posluži žanrom koji je odabrala - nije Velika masonska loža Jugoslavije po sebi predodređena za komeduju već njeni postupci (da se „samouspava“), a neki od „temelja masonerije kao što su tajnovitost, prisustvo intelektualne, političke i bogataške elite, njihova moć...“ predmet su podsmeha.

Već je rečeno da žanr poseduje sva obeležja kao i vrsta samo što ih drugačije interpretira. Neka od tih obeležja žanr sužava i čini jednoznačnima čime ona postaju temelj njegovih normi. Kada je u pitanju vrsta roman, pravilo je da delo mora posedovati fikcionalnost, prozni iskaz, položaj priovedača itd. ali tip fabule, osobine likova, prikazana sredina, struktura dela i vremensko-prostorne koordinate predstavljaju karakteristike koje nisu obuhvaćene tim pravilom. Roman „Bremasoni“ predstavnik je žanra „metafikcionalne ezoterije“ sa komičnim elementima žanra „komedije naravi“. Kako funkcionišu navedeni aspekti, kakva im se značenja pripisuju i u kakvom su odnosu prema celini dela, predmet je interpretacije središnjeg, najobimnijeg dela kritičkog teksta:

Ne zadirući previše u detalje masonske filozofije, autorka ih nagoveštava na temporalnom fonu romana, gde istovremeno opstaju vreme i svevreme. Roman je situiran u 1940. godinu, ali ova vremenska odrednica samo uslovno opstojava, jer je Mirjana Đurđević, otvorivši istovremeno mogućnost da u okvirima masonske lože zajedno sede mrtvi, živi i još nerođeni njeni članovi, iskoristila masonsку ezoterijsku tradiciju da se diskretno smeđulji kako nad njom, tako i nad brojnim obredima, znacima sporazumevanja, oblačenju i ophođenju masonske braće.

Opisujući sitne ljudske slabosti, bojeći veselim tonovima različite osobine svakog od članove ove šarene grupe ljudi, koji ne samo da dolaze iz različitih vremenskih džepova, već i sami imaju svoje živote u profanom svetu i sopstvene navike i odlike kojima

se diferenciraju kao pojedinci, Đurđevićka spušta na nivo ljudskog ono što se pokušava predstaviti uzvišenim i nedodirljivim. Sličnim postupcima detronizacije roman kontekstualizuje i temu rodnih odnosa : budući isključivo muška delatnost, u Bremasonima predstavljena više kao maskenbal sa pingvinskim odelima i dečijim keceljicama, odnosno pre kao ne previše maštovita igra nedoraslog skupa maskuline populacije no kao dostojanstvena i moćna organizacija, masoneriji se oduzimaju ozbiljnost, tajnovitost, uzvišenost, podriva se svaki stav i predrasuda koja o njima vlada, ali se time istovremeno dekonstruišu i predrasude koje vladaju na planu muško-ženskih odnosa. Fiktivna paralelna loža ženske masonerije, koju spontano i uz mnogo šale osnivaju žene, majke i tetke muških članova, u Bremasonima se pokazuje kao daleko efikasnija i delatnija od infantilne i nesposobne muške lože. Što nikako ne znači da su žene u svakom pogledu povlašćena kategorija, naprotiv. Imenujući funkcije ženske lože, prividno komplementarne muškim parnjacima, Mirjana Đurđević ne propušta da se nemaliciozno podsmehne i ženskim karakterima: Velika Metla, Velika Kesa, Velika Alapača, Velika Baba i druge gospode okupljene u samoosnovanoj i nigde proknjiženoj ženskoj loži takođe su samo obične žene koje nisu lišene ni sitnih mana, ni tipično ženskih karaktera, ali su oni prikazani bez omalovažavanja i potcenjivanja, uz duhovite komentare, sa simpatijama za čitav spektar ljudskih mana i vrlina objedinjenih u šareni kaleidoskop. Toliko u kritici pominjani rablezijanski karakter Đurđevićkine proze, ipak se ne može pojednostaviti i svoditi samo na telesno, na ono „ispodpojasno“ „dole“ jer je kod nje, pored fizičkog aspekta, još bitniji dugački niz raznovrsnih karaktera ispisanih sa osobitim smisлом i osećajem za nijansiranje koje ne ide ka tipizaciji, već ka individualizaciji likova.

Kritika je utvrdila da roman *Bremasoni* ne odlikuje priča (događanje) kao okosnica pripovednog teksta, već da je primarno fabularno ulančavanje zamenjeno asocijativnim radom, čija se upotreba motiviše temporalnim zahtevima da „istovremeno opstaju vreme i svevreme“, sve u funkciji prikazivanja masonske ezoterijske tradicije, pri čemu se komično omogućava pod okolnostima „da u okvirima masonske lože zajedno sede

mrtvi, živi i još nerođeni njeni članovi“. Dakle, kritika se kreće u okvirima poetike žanra („metafikcionalna ezoterija“), u kome ono istorijsko-dokumentarno najpre dopušta asocijaciju da bi zatim nestalo u sferama imaginarnog, ali dopušta i njegova proširenja repertoarom sredstava u službi komičnog.

Profano, obično i svakodnevno u funkciji je literarnog postupka detronizacije onog što se „pokušava predstaviti uzvišenim i nedodirljivim“, a karikatura masonske muške skupine („maskenbal sa pingvinskim odelima i dečjim keceljicama“) interpretirana je kao autorkina subverzivna delatnost koja podriva patrijahalno društvo. Kritička napomena da podsmeh nije zaobišao ni pripadnice ženske lože („Velika Metla, Velika Kesa, Velika Alapača, Velika Baba“) upućuje nas na dosledno sprovedeni žanrovski koncept, a posebno vrednim čini se metakritički komentar o „rablezijanskem karakteru Đurđevićke proze“ da prethodno pomenuti ženski karakteri u romanu „ne idu ka tipizaciji već ka individualizaciji“, što nam stoji kao upozorenje da bi olaka procena prirode odnosa prema već postojećim ostvarenjima mogla dovesti do neželjenih posledica po značenje umetničkog dela.

Vrednovanje sledi iz interpretacije. Prethodno razmotreni aspekt karakterizacije likova uzima se za dokaz na osnovu čega se sudi o delu:

Nema sumnje da su broj, ali i istančanost u karakterizaciji likova, istovremeno najveći balast i najbolja odlika romana. Uvodna poglavља су napregnuta do pucanja od broja likova, muške i ženske lože sa njihovim profanim i masonskim imenima. Istovremeno, uz napor koji čitalac valja da uloži da bi likove povezao, zapamtio i razlučio njihove karakteristike, mesta koja zauzimaju u loži, kao i iz kog vremena stižu, neophodno je savladati i osnove masonerije, nazive, skraćenice, pozdrave, pokrete, itd. „Mali i nepotpuni pojmovnik primenjene masonologije“, smešten na kraju knjige kao posebno poglavlje u razabiranju osnovnih pojmoveva i oznaka može pomoći, ali kako ni njega nije mimošao neumoljivi duh zbijanja šala, treba ga koristiti uz dodatni oprez.

Svaki od tih podataka ne može biti egzaktan, jer je svaki aspekt podložan nekoj drugoj interpretaciji⁴, na šta se nadovezuje ambivalentan sud o „broju, ali i istančanosti u karakterizaciji likova“ - da je to „istovremeno najveći balast i najbolja odlika romana“. Kritički neutralan, komentar o ozbiljno-ironičnom „Malom i nepotpunom pojmovniku primenjene masonologije“ smeštenom na kraju knjige, implicira autorkin omaž postmodernističkom prosedeu i sadrži upozorenje o upotrebi već nagovešteno njegovim naslovom – semantički „neutralna“ vrsta „pojmovnik“ dobija komičnu žanrovsку odrednicu „primenjene masonologije“.

Ni procena i opis funkcionalisanja sredstava kojima se delo služi („prilično obeshrabrujući početak romana koji u velikom broju uvodi likove obe lože“, „poslastica za one koji uživaju u sitnim igrami književnih asocijacija i prepoznavanja“), kao i kvalitet proizvedenih umetničkih utiska, neće mimoći žanrovsко iskustvo:

Kada se, dakle, čitalac probije kroz prilično obeshrabrujući početak romana koji u velikom broju uvodi likove obe lože, kao i neke osnovne obrede i zakonitosti tajnih masonske skupova, tada će se zateći u vremenskom vrtlogu pod senkom okultnog činodejstvovanja gde su Branislav Nušić, Petar Ičko, Đorđe Vajfert, u to vreme već odavno mrtav Sima Milutinović Sarajlija i tada, desetogodišnji dečak, Borislav Pekić nahode u istoj loži, ravnopravni kao braća i u pokušaju da se samouspavaju čekajući bolja vremena. Svojevrsni omaž posvećen i u ovom romanu (kao i u nekim prethodnim delima M. Đ.) Borislavu Pekiću, kao i svojevrsno „otkriće“ lika i dela Sime Milutinovića Sarajlije, posebna su poslastica za one koji uživaju u sitnim igrami književnih asocijacija i prepoznavanja. I Bremasone, ako se samo opomenemo da u njima nema ni Andrića ni Tita, kao ni još mnogih

⁴ „... Nije još napisana kritika koju ne bismo mogli poreći tako da pokažemo kako je sud o djelu - povoljan ili nepovoljan - obrazložen bilo opisom osobina koje se same po sebi ne mogu smatrati ni prednostima ni nedostacima djela („jednostavno pripovedanje“ - „složeno pripovedačko štivo“, „smiren ritam“ - „nemiran ritam“), bilo običnim raščlanjivanjem općeg povoljnog ili nepovoljnog suda na djelomične sudove koji su jednako egzaktno nedokazivi kao i onaj opći („snažna drama“, „uspjela kompozicija“, „inventivan dijalog“, „vješto izgrađene ličnosti“ itd.) Petrović, Svetozar (1972). Kritika i djelo. Priroda kritike. Zagreb : Liber/Istitut za znanost o književnosti: str. 117.

kojima bi tu možda moglo biti mesto, ne treba sagledavati kao previše strogu društvenu, rodnu ili bilo koju drugu kritiku. Ono što se na prvi pogled čini kao mistični koloplet poznatih i nepoznatih imena u pokušaju da uspostave magijski krug masonerijske svezvremenosti, namerno će ometati komedija naravi, stalni i nesumnjivo dominantni pratilec Đurđevićkih romana. Burlesku neće moći da spreče ni uzvišeni rituali ni ezoterijska potpora, niti učešće svevidećeg oka, pa tako ni ovaj roman ne treba preozbiljno shvatati samo kao parodiju masona, niti kao udarac dominantno maskulinoj strukturi sveta, niti isključivo kao sliku naših prilika u kojima se u istorijski prelomnim trenucima kao jedini odgovor pronalazi povlačenje iz stvarnog života, mada on, delimično jeste i sve pomenuto. Zato, sve što se oduvek želelo da sazna o masonima, sve što večno intrigira i provocira, kao što su tajna društva i mistička učenja, zapravo se ne nalazi u ovom romanu, ali se neke od smernica kako se može živeti i sa malo više duha, a manje ozbiljnosti i rigidne ostrašćenosti po bilo kom pitanju, svakako mogu iščitati i u **Bremasonima**.

Afirmativni zaključak da „*Bremasone...* ne treba sagledavati kao previše strogu društvenu, rodnu ili bilo koju drugu kritiku“ proizlazi iz konstatacije da umetničko značenje postoji zato što je „komedija naravi, stalni i nesumnjivo dominantni pratilec Đurđevićkih romana“, ali se odmah, nužno uvodi korektiv žanra, kojim se naglašava da iako po definiciji komedija naravi predstavlja vid društvene komedije, u kojoj često dominiraju oštiri satirički stavovi kada se u njoj ispoljavaju društvene i buntovne intencije, ovde, ipak, humoristički efekti nastaju zahvaljujući neskladu između teme i njene stilske obrade, što više odgovara burleski kao književnoj tehnici koja ima za cilj da podražavanjem ismeje neku pojavu ili pojedinca (masonerija kojoj su svojstveni uzvišeni rituali, ezoterija, svevideće oko; dominantno maskulina struktura sveta; slika naših prilika...), pa u tu svrhu spaja udaljeno i nespojivo (profano, obično, ženska loža, povlačenje iz stvarnosti...). „Unutrašnji žanr“ *Bremasona* nastao je nakon izvesnog procesa sužavanja značenja, kada su već prepoznate razlikujuće odlike „spoljašnjeg žanra“, ali je personalni aspekt spoljašnjeg merila (spoljašnje za tekstualno značenje) bio presudan pri kritičkom vrednovanju uspostavljenih

izvantekstovnih veza – komična žanrovska podloga („sa malo više duha, a manje ozbiljnosti i rigidne ostrašćenosti po bilo kom pitanju“) plodonosno je umetničko sredstvo za građenje relacija osnovne ideje romana („detronizacija svakog kulta i veličine“) prema aktuelnoj društvenoj stvarnosti („neke od smernica kako se može živeti“), dok je dokumentarno-istorijska/pseudoistorijska potka irrelevantna.

Kada je kritička interpretacija dela uslovljena žanrovskom pripadnošću, potpuno je opravdano i da njegovo vrednovanje pođe od aspekata svojstvenih žanru. *Bremasoni* u tom pogledu ispoljavaju „invarijantnu“ odliku romana predstavnika žanra „metafikcionalne ezoterije“ (dokumentarno-istorijske/pseudoistorijske teme). Ono što potencijalno može dovesti do polarizacije među kritičkim stavovima jeste element komičnog, koji, na širem planu, predstavlja žanrovsко odstupanje (varijanta), ali se u okvirima autorkine poetike uzima za konstantu i stoga proglašava žanrovskom komponentom prvog reda. Istinitost i objektivnost takvog vrednosnog suda sadržana je u kontekstu (unutrašnjeg) žanrovskog merila. Stavljen uz bok pripadnicima drugih legitimnih predstavnika vrste („denbraunovski roman“) kritička žanrovska hijerarhija videla je roman *Bremasoni* kao njenu definitivnu interpretaciju.

Literatura:

- Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd: Nolit, 1989.
- Brajović, Tihomir. *Poetika žanra*. Beograd: Narodna knjiga/Alfa, 1995.
- Hirš, E. D. *Načela tumačenja*. Beograd: Nolit, 1983.
- Jolles, Andre. *Jednostavni oblici*. Zagreb: Studentski centar Sveučilišta, 1978.
- Milić, Novica. „Pojam hibridnog žanra u savremenim književnim teorijama”. *Književna kritika - časopis za estetiku i književnost*, godina XVIII, 4. jul-avgust, 1987. godine, Beograd: 99-124.
- Northrop, Frye. *Anatomija kritike*. Zagreb: Naprijed, 1979.
- Pavličić, Pavao. *Književna genologija*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1983.
- Petrović, Svetozar. *Priroda kritike*. Zagreb: Liber/Institut za znanost o književnosti, 1972.
- Savić, Milisav. *Sećanje i rat*. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Todorov, Cvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Žanrovi srpske književnosti : Poreklo i poetika oblika. Zbornik. Br. 2. (urednici Zoja Karanović i Selimir Radulović). Novi Sad : Filozofski fakultet/Orfeus, 2005: 307-402.
- Vrbavac, Jasmina. „Magija komedije naravi”. *POLJA – časopis za književnost i teoriju*, godina LVI/broj 472/novembar – decembar 2011. Kulturni centar Novog Sada: 214-216. <http://polja.eunet.rs/polja472/472-31.pdf>

PREEpiska

IZMEĐU DVE OBALE
(ZAGREB – BEOGRAD, PREKO BERLINA, ELEKTRONSKI)
Marjan Čakarević i Marko Pogačar
April, 2012.

Dragi moj Brkice,

Razmišljam o današnjoj udaljenosti dveju obala, beogradske i zagrebačke, među kojima se Krleža kretao i koje su, svakako, određivale njegov život i svetonazore. Rat od pre dve decenije, u koji Krleža, uprkos dobrom poznavanju naših mentaliteta, sumnjam da bi poverovao kao moguć, udaljio ih je toliko da sam se ja, kada sam prvi put došao u Zagreb, i u Varaždin, na Dilanov koncert, slušajući u vozu kajkavski govor prvi put u svom životu, osetio pomalo kao Stevča Mihajlović kada ide kod svog prijatelja Emeričkog, i tu sluša matorog Kalmana plemenitog Emeričkog kako mu želi dobrodošlicu u taj stari horvacki dom. A opet, kada sam dolazio, o Krleži uopšte nisam razmišljao. Tada je bio aktuelan *new wave revival* i Mirkovićevo *Sretno dijete*, pa sam sa vodičem Đinom hodočastio oko pola sata po zagrebačkom bermudskom trouglu (*Blato-Zvečka-Kavkaz*), ali, naravno, tamo nije bilo Džonija, i tu novi talas odavno ne stanuje. Međutim, Džonija, novotalasnog Krležu, jesam našao u klubu na Filozofskom, gde smo se, u stvari, i upoznali, i masa te neke leve ekipe učinila mi se kao da je sva izašla pravo iz njegovih pesama.

Tako sam kasnije shvatio da i krivoputaška bratija jeste danas ono što je nekad bila ona iz *Zvečke, Kavkaza i Blata*, odnosno opatovinska i vlaškoulička ekipa iz Kranjčevićevog vremena, kako ga Krleža opisuje. Sve su to, naravno, trikovi uma i budenovski kaptolski kolodvori, na koje smo prinuđeni da dolazimo i da sa njih odlazimo, iako ih, kao ni zvezdarske železničke stanice nema, niti ih je ikada bilo, a naročito ne u našim životima. Šta si ti tražio, a šta si našao kad si dolazio prvi put u Beograd?

Tvoj M

II

Pozdravljam te iz gluhe aprilske noći. Već iz nekog zapravo drugog, još neraskrivenog dana koji još uvijek čuči ispod svog sača, nekog koji nije još izašao iz ormara, koji se krije, kao štoča na ovim prostorima, za nekim nepovratno prošlim, ali stalno prisutnim sjenama. Jebiga, Kiš je davno sasvim ispravno primijetio kako se, gospode, ovdje samo brzo smrkava, ali nitko, koliko znam, nije toliko lijepo i precizno konstatirao da i sa svitanjima imamo sličan problem, samo obrnut; ovaj put stvar je u puževom koraku.

U Beograd sam prvi put stigao vlakom preko slavonskog blata, rubova one panonske leštine koja se uvukla pod zemlju, crkla, i sad odande pljucka i njiše površinu, pred ravno deset godina. Krenuo sam bio na koncert *Sonic Youth*, Veliko ratno ostrvo.

S Budenom sam, zapravo, doputovao. Baš se bio pojавio njegov *Kaptolski kolodvor* koji mi je, kao zapravo i dan danas, bio značajniji od onog Krležinog. U svakom slučaju, bio je mnogo potrebniji. Stigao sam u grad-mozaik sastavljen od slika iz knjiga i muzike nekog izgubljenog vremena, ali nisam našao, šteta, nikakav *madeleine*, jer kolači se, kao i tijela, valjda brzo raspadaju u krvi, u obostranom sitnom, svakodnevnom fašizmu, i onom još gadnjijem (ako takav postoji), nacionalnom, velikom, državnom. Odrastao sam na kolekciji *Džuboksa* i *Rocka 82/83* naslijedenim od ujaka; došao sam u grad Šarla i *Discipline* i *Ekatarine* i *Idola* i Miljkovića i Pope i Crnog talasa, čega sve ne, ali i grad u kojem je još uvijek sasvim solidno cvao jedan sasvim opasan mrak. Stigao sam bio iz ništa boljeg.

Beograd je poklopila tog dana kiša, zapravo baš krležjanska, a ne kako kiši u listopadu na otocima, možda samo jednako sivo, i koncert je bio odgođen, bina je tonula u isto to, baš krležjansko, blato. Sjedio sam u piceriji na Zemunskom keju, i čitao Budena, i jeo kombinovanu (miješana ne može), a oko mene se sa svih strana odvijalo jedno raskošno Kraljevo. Četrdesetak specijalnih policajaca iz osiguranja dobilo je sloboden dan pa su pijani potezali pištolje i skakali po stolovima i urlali Srbija! i nišanili

u konobaricu jer neće on da pije *Jelen* iz zelene flaše mamu da joj jebe ustašku, i onda sam zbrisao iz tog sasvim ekspresivnog teatra i na kraju spavao na javnom zahodu u Studentskom parku, jer tad u Beogradu nisam imao prijatelja; završio sam, bar na tu jednu samotnu noć, nedaleko od sasvim doslovnih govana.

Kakve to ima veze s Krležom, ne znam; zasigurno ne mnogo. Ali to je za mene Krleža, iskoči iz neke paštete kad se najmanje nadaš. I često nevjerljivo precizno pogodi. Neke se dijagnoze sporo mijenjaju; sporo, kako se hlade cijevi vatre nog oružja, kako se hlade logorske peći. Zasad toliko, kao crtica. Kao *Antibarbarus*, namijenjen, kako je zapisao K jednom kasnije, između ostalog tomu da bude jednoga dana pročitan na beogradskom univerzitetu.

III

Pada mi na pamet jedna scena iz Basarinog *Looney Tunes*, kad već pominješ *Sonic Youth*, mogao bih da se sećam kako sam tada na koncertu pomišljaо, kakav bedak što se još uvek ne pozajem sa Markom, sad bismo se odlično provodili.

A Buden jeste u to vreme bio Krleža. Nisam baš siguran da bi Krleža prihvatio da bude Tuđmanov savetnik, kako je to Lasić bio primetio, mislim, ako nije bio Titov, ne mogu da zamislim da bi bio Tuđmanov ni u jednoj varijanti, ali to da bi bio i pisao kao Buden, ili Ivančić, deluje mi kudikamo realnije. Postoji u toj vezi ono što je Eliot štreberski odredio kao tradiciju i individualni talenat, a što se može nazvati i štafetom mladosti.

A da li paradoksalno, jednog od najvećih krležjanaca, Boru plemenitog Čosića uopšte ne mogu da povežem sa Krležom. Vladika Danilo Kiš, to da, Pekić, i to da, u izvesnoj meri i Basara, po lirskoj rezignaciji i uzvišenoj patnji zbog sveta, ali anfanteriblovske intertekstualne i multimedijalne igre čika Borine, mislim da to u osnovi nije to. Kod svih ovih postoji to nešto muško, suviše muško, potreba da se „razbistre pojmovi“, na čemu insistira i Krleža, a što ne prepoznajem kod Bore. On je majstor druge vrste.

Jer, uvek je zajebano sa tim nemirnim potencijama, koje nose figure poput Krleže. Te energije se razlivaju preko obala između kojih teku i naročito su mi zabavni, posle rata uspostavljeni trendovi daungrejdovanja tih opusa, što se neguju u akademskim tumačenjima. Uvek u skladu sa duhovno-ideološkim konjunkturama, sa finim pomeranjem koordinata, naši radnici u „nauci o književnosti“ (što je unebovapijuća glupost samo po sebi) diskretno, ako su talentovani, ili priglupo, ako nisu, od tih velikih individualnosti nesrećno prave ovčice koje onda pokušavaju, za korektnu platicu i pristojan život u uslovima ekonomske krize, da uguraju u nacionalno-ideološke torove.

Sve ovo vodi u lirsku rezignaciju, koja je teško podnošljiva, makar je Krleža isticao kao jedino pametno rešenje u povesti ljudske misli. Zato bih citirao velikog Gulina i njegov hit-singl sa Goranovog proljeća: „mi smo za vas gospoda/ pička vam materina“.

P.S. Celog dana slušam jebeni XTC, i to ove pozne albume, ne znam uopšte otkud mi to u plejeru, vreme je da prekinem.

IV

Bio sam baš sinoć u onom finom zdanju Literarisches colloquium Berlin, na Wannsee, koje je od 1963. posvećeno literaturi, lijem p riječima, a odmah iza ugla nalazi se jedna druga vila, ona na adresi Am Großen Wannsee 56–58, u kojoj je dvadeset i nekog januara 1942. doneseno *Konačno rješenje*. Slavio se osamdeseti rođendan Čosićev (Borin, naravno, ne one mu prezimenjačke džukele), prepuna hala, ona u kojoj je dvaput sastančila Grupa 47, u našim medijima ni riječi o tome. Postavilo se, naravno, u razgovoru o memoarskoj prozi, pitanje *Agramskoga djetinjstva*, i Bora se i sam vezao, po tom pogledu, prije uz ono berlinsko Benjaminovo, nego uz K. Slažem se da su oni njegovi romani iz osamdesetih neka druga priča, ali Čosić je, barem koliko od Crnjanskog, od K svakako učio. Ja bi, doduše, prije uz to iskustvo vezao njegovu eseistiku iz posljednje dvije dekade – njegov skalpel kaosa koji je, iako nikada toliko politički razoran, dijagnostički znao biti itekako ubojit.

Što se ljevice tiče, čini mi se da nam ondje danas opako fali jedan Krleža: ljevica više nema velikog pisca. Možda je, doduše, problem u tom što više nemamo velikih pisaca u tom smislu.

Nisam siguran u mudrost rezignacije, tek možda u njezinu eventualnu izvjesnost, a nije, čini mi se, barem najveći dio života bi ni K. Previše je laži na stolu, književnih, nacionalnih – slobodno nastavi niz – da bi se uz knjige mirno tonulo u fotelje; tu je mlađi K sasvim jednako Brecht. A u ovom Berlinu često igraju Brechta, hvala im, iako ne razumijem mnogo. Krležu, kao i kod nas – kad ga se sjete.

V

Briga tebe, Brkice, uz Špre i na Wannsee se rezignacija lakše podnosi, pa i odsustvo velikog pisca na levici. Sa Wichnerom iz Literaturhausa razgovarao sam o tome i on je rekao nešto što mi je bilo zanimljivo: da u Nemačkoj više nema nijednog pisca ili intelektualca koji je desničar. Uz apsolutno uvažavanje različitosti konteksta, nemačkog i našeg, pa u vezi sa tim i kriterijuma prosuđivanja, da li bismo mi nešto čitali kao desno, nasuprot tamošnjem kontekstu unutar kojeg to možda ne izgleda tako, ili obrnuto, ako je ta primedba tačna, a Wichner, s obzirom na posao koji radi, mora da ima koliko-toliko pouzdan uvid, kako onda, dakle, ako nema desničara, možemo uopšte da tvrdimo da je neko drugi, u ovom slučaju da su svi nemački pisci i intelektualci – levičari.

Ali, hajde da proširimo priču: ko to danas od relevantnih savremenih pisaca u Evropi sme da sebe odredi kao desničara? Uelbek je jedini koji mi, ovako na prepad, pada na pamet, i to više kao kritičar „šezdesetosmaške ideologije“ i barokne dekadencije devedesetih, u čemu nikako nije jedini. Šta bi u toj njegovoј kritici, a naročito u njegovoј literaturi bilo desno, ja ne umem da kažem.

Krleža je, kao što znaš, pisao o tendencijama u umetnosti podosta i vrlo pažljivo nijansirao stvari, rekavši da „umjetnički stvarati ne znači samo htjeti nego i umjeti“. Uprkos teškom nasleđu koje se vuče iz devedesetih, parafraziraču i Caneta iz nedavnog

intervuјa, koji kaže da se u provinciji sve shvata previše ozbiljno. Imamo, na primer, Basaru, koji se deklariše kao monarhista već tri decenije, a ni kod jednog ovdašnjeg pisca nije takva galerija lumpenproletera našla književno utočište. Čini mi se da je Krleža dobar deo formalnih revolucija što su se desile sa avangardom tretirao kao reakcionarne, pa bi se i neoavangarda, ako sledimo Krležu, imala smatrati za reakcionarnu umetnost. Seti se njegovih komentara o Džojsu i Beketu, seti se primedbi na posleratno slikarstvo, enformel itd. Hoću da te pitam, da postavim kao temu za razmišljanje Krležino razumevanje dvadesetovekovne umetnosti, tj. onoga što se danas smatra za relevantno. I da, upravo sledeći Krležu, iznesem tezu da društvenokritički angažman ne podrazumeva ni na koji način i razumevanje pomeranja formalnih koordinata u književnosti, odnosno tu dublju (r)evoluciju koja teče ispod sadržinske revolucije.

P.S. U plejeru su *Crispy Ambulance*, pa mi se pogled izbistrio.

VI

A propos nepostojanja velikog pisca na Ilevici, mislio sam na naše književnosti, a pod naše podrazumijevam sve na ovom našem jeziku, kako god ga nazvali. No, kažeš da Europska manjka desničarskih pisaca – što je, na primjer, s E. Limonovom, koji je s Karadžićem 1992. onako revijalno, jer može, pucao po okupiranom Sarajevu? Što je, na kraju krajeva, mada je to nešto sasvim drukčije, s Handkeom? No nisam htio sastavljati nikakav ad hoc registar, nikakvu politički sumnjivu prozivku. Mislim da je problem u ovome: pisci koji nisu na desnici, čak se, moguće, od nje i eksplikite ograđuju, nisu automatski na Ilevici. Većina ih danas, čini mi se, bluzi u onom lagodnom prostoru, rezerviranoj poziciji lijepih duša, politički eutanaziranih i iscrpljenih mekim i/ili pseudolijevim liberalizmom ili, poput Handkea, pokušavaju držati kakvu, uglavnom ideološki nesuvislu, ‘autsajdersku’ poziciju. Ilevica je od sasvim strogo definiranog postao jedan sasvim fluidan pojam, suviše inkluzivan, bezukusni i bezbojni plutajući označitelj. Cesarec je bio na Ilevici, Krleža je stajao na

tim pozicijama, barem većinu vremena. Basara ili Jergović, na primjer, ne.

A neoavangarda – ona najvećim svojim dijelom, možda i u svojoj srži, jest reakcionarna. No Krleža je bio vješt u obračunu s lažima, kako pseudoformalističkim, tako i sorealističkim. Njegov je ljubljanski govor iz '52 godine, s III kongresa književnika Jugoslavije, koji se nastavlja na onaj Šegedinov iz '49, ozbiljno uzdrmao jednu ideju, odnosno, dao legitimitet jednoj tendenciji otpora. K nipošto nije bio dogmatik, to je iz širine njegove pozicije evidentno. Na neki način on je bio naš Gorki i anti-Gorki, iznimno učinkoviti korektiv jedne agende čiji je bio dionik i proklamator, s neusporedivim simboličkim kapitalom.

P.S. Nema P.S-a. Dani su ovdje na sjeverozapadu duži, i vlažnost je u zraku ogromna. Posebno dugo traju sumraci; parazitiram, na neki čudan ali opipljiv način, na njihovoј boji, na toj toplo-hladnoj saturaciji. Sve je to stvar količine svjetla. Jesu li noći zbog toga kraće, ne znam.

VII

Polazim od primedbe koja mi se čini najvažnijom: Krleža je bio vešt u obračunu s lažima. Dodajem svoju: Krleža je imao potrebu (i hrabrost) da se obračunava sa lažima. Ko se danas ovde obračunava sa lažima na taj način principijelno, gde se vijore zastave našeg vremena?

I da li bi na tim slobodnim teritorijama (da ih ne nabrajam, nema ih mnogo) bilo poželjno, recimo, hvaliti Handkea ili Limonova? Zanimljivo mi je da si ih pomenuo, pošto mislim da stvar sa njihovim ideološkim pozicijama nije tako jednostavna, a posebno sa ideologijom njihove književnosti. Nije li krležijanski hrabro reći danas da je Limonov pisac autentično levog remek-dela *Edičke*, reći to baš zbog pucanja po Sarajevu, koje je, usput, bilo tek prvo njegovo ratište? Zašto bi trebalo da nam bude bliži Gras, koji srozava danas poeziju na nivo političkog proglosa, ma šta mislili o tezama proglosa? Nije li tu u pitanju ista vrsta zloupotrebe koju vrši i Handke, kada dolazi na sahranu Miloševiću?

Problem je u tome, kako mi izgleda, što su naša očekivanja od književnosti i umetnosti – prevelika: savršenih biografija ima samo u bajkama. Sa druge strane, oni umetnici koji su od početka zasipani pažnjom javnosti, teško se mire sa odsustvom te pažnje. Umetnost i politika su pas i mačka, ma koliko se preplitale i potpomagale, i, u konačnoj instanci, sam za sebe, svako mora da odluči da li želi da bude jedno ili drugo. Krleža je, na primer, odabrao ovo prvo, za šta imamo kao dokaz *Antibarbarus*. To je odabrao i Kiš, ili Basara danas. Ovo drugo su odabrali Dobrica Čosić i Bećković. I popušili ga. I to, da paradoks bude veći, znaju i jedan, i drugi, kao što znaju i svi ostali koji su takav izbor napravili.

A Krležin govor iz 1952. koji si pomenuo, kao i još nekoliko tih nastupa (onaj iz 1954) upravo govore u prilog ovome: vidi se muka sa kojom se nosi da pomiri, s obzirom na odgovornost koja je na njemu, pozicije pisca i člana Partije. Zato se u tim govorima, iako kasnije, ili već tada bili prepoznati kao otklon od socrealizma i zalaganje za umetničke slobode, oseća velika nelagodnost. Mislim da Krleži pozicija institucionalizovanog arbitra ukusa naprosto nije prijala, jer je celu svoju književnu karijeru proveo govoreći isključivo u svoje ime. Naravno, ne mogu da zamislim da je imao namjeru da bilo šta zabranjuje, ali pozicija sa koje govorи proizvodi to da su neki, u provincijama ovdašnjeg duha a u centrima moći, primedbe shvatili sasvim ozbiljno, pa ponešto i gušili.

Ovde pada kiša, kao u svim Krležinim novelama, a danas je Uskrs, pa se treba radovati.

P.S. Bluz Jona Spencera eksplodira u svakom uglu moje sobe.

VIII

Nisam mogao da se ne sjetim onog sjajnog Derridinog knjižuljka o laži, njenoj strukturi i strukturi s njom (ne)usklađenoga svijeta, kada je već o laži riječ. Ali poststrukturalizam tu, čini mi se, opet gubi bitku s marksizmom. Ne zato što bi bio analitički inferioran ili nezanimljiv, nego jer ga praxis i ne zanima previše. A po pitanju laži, one krovne, političke, pa i književne, mnogo je adekvatnija parafraza jedanaeste teze: dovoljno smo laž interpretirali i dekonstruirali – vrijeme je da se ona konačno skrši. Koliko god bio poguban, književni je kič (laž u umjetnosti), još uvijek, nažalost ili na sreću, manje opasan od onog političkog.

Samo kratko natrag na to sam ja Edičku i draži mi Sloba od boga Handkea – naravno da ih zbog njihovog političkog mutikašenja nisam pokušao diskvalificirati kao pisce – to valjda ne treba dodatno podvlačiti. Iako su oni po autorskoj težini neusporedivi; u korist potonjeg naravno. A ideološki, to je jedan sasvim pogubljen miš-maš. Pada mi na pamet *Suzi F.*, a odmah za njom Fikret Abdić – Babo, jedan mnogo gadniji mutikaš, s onom svojom legendarnom: ne zagovaram nikakvu opciju, nemam nikakvu ideju i pristajem na sve...

Vrludamo, ali to mi je drago – tako sam, možda pogrešno, shvatio ovu prepisku. Krleža i jubilej su samo povod, nismo ni ja ni ti neki krležolozi – K je tu samo okidač za izmjenu mišljenja; sve ono nevezano. I to je sjajna stvar za jednog pisca, trideset godina nakon smrti. Pitanje koje bih trebao postaviti i pokušati na njega odgovoriti: tko danas uopće čita Krležu? Međutim neću. Smara me da se tim bavim, a i smrđi na generičku kulturno-pasatističku lamentaciju. Odo, ne znam zašto, ponovno čitati *Peščanik*. Mogu opet i opet, recimo jednom godišnje. *Latinovicza* ili *Banket* ne. Nemam potrebu. A sve me više, u literaturi i općenito, zanima ovo gore spomenuto nevezano.

P.S. Krevet napravljen, pokrivač zategnut, jastuci umetnuti na svoje mjesto. Cipele pored kreveta. Pete poravnate s grubo tesanim, širokim daskama brodskog poda: konstelacija dnevne rutine. Dakle, sve po P.S-u!

IX

Kao što znaš, nije bilo nikakvog plana kada smo se dogovarali da pretresemo pojmove, ljude i događaje, pa eto, nešto valjda jesmo razbistrili. Makar nekima, ako sebi i nismo baš najbolje.

S druge strane, odgovoriću na tvoje nepostavljeno pitanje: bojim se – niko!

Gospode, koliko ovde niko ništa ne čita! A i to što čitaju – krive stvari čitaju. Valjda se zato tako lako i brzo i smrkava.

Otuda ne bih pristao na takvu samozatajanost; nemoj mi reći da je npr. Jovan Delić veći kišolog od tebe. Ili, šta ja znam ko, veći krležolog od mene. Uz dužno im poštovanje, citiraću još jednom velikog Gulina: „mi smo za vas gospoda/ pička vam materina“.

Dobro si me podsetio, uzimam *Cirkus* da čitam ponovo, a Magreli i Maković će mi bojiti svetle tačke u vremenu.

P.S. Moram po cigarete. Nema kiše, pa nema ni kišobrana. Laku noć!

X

Noći su, kaže Johnny, naročito teške. I opet pogađa. Mrak je svugdje mrak, jedan i isti; guši, izjednačava. Ali ne treba od njega bježati. Tek na njegovoj pozadini stvari se zaista ocrtavaju, u toj međuigri je sva smisao svjetla, svjetla koje također može oduzeti, proglutati. Napisao je svojedobno Danijel Dragojević sjajan esej o tome.

Mrak mraku, svjetlost svojim sklopljenim bojama – što da ti kažem, za kraj? Hvala na pozivu, na ovim pismima. Ne znam jesmo li išta razbistrili ili tek mutimo, kao neki nesretni šarani, kao šverceri, još nesretniji, lovci u mutnom. No šta je tu je. Tko neće čitati, ne mora; tko hoće, slava mu.

P.S. Nema P.S.-a. Nema post, nema scriptum, nema pravila, nema službe. Nema P.S.-a.

министарство културе републике србије

Ovaj broj časopisa *Ulaznica* objavljen je uz pomoć
Ministarstva kulture Republike Srbije i Pokrajinskog sekretarijata
za kulturu.

ЦИП – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena
pitanja / glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)–. – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

229-230

*časopis za kulturu,
umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin,
god.XLII,
aprili 2012.
Broj 229-230*

*Telefon: +381 23 566 210
e-mail: ulaznica@zrbiblio.org*

*Rukopise slati na adresu:
Gradска народна библиотека
„Зарко Јованин”,
Трг Слободе 2, 23000 Зренјанин*

*Rukopise откурати или послати у електронском
медију. Рукописи се не враћају.*

*Цена по једном примерку 200,00 динара,
годишња преплата 1000,00 динара (за
иностранство 2000,00 динара). Преплату слати
на рачун 840-74664-12 Градске народне
библиотеке са назнаком
„За Улазницу”*

ŠTAMPA:
*Gradска народна библиотека
„Зарко Јованин”, Зренјанин*

229-230

ulaznica